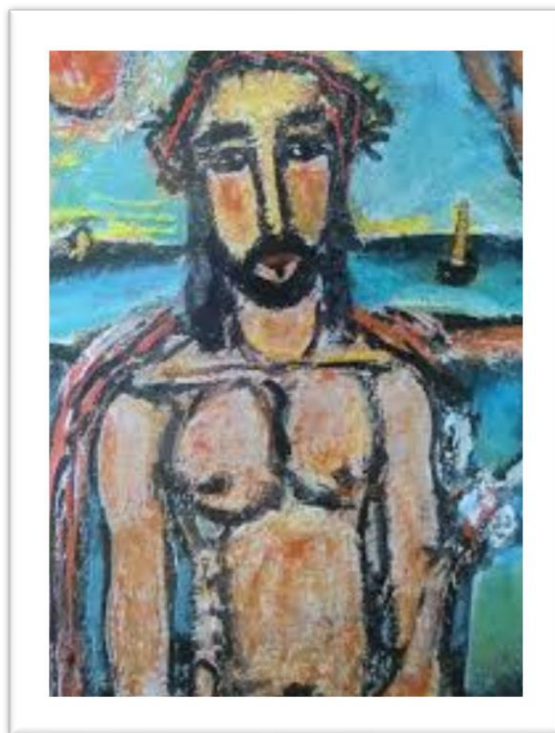

Zorg voor de ziel

Van contemplatie naar compassie

Geestelijke verzorging geïnspireerd door Henri Nouwen

MARJOLEIN VAN ROEKEL-LAMBREGTS

Studentnummer 1006517
Masterthesis Zorgethiek en Beleid

Begeleider: prof. dr. FJH Vosman
2^e Lezer: prof. dr. CJW Leget
Examinator: dr. AAM van Nistelrooij

Universiteit voor Humanistiek
8-7-2018

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding	6
Deel 1 Schets van de context van de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis	12
Hoofdstuk 1 Context van zieke mensen: hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten op het gebied van geestelijke verzorging.....	12
Hoofdstuk 2 Levensbeschouwelijke context: spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten	16
Deel 2 Identiteit van de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis	20
Hoofdstuk 3 Christelijke identiteit bij Park.....	20
Hoofdstuk 4 Pastorale identiteit.....	22
Hoofdstuk 5 Theologische identiteit.....	26
Hoofdstuk 6 Spirituele identiteit	30
Oogst van deel 1 en 2: Criteria	32
Deel 3 Henri Nouwen	34
Hoofdstuk 7 Wijze van theologiseren	36
Hoofdstuk 8 Theologische en spirituele visie op mens-zijn, lijden en God	38
8a Visie op mens-zijn	38
8b Visie op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood.....	43
8c Visie op geloof, spiritualiteit, God en Jezus	47
Hoofdstuk 9 Theologische en spirituele visie op pastoraat en geestelijke begeleiding.....	54
9a Visie op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en traditie	54
9b Pastorale benadering van mensen buiten zijn katholiek-christelijke traditie	64
Evaluatie van de toetsing van de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen aan de zes criteria	68
Hoofdstuk 10 Bouwstenen en aanknopingspunten uit het denken en doen van Henri Nouwen voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers in het ziekenhuis	70
10a Bouwstenen	70
10b Aanknopingspunten.....	73
Conclusie en besluit	76
Lijst van gebruikte literatuur	78

Voorwoord

Het schrijven van de thesis die voor u ligt is een lang en soms moeizaam proces geweest. Ik dank alle betrokkenen dat ik de ruimte gekregen heb voor dit proces.

Ik dank Frans Vosman, Jeannette van den Beukel en Edith Hertog voor het lezen van concepten en voor hun waardevolle feedback.

Dank aan mijn man Marcel en mijn kinderen voor hun geduld tijdens de vele dagen dat ik geen tijd voor hen had.

Het schrijven van deze thesis heeft mij geholpen om als geestelijk verzorger te groeien in mijn pastorale, theologische en spirituele identiteit en deze te kunnen verwoorden en verantwoorden.

Etten-Leur, 8 juli 2018

De afbeelding op de voorkant is een Ecce Homo van Rouault (1871-1958).

Inleiding

Thema

In deze thesis onderzoek ik wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen bij kan dragen aan een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis.

Discipline

Pastorale theologie/ poimeniek

Veranderende context en identiteit van de geestelijk verzorger

De context van de geestelijke verzorging in Nederland is de laatste decennia sterk in verandering. Dit hangt samen met maatschappelijke veranderingen als individualisering, biografisering (verhalende identiteit van mensen), de-institutionalisering, multiculturalisering, toenemende levensbeschouwelijke diversiteit en marginalisatie van de kerken. Dit betekent dat de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis patiënten ontmoet met een grote *diversiteit aan levensbeschouwelijke achtergronden*. In hoofdstuk 2 ga ik nader in op deze ontwikkelingen. Ook in de gezondheidszorg en het algemeen ziekenhuis zijn grote veranderingen gaande.¹ De laatste decennia is er toenemende specialisering en professionalisering geweest onder zorgverleners. Ook geestelijk verzorgers hebben zich *geprofessionaliseerd*. De beroepsvereniging VGVZ en het beroepsregister SKGV spelen hierin een belangrijke rol. In het ziekenhuis zijn er voortdurende en snel opeenvolgende veranderingen in financiering en organisatie. De complexiteit van de zorg neemt sterk toe. De positie van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis is niet langer vanzelfsprekend. Formaties staan onder druk en de organisatie vraagt meer en meer om *verantwoording* van de geestelijke verzorging.

Deze drie ontwikkelingen raken de identiteit van de geestelijk verzorgers. De beroepsgroep is op zoek naar haar identiteit in de veranderende context. In dit proces heerst verwarring en worden verschillende standpunten ingenomen. Park² maakt daarbij onderscheid tussen pastorale identiteit, theologische identiteit en professionele identiteit. In hoofdstuk 3 ga ik hier verder op in. Ik richt mij op geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis in Nederland die zich op een of andere wijze verbonden voelen met de christelijke traditie. Zij bevinden zich in een spanningsveld tussen hun christelijke identiteit en de zeer diverse levensbeschouwelijke achtergrond van patiënten.

In onze pluralistische tijd gaan mensen vragend en zoekend hun weg in het geestelijk leven. Ik ben ervan overtuigd dat het om geestelijke begeleiding te kunnen geven aan patiënten nodig is om als geestelijk verzorger zelf een geestelijk leven te leiden en een eigen spiritualiteit te ontwikkelen. In hoofdstuk 6 onderbouw ik dit standpunt.

Met andere woorden: de geestelijk verzorger heeft ook een spirituele identiteit nodig. Zo kan zij een authentieke gesprekspartner en reisgezel zijn. Het geestelijk leven is ook van belang voor het welzijn en functioneren van geestelijk verzorgers. Beroepsrisico's zijn burn-out, secundaire stress en compassiemoeheid. Uit onderzoek van Kruger blijkt dat spirituele praktijken als meditatie, gebed en geestelijke lezing de veerkracht en het vermogen tot compassie van geestelijk verzorgers versterken en hen beschermen tegen deze beroepsrisico's.³

¹ Zie hiervoor o.a. het themanummer: Toekomstscenario's geestelijke verzorging: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 68 (2012).

² S. Park, An Evolving History and Methodology of Pastoral Theology, Care and Counseling, *Journal of Spirituality in Mental Health* 1 (2006), 5-33.

³ T.L. Kruger, *Keys to resilient practice in contemporary chaplaincy*, Lancaster, UMI, 2010.

Probleemstelling

Er is in Nederland binnen de geestelijke verzorging veel aandacht geweest voor professionalisering en deskundigheid. Er is ook veel aandacht voor de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten, de veranderingen in de zorgsector en de samenwerking met andere disciplines binnen het ziekenhuis. In artikelen over deze onderwerpen staat het algemene aspect van geestelijke verzorging centraal. Er is daarentegen beduidend minder aandacht voor de theologische en spirituele inhoud van het vak. Er is onder geestelijk verzorgers discussie over hun identiteit als pastor en theoloog.⁴ Toch is de eigen theologische visie van de geestelijk verzorger essentieel om inhoud te geven aan het vak en om je vanuit een duidelijke authentieke christelijke identiteit op verantwoorde wijze te kunnen verhouden tot patiënten met een zeer diverse levensbeschouwelijke achtergrond.

Je persoonlijke theologie en spiritualiteit zijn bepalend voor je kijk op en omgang met zieke mensen. Als geestelijk verzorger moet je aansluiten bij de hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten. Om anderen geestelijk te kunnen begeleiden is het nodig je eigen geestelijk leven te onderhouden en een eigen theologie van de geestelijke verzorging te ontwikkelen. De pastorale theologie is het theoretisch kader voor christelijke geestelijk verzorgers. Belangrijke onderdelen van deze theologie zijn een antropologie, visie op lijden en ziek zijn en het godsbeeld. Geestelijk verzorgers vinden hun inspiratie niet meer vanzelfsprekend binnen kerkelijke kaders. Velen voelen zich nog wel verbonden met brede bijbelse en christelijke bronnen.

Maatschappelijk probleem

Maatschappelijk gaat het me om een duidelijke authentieke christelijke identiteit en spiritualiteit van de geestelijk verzorger in de context van levensbeschouwelijke diversiteit in het ziekenhuis. Hierbij is van belang hoe de geestelijk verzorger zich verhoudt tot kerk en traditie (christelijke identiteit) en tot levensbeschouwelijke diversiteit bij patiënten (context).

Wetenschappelijk probleem

Wetenschappelijk gaat het me om een pastorale theologie die een theoretisch raamwerk en een wijze van theologiseren biedt voor de praxis van de geestelijke verzorging voor zieke mensen in het algemeen ziekenhuis. Deze pastorale theologie moet inhoud en richting geven aan het werk van de geestelijk verzorger, helpen dit werk theologisch te duiden en de geestelijk verzorger motivatie en inspiratie bieden. Zij moet aansluiten bij de context van mensen die lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden of gaan sterven en bruikbaar zijn in het spanningsveld tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit bij patiënten.

Henri Nouwen

In mijn persoonlijke spiritualiteit, theologie en identiteit als geestelijk verzorger in een algemeen ziekenhuis word ik geïnspireerd door de boeken van Henri Nouwen. Hij heeft een christelijke visie ontwikkeld op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, lichamelijke kwetsbaarheid, sterven en de dood. De laatste jaren van zijn leven is hij hierin gevormd door zijn ervaring als verzorger en pastor van bewoners met verstandelijke en vaak ook lichamelijke beperkingen in een Ark-gemeenschap. Door een verkeersongeluk en een persoonlijke crisis heeft hij zelf ervaren wat het betekent om een kwetsbaar mens te zijn. In zijn pastorale theologie en spiritualiteit verbindt hij contemplatie met compassie in pastoraat en zorg. Hij put daarbij op creatieve wijze uit de christelijke traditie. Henri Nouwen voelde zich betrokken op alle mensen en was in gesprek met mensen met verschillende

⁴ In *Handelingen 3* (2009) werd een discussie gevoerd over de rol van theologie in geestelijke verzorging tussen Pitstra en Zock enerzijds en Ganzevoort en Walton anderzijds.

levensbeschouwelijke achtergronden. Zijn verhouding tot de kerk beschrijft hij als 'in de kerk maar niet van de kerk'.⁵

Ik wil systematisch onderzoeken of zijn gedachtegoed bouwstenen biedt voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis.

Motivatie en eigen positie

Sinds 2011 werk ik als geestelijk verzorger in het Admiraal De Ruyter Ziekenhuis op de locatie in Goes. Ik vind het belangrijk om als christelijke geestelijk verzorger zorg te besteden aan je eigen geestelijk leven en te werken vanuit een duidelijke christelijke identiteit en pastorale theologie. Tegelijk vraag ik me af wat dat betekent in de context van levensbeschouwelijke diversiteit in het ziekenhuis.

In 1993 las ik 'Een parel in Gods ogen' van Henri Nouwen. Sindsdien hebben zijn boeken mij geïnspireerd en mijn spiritualiteit en visie op geestelijke verzorging beïnvloed.

Ik ben katholiek en voel mij verbonden met de Rooms-Katholieke Kerk en de katholieke traditie. In mijn werk stel ik me loyaal-kritisch op ten opzichte van de kerk. Binnenkort hoop ik mijn studies af te ronden en de zending van de bisschop te kunnen ontvangen.

Doelstelling

Onderzoeken wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit die het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis mede inhoud en richting kan geven, kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren.

Afbakening

Wanneer ik spreek over geestelijke verzorging in het algemeen ziekenhuis dan gaat het me om de ervaringen van patiënten die opgenomen zijn. Ik denk dan aan ziek zijn, pijn, verlies van autonomie en privacy en een veranderd toekomstperspectief. Het gaat me ook om de praktijkervaring van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis die haar zorg actief aanbiedt aan zieke mensen met een zeer diverse levensbeschouwelijke achtergrond. Ik richt mij niet uitdrukkelijk op de institutionele context, hoewel deze vaak een rol speelt in de ervaringen van patiënten en geestelijk verzorgers. Ook de rol van de geestelijk verzorger ten opzichte van andere zorgverleners laat ik buiten beschouwing. Het zou mijn onderwerp te omvangrijk maken.

Ik richt mij op geestelijk verzorgers die zich verbonden voelen met de christelijke traditie, omdat het mij gaat om de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de diverse levensbeschouwelijke achtergrond van de patiënten.

Ik beperk me tot de Nederlandse situatie.

Ik ga niet in op de biografie en persoon van Nouwen. Voor informatie hierover verwijs ik naar de biografieën die er over hem verschenen zijn, zoals in de literatuurlijst vermeld.

Hoofdvraag

Biedt de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen bruikbare bouwstenen en aanknopingspunten voor een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit die het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis mede inhoud en richting kan geven, kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren?

⁵ H. Nouwen, *Een jaar met Henri Nouwen. Wijsheid en geloof voor elke dag*, Tielt, Lannoo, 2010, 23 oktober.

Deelvragen

1. Wat zijn de hulpvragen en zorgbehoeften van mensen die in het algemeen ziekenhuis zijn opgenomen op het gebied van geestelijke verzorging? H1
2. Hoe verhoudt de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger zich tot de zeer diverse levensbeschouwelijke achtergrond van patiënten? H2
3. Wat is de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger? H3
 - a. Wat is de pastorale identiteit van de geestelijk verzorger? H4
 - b. Wat is de theologische identiteit van de geestelijk verzorger? H5
 - c. Wat is de spirituele identiteit van de geestelijk verzorger? H6
4. Aan welke criteria moet een pastorale theologie en spiritualiteit beantwoorden om inhoud en richting te kunnen geven aan het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis, te kunnen helpen dit werk theologisch te duiden en geestelijk verzorgers te motiveren en inspireren?
5. Hoe theologiseert Nouwen? H7
6. Wat is de theologische antropologie van Henri Nouwen? H8a
7. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood? H8b
8. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op geloof, spiritualiteit, God en Jezus? H8c
9. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en christelijke traditie? H9a
10. Wat is de pastoraal-theologische visie op en pastorale benadering van mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie van Henri Nouwen? H9b
11. Kunnen we uit het gedachtegoed van Henri Nouwen bouwstenen putten voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis? H10a
12. Zijn er in het gedachtegoed en de wijze van pastoraal handelen en theologiseren van Henri Nouwen aanknopingspunten die bruikbaar zijn in de praktijk van geestelijk verzorgers in het ziekenhuis? H10b

Opzet en methode van de thesis

Deel 1

In het eerste deel schets ik context van de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis. Ik richt me daarbij op twee aspecten. Het eerste aspect is lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden en sterven. Ik onderzoek wat de hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten zijn op het gebied van geestelijke verzorging. Het tweede aspect is de levensbeschouwelijke diversiteit bij patiënten. Hierbij onderzoek ik de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten.

Deel 2

In deel twee onderzoek ik de pastorale, theologische en spirituele identiteit van de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis.

In deel 1 en 2 inventariseer ik belangrijke thema's en vragen rond geestelijke verzorging en identiteit, spiritualiteit, theologie (m.n. poimeniek), levensbeschouwelijke diversiteit, lijden en ziek zijn.

Criteria

In deel 1 en 2 formuleer ik criteria om de pastoraal-theologische visie van Nouwen en zijn manier van theologiseren in deel 3 te kunnen toetsen. Ik toets in hoeverre deze bij kunnen dragen aan een pastorale theologie voor de praxis van geestelijke verzorging in het ziekenhuis. Deze pastorale theologie moet aansluiten bij de context van zieke mensen en van levensbeschouwelijke diversiteit. (Zie probleemstelling) Ik ontleen de criteria aan literatuur en aan onderzoek onder ziekenhuispatiënten. De criteria vormen de maatstaf voor de toetsing in deel 3.

Deel 3

In deel drie verken ik kort de theologische stijl van Henri Nouwen. Ik onderzoek wat hij geschreven heeft over de in de deelvragen genoemde thema's. Aan de hand van de geformuleerde criteria onderzoek ik of hierin aanknopingspunten en bouwstenen te vinden zijn voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis.

Begrippenkader

In mijn thesis ga ik uit van de volgende werkdefinities:

Communio:	Gemeenschap, in Gods tegenwoordigheid verblijven
Compassie:	Meevoelen met iemand die lijdt, je van binnenuit bekommeren om de ander en bewogen worden door de nood van de ander, mededogen
Contemplatie:	Aandachtige beschouwing vanuit de innerlijke ervaring van Gods tegenwoordigheid
Context van zieke mensen:	Context van mensen die lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden of gaan sterven en zijn opgenomen in een algemeen ziekenhuis
Geestelijk leven:	Beoefening van spiritualiteit
Geestelijke verzorging:	Professionele begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingeving en levensbeschouwing. ⁶
Mededogen:	Synoniem voor compassie
Pastorale theologie:	Een vak binnen de praktische theologie dat zich richt op de theorievorming op het gebied van het pastoraat, ofwel poimeniek. Pastorale theologie vormt een geheel met pastorale psychologie. ⁷
Praktijk:	Een eenheid van theologische visie en handelen die elkaar wederzijds beïnvloeden (zie hoofdstuk 10)
Praxis:	Beoefening
Solitude:	Alleen zijn met God
Spiritualiteit:	De dynamische dimensie van het menselijke leven die verband houdt met de wijze waarop personen (individu en gemeenschap) betekenis, doel en transcendentie ervaren, tot uitdrukking brengen, en/of zoeken en de wijze waarop zij verbonden zijn met het moment, met zichzelf, met anderen, met de natuur, met datgene wat betekenisvol en/of heilig is ⁸

⁶ Ontleend aan: VGVZ, *Beroepsstandaard geestelijk verzorger 2015*, https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2016/06/beroepsstandaard_definitief.pdf, 7, geraadpleegd op 3-11-2017.

⁷ Ontleend aan Christelijke Encyclopedie, <http://www.protestant.nu/Encyclopedie/tabid/359/Page/pastorale%20theologie/Default.aspx>, geraadpleegd op 12-3-2015.

⁸ Ontleend aan Taskforce Spiritual Care, zie: C. Leget: Spirituele zorg en geestelijk verzorgers, *Bijblijven* 29 (2013), 44-51.

Deel 1 Schets van de context van de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis

In deel 1 ga ik in op de context van zieke mensen en van levensbeschouwelijke diversiteit waarin de geestelijk verzorger in het ziekenhuis haar werk doet. Ik formuleer criteria waarmee ik in deel 3 kan gaan beoordelen in hoeverre de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen kan bijdragen aan een pastorale theologie en spiritualiteit die het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis mede inhoud en richting kan geven, kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren.

Hoofdstuk 1 Context van zieke mensen: hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten op het gebied van geestelijke verzorging.

In dit hoofdstuk beantwoord ik deelvraag 1: Wat zijn de hulpvragen en zorgbehoeften van mensen die in het algemeen ziekenhuis zijn opgenomen op het gebied van geestelijke verzorging? Ik stel deze vraag omdat ik wil weten wat de pastoraal-theologische visie van Nouwen kan bijdragen aan een pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers die aansluit bij de context van zieke mensen. Daarom wil ik weten wat patiënten nodig hebben van de geestelijk verzorger. Hulpvragen worden door patiënten aan geestelijk verzorgers gesteld. Zorgbehoeften worden meestal niet expliciet geuit door patiënten. Het gaat daarbij om de zorg die zij nodig hebben van de geestelijk verzorger in hun nood om hun geestelijk welzijn te bevorderen. Deze behoeften worden gesignaleerd door zorgverleners en geestelijk verzorgers.

In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor geestelijke verzorging. Op het eind van dit hoofdstuk formuleer ik een criterium om te kunnen toetsen in hoeverre de visie van Nouwen aansluit bij de context van zieke mensen.

Wat zijn de hulpvragen en zorgbehoeften van ziekenhuispatiënten op het gebied van geestelijke verzorging?

Galek, Flannelly, Vane en Galek, hebben door onderzoek in de VS een lijst samengesteld van spirituele behoeften van ziekenhuispatiënten, *de Spiritual Needs Survey*.⁹ Bij deze auteurs is verbondenheid met anderen en het transcendente een centrale categorie. Mensen bewegen zich tussen het verlangen naar autonomie en het verlangen naar intimiteit.

Sommige patiënten vertelden de onderzoekers dat zij zorg voor hun lichaam ervaren als een bevestiging van hun menselijke waardigheid. Dit vind ik van groot belang in de context van het ziekenhuis die bepaald wordt door ziekte, beperking, pijn en door behandeling van en zorg voor het lichaam. De *Spiritual Needs Survey* is inclusief voor zowel traditionele religie als niet institutioneel gebaseerde spiritualiteit. Hij geeft een beeld van de spirituele behoeften van patiënten. De categorieën met de bijbehorende behoeften van de *Spiritual Needs Survey* zijn:

- *Liefde, toebehoren, respect*
 - Aanvaard zijn als persoon
 - Liefde geven en ontvangen
 - Een verbinding voelen met de wereld
 - Gezelschap
 - Compassie en vriendelijkheid
 - Respectvolle zorg voor lichamelijke behoeften

⁹ K. Galek, K. Flannelly, A. Vane, R. Galek, Assessing a Patient's Spiritual Needs. A Comprehensive Instrument, *Holistic Nursing Practice* March/April (2005), 62-69.

- *Het goddelijke*
Deelnemen aan een religieuze of spirituele viering
Iemand die met of voor je bidt
Het uitvoeren van religieuze of spirituele rituelen
Het lezen van spirituele of religieuze lectuur
Leiding van een hogere macht
- *Positiviteit, dankbaarheid, hoop, vrede*
Je hoopvol voelen
Een gevoel van tevredenheid en vrede
Het behouden van een positieve visie
Een rustige plaats om te mediteren of reflecteren
Dankbaar zijn
Lachen en een gevoel van humor
- *Betekenis en doel*
Betekenis vinden in lijden
Betekenis en doel vinden in je leven
Begrijpen waarom je een medisch probleem hebt
- *Moraal en ethiek*
Een ethisch en moreel leven te leiden
- *Waardering van schoonheid*
Schoonheid ervaren of waarderen
Muziek ervaren of waarderen
Natuur ervaren of waarderen
- *Oplossen, dood*
Werken aan onopgeloste zaken voor de dood
Aandacht besteden aan zorgen over leven na de dood
Een dieper verstaan van de dood en sterven hebben
Jezelf en anderen vergeven
Terugkijken op je leven

Büssing, Balzat en Heusser hebben vergelijkbaar onderzoek gedaan in Duitsland en Zwitserland en daaruit de *Spiritual Needs Questionnaire (SpNQ)* ontwikkeld.¹⁰ In vergelijking met de *Spiritual Needs Survey*, noemen zij vooral bij de categorieën *behoefte aan innerlijke vrede* en *actief geven* items die ontbreken in de *Spiritual Needs Survey*. De respondenten gaven aan dat dit hun belangrijkste behoeften zijn. Ik geef deze nu weer:

- *Behoefte aan innerlijke vrede*
Verblijven op een rustige en vredige plaats
Met anderen praten over mijn angsten en zorgen
Innerlijke vrede vinden
Opgaan in de schoonheid van de natuur
Grotere toewijding van anderen
- *Actief geven*
Iets van jezelf weggeven
Iemand troosten
Je met een liefdevolle houding tot iemand keren

Conclusie

Deelvraag 1 is: Wat zijn de hulpvragen en zorgbehoeften van mensen die in het algemeen ziekenhuis zijn opgenomen op het gebied van geestelijke verzorging? Het antwoord op deze vraag zijn de items uit de *Spiritual Needs Survey* en de *Spiritual Needs Questionnaire* die ik hierboven genoemd heb.

¹⁰ A. Büssing, H.-J. Balzat, P. Heusser, *Spiritual Needs of Patients with Chronic Pain Diseases and Cancer. Validation of the Spiritual Needs Questionnaire, European journal of medical research 15 (2010), 266-273.*

criterium 1

Aan het einde van dit hoofdstuk kom ik tot mijn eerste criterium om te kunnen gaan beoordelen wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis. Ik formuleer dit als volgt:

1. Sluit aan bij de ervaringen en de spirituele hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten in het ziekenhuis.

Dit criterium is van belang omdat de pastorale theologie en spiritualiteit van de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis afgestemd moet zijn op de context van zieke mensen. Bij ervaringen gaat het om ervaringen van lijden, ziek zijn, pijn, leven met een beperking, ouder worden, gaan sterven en opgenomen zijn in het algemeen ziekenhuis.

Voor de spirituele hulpvragen en zorgbehoeften maak ik gebruik van de in dit hoofdstuk genoemde categorieën en items van de Spiritual Needs Survey en de Spiritual Needs Questionnaire.

Hoofdstuk 2 Levensbeschouwelijke context: spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten

In dit hoofdstuk beantwoord ik deelvraag 2: Hoe verhoudt de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger zich tot de zeer diverse levensbeschouwelijke achtergrond van patiënten? Deze vraag stel ik in verband met mijn maatschappelijke probleemstelling. Geestelijk verzorgers bevinden zich in een spanningsveld tussen hun christelijke identiteit en de zeer diverse levensbeschouwelijke achtergrond van patiënten. De pastorale theologie voor de geestelijke verzorging in het ziekenhuis waar het in mijn wetenschappelijke probleemstelling om gaat, moet bruikbaar zijn in deze levensbeschouwelijke context. Om te toetsen of dit geldt voor de pastorale theologie van Nouwen, formuleer ik aan het eind van dit hoofdstuk criterium 2. Ik beperk me tot het bespreken van enkele relevante inzichten.

Context van levensbeschouwelijke diversiteit

Ganzevoort en Visser schetsen deze context.¹¹ Door individualisering en secularisatie is in onze samenleving een grote levensbeschouwelijke diversiteit ontstaan. Kerken hebben minder invloed en religie is minder zichtbaar geworden. Mensen stellen hun persoonlijke levensbeschouwing samen uit diverse elementen.

Identiteit is tegenwoordig een permanent proces van 'worden wie men is'. Zij drukt zich uit in het verhaal dat je over je leven vertelt. In het levensverhaal zoek je impliciet erkenning voor wie je geworden bent. Contingente gebeurtenissen zoals ziekte en ziekenhuisopname bepalen de loop van en de kijk op het levensverhaal.

Kunneman stelt vast dat religieuze perspectieven één zingevingsstijl belichamen te midden van anderen.¹² Op grond van het onderzoek van Kronjee en Lampert¹³ komt hij tot vier dominante zingevingsstijlen in de Nederlandse samenleving: kerkelijk, humanistisch, spiritueel en nihilistisch.

De kerkelijke zingevingsstijl hoort bij de 25% kerkelijke christenen. De humanistische bij de 28% humanistische en gematigd humanistische Nederlanders. De spirituele zingevingsstijl hoort bij de 26% ongebonden spirituelen en de nihilistische bij de 18% die niet religieus en niet humanistisch is. De laatste groep scoort hoog op nihilisme en hedonisme en laag op transcendentie. Voor twee derde van de bevolking zijn transcendenten waarden van betekenis. De 3% moslims en overige gebonden religieuzen blijven hier buiten beschouwing.

Zingeving

Voor Ter Borg¹⁴ is zingeving alles wat we tegenkomen in een zodanig kader plaatsen dat we er raad mee weten. Het is een aspect van alle menselijke handelingen, het is alledaags en gebeurt meestal onbewust. Mensen geven elkaar een gevoel van geborgenheid door elkaars kaders te bevestigen. Zij kunnen kaders in steeds weer ruimere kaders plaatsen; dat is hun vermogen tot transcendentie.

Uiteindelijke zingeving gaat over het kader waarin het bestaan als zodanig geplaatst kan worden. Het gaat daarbij om vragen met betrekking tot lot, wat te doen en verwachten.

¹¹ R. Ganzevoort en J. Visser, *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 2009, 41-66.

¹² H. Kunneman, 'Horizontale transcendentie en normatieve professionalisering. De casus geestelijke verzorging' in: W.B.J.H. v.d. Donk e.a. (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006, 367-389.

¹³ G. Kronjee en M. Lampert, 'Leefstijlen in zingeving', in: W.B.J.H. v.d. Donk e.a. (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.

¹⁴ M.B. ter Borg, *Waarom geestelijke verzorging? Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij*, Nijmegen, KSGV, 2000, 7-28.

Voorheen werden deze vragen vooral door het christendom beantwoord. Het christendom heeft een God met een zeer hoog niveau van transcendentie. Hierdoor is een gebroken continuüm van zingeving ontstaan. De alledaagse zingeving wordt niet als zingeving gezien en staat betrekkelijk los van de uiteindelijke zingeving. Uiteindelijke zingeving is los komen te staan van het dagelijks leven. Zij is individueel en intiem geworden. Uiteindelijke zingeving blijft vaak impliciet en wordt vaak niet herkend. Het bredere perspectief van de uiteindelijke zingeving maakt dat mensen die vastlopen binnen de werkelijkheid van alledag, weer mogelijkheden zien.

Binnen- en boven-wereldlijke transcendentie

Ter Borg onderscheidt twee vormen van transcendentie. Bij geïndividualiseerde binnen-wereldlijke transcendentie gaat het om, deels imaginaire of elektronische, andere werelden elders; bijvoorbeeld de smartphone en computergames. Net als het gebed verplaatsen zij je naar een andere wereld. Ze helpen je ontsnappen uit deze wereld.

Bij boven-wereldlijke transcendentie gaat het om geloven in 'iets bovennatuurlijks', wat een grote groep Nederlanders nog steeds doet. Soms is sprake van een stand-bygeloof, waarbij de verloren band met het bovennatuurlijke naar geloven hersteld kan worden.

Soms krijgen mensen het gevoel de weg kwijt te raken. Men wordt zich dan bewust van zingeving, omdat de zingeving problematisch geworden is.

Geestelijke verzorging in de context van levensbeschouwelijke diversiteit

Ganzevoort en Visser geven aan dat bij geestelijke verzorging de levensbeschouwing van de gesprekspartner bepalend is. Als pastor/ geestelijk verzorger zoek je volgens hen naar een vruchtbare verbinding van de situatie van de ander met de geestelijke traditie van de ander of van jezelf; naar hoe de traditie antwoordt op de geestelijke behoefte. De geestelijk verzorger moet zich bewust zijn hoe haar eigen attitude en opstelling bepaald is door haar eigen culturele achtergrond. Bij interculturele communicatie is zowel wederzijdse herkenning als het erkennen van onoverbrugbare verschillen van belang, om een totale kloof of een illusie van gelijkheid te voorkomen. Lartey noemt in de weergave van Ganzevoort en Visser als uitgangspunt van een interculturele benadering van pastorale zorg positieve waardering van diversiteit. Ganzevoort en Visser vinden inclusiviteit en het aanvaarden van diversiteit wezenlijk voor de christelijke traditie met haar veelkleurige verhalen over God die vaak in tegenspraak zijn met elkaar.

Ter Borg zegt dat geestelijk verzorgers beschikken over een dubbele hermeneutiek. Dat wil zeggen dat zij verhalen kunnen duiden, maar ook hun eigen duidingspraktijk kunnen duiden en het effect ervan op metaniveau kunnen beoordelen.

De geestelijk verzorger is volgens Kunneman steeds minder een vertegenwoordiger van geloofswaarheden en steeds meer een breed geïnformeerde gesprekspartner die in staat is met alle mensen mee te denken over fundamentele zingevingsvragen vanuit eigen ervaringen en persoonlijk verantwoorde inspiratiebronnen. Hierbij is volgens Kunneman van belang dat de geestelijk verzorger als authentiek wordt ervaren en op basis van gelijkwaardigheid (horizontaal) haar eigen overtuigingen kan laten doorschijnen. Verder is van belang dat zij zich presenteert als een professional die voor alle gezindten werkt.

Conclusie

Ik beantwoord nu deelvraag 2: Hoe verhoudt de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger zich tot de zeer diverse levensbeschouwelijke achtergrond van patiënten?

Als geestelijk verzorger in het ziekenhuis bied je geestelijke verzorging aan mensen met alle mogelijke levensbeschouwelijke achtergronden met het oog op hun geestelijk welzijn. Dit vraagt dat je oog hebt voor alle vormen van zingeving, zowel uiteindelijke als alledaagse en dat je zowel binnenwereldlijke als bovenwereldlijke transcendentie waardeert. Als christelijke geestelijk verzorger moet je je bewust zijn van je eigen culturele achtergrond. In je

communicatie met patiënten met een andere levensbeschouwelijke achtergrond is wederzijdse herkenning en erkenning van onoverbrugbare verschillen van belang, om een totale kloof of een illusie van gelijkheid te voorkomen. Om alle patiënten met een positieve houding te kunnen benaderen is het nodig diversiteit positief te waarderen en een inclusieve en contextuele benadering te kiezen. Je stemt je af op de ander en zijn levensbeschouwing en beoefent daarbij de dubbele hermeneutiek waar ter Borg over spreekt. Dat wil zeggen dat je blijft beoordelen of jouw duiding de ander verder helpt. Je eigen overtuigingen breng je alleen naar voren als dat de ander ten goede komt en dan op basis van gelijkwaardigheid. Je bent je bewust dat identiteitsvorming een proces is dat beïnvloed wordt door contingente gebeurtenissen.

criterium 2

Op grond van het voorgaande kan ik een criterium formuleren om te kunnen beoordelen wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers in het ziekenhuis die bruikbaar is in de context van levensbeschouwelijke diversiteit:

2. Draagt bij aan een geïntegreerde visie op de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten die uitgaat van gelijkwaardigheid, inclusief is en diversiteit waardeert.

Bij levensbeschouwelijke diversiteit denk ik aan de vier dominante zingevingstijlen: kerkelijk, humanistisch, spiritueel en nihilistisch. Met inclusief bedoel ik dat niemand uitgesloten wordt. Waarderen van diversiteit wil zeggen dat alledaagse zingeving ook gewaardeerd wordt en dat zowel binnenwereldlijke als bovenwereldlijke transcendentie gewaardeerd wordt. De laatste termen ontleen ik aan ter Borg.

Deel 2 Identiteit van de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis

Het gaat in mijn maatschappelijke probleemstelling om de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de context van levensbeschouwelijke diversiteit, zoals we in het vorige hoofdstuk gezien hebben. Deel 2 gaat over de pastorale, theologische en spirituele identiteit van de geestelijk verzorger. Ik zoom in op haar christelijke identiteit. Ik formuleer criteria om in het volgende deel te kunnen beoordelen in hoeverre de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen kan bijdragen aan een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger die inhoud geeft aan haar werk, kan helpen dit werk theologisch te duiden en haar kan motiveren en inspireren.

Hoofdstuk 3 Christelijke identiteit bij Park

In dit hoofdstuk beantwoord ik deelvraag 3: Wat is de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger? In de inleiding van deze thesis heb ik de verwarring en het verschil in opvatting over hun identiteit bij geestelijk verzorgers benoemd en ook het spanningsveld tussen hun christelijke identiteit en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten. Mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat over een pastorale theologie die een theoretisch raamwerk en een wijze van theologiseren biedt voor de praxis van de geestelijke verzorging in het ziekenhuis. We zullen zien dat de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de pastorale theologie voor de geestelijke verzorging nauw samenhangen. Juist Park gaat in op de identiteitsverwarring. Hij duidt deze verwarring en onderscheidt de christelijke identiteit van pastorale zorgverleners in de pastorale, theologische en professionele identiteit.

Park: pastorale, theologische en professionele identiteit

Park¹⁵ benoemt de verwarring van pastoraal theologen, pastores en pastorale counselors over de pastorale, theologische en professionele identiteit van hun werk.

De verwarring over de pastorale identiteit schrijft hij toe aan de klinische, pluralistische en multiculturele context, het interdisciplinaire karakter van pastorale theologie en het werken te midden van andere (therapeutische) disciplines. Het gaat hier om de vraag hoe de pastorale zorgverleners zichzelf verstaan in het zorgen voor anderen en wie zij representeren in deze context. Zij vonden het antwoord in zelfbewustzijn als Gods vertegenwoordigers en een gevoel van toebehoren aan hun geloofsgemeenschap.

De verwarring over de theologische identiteit kwam voort uit de ervaren tegenstelling tussen het zelfbewustzijn als vertegenwoordiger van God en de praktijk die zwaar steunde op seculiere psychotherapeutische methodes. Gerkin zegt in de weergave van Park dat de primaire identiteit van pastorale counseling een theologische oorsprong heeft en gebaseerd is op theologische taal.

Het contact met andere professionals in de geestelijke gezondheidszorg roept de vraag naar de professionele identiteit van pastorale zorg en counseling op. Park stelt dat de integratie van psychologie en theologie een heldere identiteit en unieke professionele kennis geeft. Ik beperk me nu verder tot de pastorale en theologische identiteit. De professionele identiteit valt buiten mijn vraagstelling.

Pastorale theologie

Methodologisch is het volgens Park de vraag hoe er hermeneutische bruggen gemaakt kunnen worden tussen: pastoraal handelen en theologie en tussen theologische en

¹⁵ S. Park, An Evolving History and Methodology of Pastoral Theology, Care and Counseling, *Journal of Spirituality in Mental Health* 1 (2006), 5-33.

sociaalwetenschappelijke perspectieven. De pastorale theologie heeft verschillende bronnen: pastorale contexten, christelijke traditie en sociaalwetenschappelijke perspectieven. Zij maakt verbindingen tussen deze bronnen. Het gaat daarbij om theologische reflectie en een theologisch raamwerk voor de praktijk. Een pastorale theologie moet een pastoraal theologische antropologie bevatten om de menselijke natuur beter te begrijpen en een theologisch degelijke coherente pastorale praktijk te ondersteunen.

Wat is de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger?

Met hulp van Park kunnen we de christelijke identiteit van geestelijk verzorgers uiteenleggen in pastorale en theologische identiteit. Bij pastorale identiteit gaat het om de verhouding van de geestelijk verzorger tot christelijke traditie, geloofsgemeenschap en kerk. Het zelfbewustzijn als Gods vertegenwoordiger en het toebehoren aan je geloofsgemeenschap is daarbij belangrijk.

Bij theologische identiteit gaat het om de betekenis van de theologie voor de identiteit van de geestelijk verzorger.

Voor geestelijk verzorgers is de vraag hoe zij een verbinding kunnen maken tussen hun pastorale context, hun pastoraal handelen, de christelijke traditie en de theologie. Dit is een vraag naar een pastorale theologie die geestelijk verzorgers kan helpen met theologische reflectie op hun praktijk en een theologisch raamwerk biedt voor die praktijk. Om deze pastorale theologie gaat het in mijn wetenschappelijke probleemstelling.

Ik voeg nog een aspect toe aan de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger; de spirituele identiteit. Daarbij gaat het om de betekenis van de spiritualiteit en het geestelijk leven van de geestelijk verzorger voor haar identiteit.

Het antwoord op deelvraag 3 is: de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger is een pastorale, theologische en spirituele identiteit. Deze drie aspecten van haar christelijke identiteit zijn met elkaar verweven. Om elk aspect goed te belichten werk ik ze in de nu volgende hoofdstukken verder uit.

Hoofdstuk 4 Pastorale identiteit

In dit hoofdstuk beantwoord ik deelvraag 3a: Wat is de pastorale identiteit van de geestelijk verzorger? Bij pastorale identiteit gaat het om haar verhouding tot christelijke traditie, geloofsgemeenschap en kerk. In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat de kerk in onze samenleving een gemarginaliseerde positie heeft. In mijn maatschappelijke probleemstelling gaat het om de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger in de context van levensbeschouwelijke diversiteit. Bij het beantwoorden van deze vraag maak ik gebruik van zowel wetenschappelijke als beroepsliteratuur, zoals van de VGVZ.

De theologische visie op pastorale identiteit, waarin ambt en zending centrale begrippen zijn, maakt deel uit van de pastorale theologie voor de praxis van de geestelijke verzorging waar het in mijn wetenschappelijke probleemstelling om gaat. Aan het eind van dit hoofdstuk formuleer ik criterium 3 en 4 om te kunnen toetsen in hoeverre het gedachtegoed van Henri Nouwen bij kan dragen aan deze pastorale theologie.

Identiteit van geestelijke verzorging

Veltkamp¹⁶ noemt de geestelijk verzorger een gids en bewoner van het geestelijke domein. Zij is er thuis en weet er de weg. Zij kan anderen erin begeleiden. De patiënt mag haar levensbeschouwelijke identiteit kennen en weten waar zij woont in dit domein.

Veltkamp vindt dat geestelijk verzorgers de eenheid en heelheid van de mens moeten bepleiten en representeren. Zij moeten erop toezien dat heel de mens tot zijn recht komt in het zorgproces en dat hij niet in allerlei losse stukjes wordt opgedeeld. Geestelijke verzorging is zorg voor heel de mens.

Ambt

In de beroepsstandaard van 2010 wordt geestelijke verzorging gedefinieerd als professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij hun zingeving en spiritualiteit.¹⁷ De geestelijk verzorger representeert een bredere levensbeschouwelijke stroming in de instelling. Dit vertegenwoordigen en representeren is volgens Veltkamp de kernbetekenis van het ambtshalve criterium. Veltkamp vindt dat de ambtshalve hoedanigheid herkenbaar gestalte moet krijgen zonder dat de geestelijke verzorging zodanig verkerkelijkt dat zij in haar bewegingsvrijheid belemmerd wordt.

Heitink¹⁸ wijst op de strijd onder geestelijk verzorgers tussen professionelen (met een pleidooi voor algemene geestelijke verzorging) en traditionelen (die een pastoraal/kerkelijke invalshoek kiezen). Hij pleit ervoor om het professionele en ambtshalve aspect te integreren. Het algemene aspect hangt samen met pluraliteit en het bijzondere aspect met identiteit. Levensbeschouwelijke tradities profileren zich, maar maken ook aanspraak op algemeen menselijke geldigheid. Het gaat om de competentie om het levensverhaal te kunnen verbinden met de kracht van de levensbeschouwelijke traditie. Daarom blijft geestelijke verzorging zonder levensbeschouwelijke inkleuring een leeg begrip. Wanneer God ter sprake komt of er een gebed uitgesproken wordt, speelt de levensbeschouwelijke identiteit een steeds belangrijkere rol als men er niet louter passief spiegelend wil zijn.

Geestelijke verzorging houdt volgens Ganzevoort en Visser¹⁹ een duidelijke basis in de traditie van de geestelijk verzorger. Wat betreft de kerkelijke levensbeschouwelijke binding zijn er verschillende visies en tegenstrijdige belangen van kerken, instellingen en

¹⁶ H. Veltkamp, 'Domein, identiteit en passie van de geestelijke verzorging' in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen, Kok, 2006, 147-159.

¹⁷ VGVZ, *Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen*, VGVZ, 2002 aangepast in 2010, 5.

¹⁸ G. Heitink, 'Geestelijk verzorger. Een ambt en een ambacht' in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen, Kok, 2006, 161-169.

¹⁹ R. Ganzevoort en J. Visser, *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 2009, 21-34.

beroepsvereniging. De reikwijdte van het begrip 'ambt' in een niet-religieuze setting is volgens de schrijvers in elk geval dat geestelijk verzorgers iets belichamen wat van een andere orde is. Dit is de symbolische meerwaarde van de rol van de geestelijk verzorger die uiteindelijk kan verwijzen naar transcendentie. Brinkman spreekt in de weergave door Ganzevoort en Visser van het ambt als heilzaam symbool in onze cultuur. Voor veel zorgvragers is kerkelijke legitimatie niet zo interessant, maar symbolische belichaming wel.

Zending

Tussen 2007 en 2014 heeft de beroepsvereniging VGVZ zich intensief beziggehouden met de vraag of er binnen de vereniging en beroepsregister plaats is voor geestelijk verzorgers zonder zending door een achtergrondgenootschap (bijvoorbeeld een kerk of het humanistisch verbond).²⁰ In de discussies ging het daarbij ook om de waarde en betekenis van de ambtelijke binding. De Commissie ambtelijke binding vond dat de ambtelijke binding onder andere van belang blijft voor de legitimering van bevoegdheden, de theologische fundering en godsdienstige verankering van geestelijke verzorging. De borging van de levensbeschouwelijke competentie achtte zij cruciaal. Hiermee wordt bedoeld het vermogen om vanuit een goed doordachte eigen levensbeschouwing, op verantwoorde wijze gesprekspartner te kunnen zijn van patiënten. Het bestuur van de VGVZ vond worteling in een traditie hierbij belangrijk.

De regiegroep stelt dat de zending de bevoegdheid van de geestelijk verzorger waarborgt en haar tot ambtsdrager maakt. Zij representeert daarmee de traditie waarmee zij verbonden is. De regiegroep merkt op dat er vaak een grote afstand was tussen de geestelijk verzorger en haar zendende instantie en pleit voor een betrokken dialoog tussen beiden.

De regiegroep gaat ervan uit dat elke patiënt in principe door elke bevoegde geestelijk verzorger goed geholpen kan worden. Zij vindt het van groot belang dat de patiënt in alle gevallen weet wie hij spreekt en wanneer hij er om vraagt een geestelijk verzorger kan spreken die zo dicht mogelijk staat bij de eigen levensovertuiging.

De VGVZ heeft de belangrijkste conclusies van de regiegroep overgenomen. In mei 2014 is de Sector Institutioneel Niet Gezonden opgericht. De leden hiervan kunnen zich bevoegd laten verklaren na toetsing van hun levensbeschouwelijke competentie door de Raad voor institutioneel-niet-gezonden Geestelijk Verzorgers (RING-GV). Hiermee is een duaal systeem ontstaan met enerzijds de klassieke ambtelijke binding en anderzijds de bevoegdheidsverklaring door de RING-GV.

Wat is de pastorale identiteit van de geestelijk verzorger?

Een geestelijk verzorger is een gids en bewoner van het geestelijk domein. Zij is thuis op een specifieke plek in dit domein. De christelijke geestelijk verzorger heeft haar plaats binnen de christelijke traditie. Het antwoord op deelvraag 3a is dat de pastorale identiteit van de geestelijk verzorger cirkelt om de kernbegrippen ambt, zending, representatie en worteling in traditie.

Bij ambt gaat het om het vertegenwoordigen en representeren van een christelijke traditie, symbolische belichaming van transcendentie en de authentiek christelijke identiteit van de geestelijk verzorger.

Bij zending gaat het erom dat de geestelijk verzorger haar werk doet in verbinding met de kerk en geloofsgemeenschap waar zij toe behoort. Dit waarborgt haar bevoegdheid en bevestigt haar als ambtsdrager.

Worteling in een traditie is belangrijk voor de borging van de levensbeschouwelijke competentie van de geestelijk verzorger.

^{20a} VGVZ, *Ambtelijke binding*, VGVZ-cahiers 4, VGVZ, 2010.

^{20b} Regiegroep, *Eindnota Toekomstig Bestel Geestelijke Verzorging*, april 2013.

De christelijke geestelijk verzorger verenigt in zichzelf het algemene en het bijzondere aspect van geestelijke verzorging. Zij heeft een specifiek christelijke identiteit maar put uit haar traditie ook algemeen menselijke wijsheid. Zij biedt hulp en medemenselijkheid aan mensen van alle levensbeschouwingen. Wanneer zij met mensen bidt of over God spreekt doet zij dit vanuit haar christelijke identiteit met een houding van respect en gelijkwaardigheid naar de identiteit van de ander. Daarbij bepleit en representeert zij de eenheid en heilheid van de mens en draagt zij zorg voor heel de mens.

Criteria 3 en 4

Aan het eind van dit hoofdstuk kom ik tot de volgende criteria om te beoordelen wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit die het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis mede inhoud en richting kan geven, kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren.

3. Draagt bij aan een hedendaagse visie op ambt, zending, representatie en worteling in traditie in relatie tot de gemarginaliseerde positie van kerk en traditie in de samenleving en het ziekenhuis. (pastorale identiteit)

De gemarginaliseerde positie van kerk en traditie heb ik beschreven in hoofdstuk 2.

4. Draagt bij aan een eigentijdse theologische visie op menselijke identiteit, eenheid, heilheid en zorg voor heel de mens. (theologische antropologie)

Het aspect van menselijke identiteit heb ik beschreven in hoofdstuk 2. Criterium 4 is gebaseerd op wat ik bij Veltkamp besproken heb.

De visie op de pastorale identiteit van de geestelijk verzorger en de theologische antropologie maken deel uit van de pastorale theologie voor de praxis van de geestelijke verzorging waar het in mijn wetenschappelijke probleemstelling om gaat.

De integratieve benadering van Heitink is een nadere onderbouwing van het tweede criterium dat ik in hoofdstuk 2 geformuleerd heb:

2. Draagt bij aan een geïntegreerde visie op de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten die uitgaat van gelijkwaardigheid, inclusief is en diversiteit waardeert.

Hoofdstuk 5 Theologische identiteit

In dit hoofdstuk beantwoord ik deelvraag 3b: Wat is de theologische identiteit van de geestelijk verzorger? Het gaat hier om de betekenis van de theologie voor de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger. De vraag is dan hoe zij een verbinding kan maken tussen haar praxis en de theologie. Bij pastorale theologie voor de geestelijke verzorging waar het in mijn wetenschappelijke probleemstelling om gaat is dit aan de orde. Deze pastorale theologie moet inhoud en richting geven aan het werk van de geestelijk verzorger en haar helpen dit werk theologisch te duiden. Aan het eind van dit hoofdstuk formuleer ik criterium 5 om te kunnen toetsen in hoeverre de pastorale theologie van Nouwen hier behulpzaam bij is.

In mijn inleiding heb ik genoemd dat er onder geestelijk verzorgers discussie is over hun identiteit als theoloog. Ik beperk me hier tot een beknopte weergave van de bijdrage van enkele auteurs aan deze discussie en de inzichten die relevant zijn voor mijn betoog.

De theologische vaardigheid om de pastorale praktijk te verbinden met de theologie

Ganzevoort en Visser²¹ merken op dat het voor veel pastores niet vanzelfsprekend is om hun praktijk te verbinden met de theologie. Nauta noemt in de weergave van Ganzevoort en Visser de sprakeloosheid van pastores met betrekking tot God in het pastoraal contact. De theologie beperkt zich dan tot een rechtvaardiging achteraf van hun optreden.

In de verschillende modellen van pastoraat speelt theologie een verschillende rol.

Ganzevoort en Visser pleiten voor een hermeneutisch abductief model. Abductief wil zeggen het inzetten van theologische expertise om met de ander tot een adequate interpretatie van de situatie te komen. Hierdoor wordt voor de ander een heilzame vernieuwing mogelijk. Het verbinden van het verhaal van God en traditie met het verhaal van mensen kan niet deductief vanuit de traditie en ook niet inductief vanuit die levensverhalen. In het pastoraat is er een abductief, creatief moment waar die verbinding ontstaat en betekenisvol wordt. Het vermogen het verhaal van de ander te verstaan als theologisch relevante tekst expliciteert de theologische identiteit van het pastoraat. Het gaat dan om het verwoorden van de spirituele en transcendente betekenis en de samenhang hiervan met de materiële werkelijkheid. Theologie in pastoraat is proberen het vermogen te activeren om de verwondering om het leven en het oplichten van God op allerlei momenten en fragmenten waar te nemen en te beleven. De pastor belichaamt hierbij de mogelijkheid van ontmoeting met een Aanwezige en vertegenwoordigt een verhaal. Door de theologische inzet van de pastor wordt wat in het pastoraal contact ter sprake komt in een transcendentiaal perspectief gezet dat doorzicht, uitzicht en hoop wekt. De pastor moet een theologisch spirituele antenne ontwikkelen om levensvragen te kunnen opvangen.

De theologie van de pastor moet een geleefde theologie zijn zodat spiritualiteit in het pastoraal contact leidt tot het doen van Gods werk. Volgens v.d. Blink gaat het in de weergave van Ganzevoort en Visser in het pastoraal contact om geleefd geloof en de identiteit van de pastor als zorgzaam mens die verbonden is met de tradities van de Kerk. Hierdoor kunnen mensen in de pastorale relatie iets ervaren van heel-making en genade. Soms doordat de pastor hun verhaal kan inbedden in de geloofsverhalen. Soms alleen door de kwaliteit van haar aanwezigheid.

²¹ R. Ganzevoort en J. Visser, *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 2009, 204-229.

Theologische inhoudelijke deskundigheid

Walton²² benadrukt de theologische vakkundigheid bij geestelijke verzorging. Geestelijk verzorgers zijn door hun levensbeschouwelijke achtergrond en opleiding deskundig op het terrein van betekenisvragen. Het gaat dan om levensbeschouwelijke vragen van filosofische, antropologische en theologische aard. Geestelijk verzorgers helpen mensen in de omgang met existentiële crises levenskunst toe te eigenen en betekenis te belichamen.

Het noemen van 'God' hoeft volgens Walton geen inperking van de interpretatieruimte te zijn. Voorwaarde is wel dat het contact en de context aanleiding geven tot dit interpretatieaanbod, en dat het aanbod vrij ontvangen of afgewezen kan worden. Deze voorwaarde vind ik van groot belang en neem ik mee naar deel 3.

Zingeving, betekenisduiding is volgens Walton een inhoudelijk-normatief proces. Geestelijk verzorgers staan niet onverschillig tegenover de waarden en normen van cliënten, hun zingeving en levensbeschouwing en betekenisverbindingen. Zij werken interactief en problematiserend omwille van zaken als coherente zingeving, een geïntegreerd levensverhaal en levensbeschouwelijke gezondheid, hoe moeilijk definieerbaar en discutabel zulke termen ook zijn.

Specifiek voor de geestelijk verzorger is de inhoudelijke vakkundigheid op het gebied van levensbeschouwelijke communicatie, betekenisontleding, antropologie, theologie, filosofie en ethiek. De levensbeschouwelijke kwaliteit van geestelijke verzorging heeft met inhoud te maken.

Multidimensioneel theologisch concept van christelijke geestelijke verzorging

Nauer²³ pleit voor een herkenbare katholieke geestelijke verzorging. Dit vraagt om een bezinning op het christelijk godsbeeld en mensbeeld en het daarin verankeren van de geestelijke verzorging. Nauer stelt dat theologische en antropologische vooronderstellingen enorme consequenties hebben voor de alledaagse praktijk wat betreft doelstellingen en omgaan met mensen. Omdat het christelijk Gods- en mensbeeld complex is, is ook het concept van christelijke geestelijke verzorging van Nauer complex. Het heeft drie dimensies die met elkaar vervlochten zijn. Alleen als team is het mogelijk om alle dimensies te behartigen. Nauer definieert katholieke geestelijke verzorging als 'zorg voor de hele mens in alle dimensies van het mens-zijn'. Het is gericht op meer 'leven in volheid' voor mensen zoals God het gewild heeft hier en nu op aarde.

Bij de *spiritueel-mystagogische dimensie* gaat het om het geloof in God als Schepper die in Jezus kenbaar gemaakt is als medemens. De Heilige Geest kan ook vandaag concreet nabij gevoeld worden als bron van kracht en troost. Met mystagogische zielzorg bedoelt Nauer 'spirituele begeleiding van mensen op de weg van het geheimvolle leven dat vanuit christelijke overtuiging ten diepste met het geheim van God te maken heeft'. De geestelijk verzorger gaat met christenen en niet-christenen op weg om speelruimtes te openen waar zij sporen van God kunnen ontdekken en de kracht van de Heilige Geest die helpt bij het (over-)leven en sterven.

De *somato-psychisch heilzame dimensie* gaat uit van het mensbeeld dat lichaam en psyche door God gewilde kwetsbare constitutiekenmerken van de mens zijn en dat mensen in crisissituaties de Schepper altijd al als troostrijk en behulpzaam hebben ervaren. Jezus heeft door zijn heilzaam spreken en handelen laten voelen hoe het Rijk Gods midden in het (zieke) leven kan aanbreken en de Heilige Geest kan ook vandaag nog een heilzame werking hebben. Vanaf de jaren zestig werd de zorg voor de mens in al zijn lichamelijke en psychische problemen als volwaardige zielzorg erkend, zelfs als God, geloof en kerk niet aan de orde komen. Heilzame geestelijke verzorging is er op gericht mensen te ondersteunen bij

²² M. Walton, Dialogische kwaliteit. Identiteit van geestelijk verzorgers in zorginstellingen *Handelingen* 3 (2009), 27-37.

²³ D. Nauer, (Katholieke) geestelijke verzorging. Een constructief-kritische blik vanuit het buitenland, *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 71 (2013), 9-24.

het uitwerken van hun levensverhaal, het te boven komen van crisissituaties en het zin geven aan hun leven met het oog op onverdraaglijke zinloosheid en absurditeit.

De *diaconaal-profetische dimensie* gaat uit van het mensbeeld dat mensen sociale wezens zijn die alleen begrepen kunnen worden in hun context. Het steunt op de overtuiging dat God als bevrijder in de geschiedenis heeft ingegrepen of zijn profeten opdroeg dit te doen, dat Jezus zich kenbaar gemaakt heeft door zijn diaconaal handelen en publiek engagement bij zieken, noodlijdenden en verstomden en dat de systeemkritische kracht van de Heilige Geest ook vandaag nog overal aanwezig is. Nauer wil geestelijke verzorging verstaan als constructief-kritische zorg in en aan het systeem.

Nauer stelt dat een moderne inhoudelijke profilering van katholieke geestelijke verzorging berust op verankering in een christelijk traditiefundament en radicale tijdgebondenheid. Het christelijk traditiefundament houdt in dat het theoretisch concept van katholieke geestelijke verzorging zich laat voeden door de christelijke uitgangspunten.

Wat is de theologische identiteit van de geestelijk verzorger?

In antwoord op deelvraag 3b kom ik tot de conclusie dat de theologische identiteit van de geestelijk verzorger verschillende aspecten heeft. Als eerste heeft de christelijke geestelijk verzorger de theologische vaardigheid om haar praxis op abductieve wijze te verbinden met de theologie met het oog op het geestelijk welzijn van de mensen die zij begeleidt. Zij kan de spirituele betekenis in het verhaal van de ander ontdekken en verwoorden en belichaamt haar geloof. Ten tweede heeft de geestelijk verzorger theologisch inhoudelijke deskundigheid die haar in staat stelt om op professionele wijze inhoudelijk in te gaan op de levensbeschouwelijke vragen van de patiënten omwille van coherente zingeving en een geïntegreerd levensverhaal. Ten slotte is het theologisch concept van christelijke geestelijke verzorging verankerd in het christelijke multidimensionele godsbeeld en mensbeeld en in de christelijke traditie.

In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger. Deze pastorale theologie moet inhoud geven aan haar werk en haar helpen dit werk theologisch te duiden. Het moet een theoretisch raamwerk bieden voor haar praxis. Het godsbeeld en mensbeeld zijn belangrijke elementen van dit raamwerk.

criterium 5

Nu ik de theologische identiteit van de geestelijk verzorger in beeld gebracht heb kan ik het volgende criterium formuleren:

5. Verbindt christelijke wijsheid op multidimensionele abductieve theologische wijze met de praxis van geestelijke begeleiding aan mensen die ziek zijn, ouder worden, gaan sterven of moeten leven met een beperking. (theologische identiteit)

Bij christelijke wijsheid gaat het onder meer om levenskunst, mensbeeld en godsbeeld. Hierbij gaat het om theologische inhoud, zoals ik bij Walton en Nauer besproken heb. Bij het verbinden van christelijke wijsheid en praxis gaat het ook om de kunde van het theologiseren. Dit verbinden is wezenlijk voor de pastorale theologie, zoals we gezien hebben bij Ganzevoort en Visser en bij Park. De term multidimensioneel ontleen ik aan Nauer.

Hoofdstuk 6 Spirituele identiteit

In dit hoofdstuk beantwoord ik deelvraag 3c: Wat is de spirituele identiteit van de geestelijk verzorger. Naast de pastorale identiteit en de theologische identiteit is ook het geestelijk leven van de geestelijk verzorger een belangrijk aspect van haar christelijke identiteit. In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger die haar motivatie en inspiratie biedt. Hiervoor is het spirituele aspect van belang. Aan het eind van dit hoofdstuk formuleer ik criterium 6 om te kunnen beoordelen in hoeverre de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen hierin slaagt.

Persoonlijk toe-eigenen van geloof en inoefenen van spiritualiteit

Heitink²⁴ benadrukt dat mensen zich de inhoud van het geloof persoonlijk toe-eigenen. Spiritualiteit uit zich in handelingen als gebed, meditatie, ascese en in participatie in een cultus. Pastores moeten het levens- en geloofsverhaal van mensen kunnen verstaan, positieve elementen kunnen versterken en zwakke plekken voorzichtig bloot kunnen helpen leggen. Op die manier dragen ze bij aan spirituele ontwikkeling. Dit vraagt van geestelijk begeleiders inoefening in hun eigen spiritualiteit. Dit is vaak lastig voor theologen die vooral geleerd hebben het geloof via kritische distantie te objectiveren, stelt Heitink vast. Ervaring is de kern van spiritualiteit.

Mens van gebed, mens van de Schrift en mens van deze tijd

Van Dam noemt de pastor in de weergave van Ganzevoort en Visser een mens van gebed, een mens van de Schrift en een mens van deze tijd.²⁵

Om mens van gebed te zijn is het nodig om ruimte te maken om vrij te zijn en om tot jezelf te komen. Dat vraagt dat je tijd neemt, stil wordt en bidt.

Mens van de Schrift zijn wil zeggen dat je de Bijbel leest in het geloof dat God zich in de Schrift openbaart. Hierbij is het nodig aandachtig te luisteren naar wat God jou wil zeggen in zijn Woord. Dit is ook van belang bij het voorbereiden van een preek.

Als mens van deze tijd moet je de spanning tussen innerlijk en uiterlijk leven uithouden. Moderne literatuur en film kunnen inzicht geven in actuele levensvragen. Pastores moeten als hermeneut bruggenbouwers zijn tussen traditie en huidige tijd. Het spirituele aspect is hierbij onmisbaar.

Ingewijd en toegewijd

Groener zegt in de weergave van Menken en van der Meulen dat de pastor ingewijd en toegewijd moet zijn.²⁶ Hij spreekt over een drievoudige inwijding. Het gaat om de inwijding in het mysterie van het eigen bestaan; het eigen innerlijk en symbolisch bewustzijn. Als tweede gaat het om de inwijding in het mysterie van God en de genade en als laatste om de inwijding in de geloofsgemeenschap. Toewijding hangt samen met overgave: 'aandachtige ontvankelijkheid en een zorgdragende inzet'.²⁷ Inwijding en toewijding kenmerken de spiritualiteit van de pastor.

Dit betekent dat de pastor of geestelijk verzorger zelf een geestelijk leven leidt. Wanneer dit ontbreekt, spreken Menken en van der Meulen van een lege representatie. Pastores hebben

²⁴ G. Heitink, 'Spiritualiteit' in: J. Doolaard (red), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen, Kok, 2006, 869-875.

²⁵ R. Ganzevoort en J. Visser, *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 408-409.

²⁶ C. Menken-Bekius en H. v.d. Meulen, *Reflecteren kun je leren. Basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*, Kampen, Kok, 2007, 83-85.

²⁷ Idem, 84.

zelf geestelijke begeleiding nodig, maar vragen daar in de praktijk zelden om. De auteurs vragen zich af hoe deze pastores dan anderen kunnen bijstaan.

Compassie en empathie

Waaijman²⁸ gaat in op barmhartigheid, ofwel mededogen, compassie. Dit is een centraal begrip in alle scholen van spiritualiteit. Barmhartigheid heeft de actieve component van je van binnenuit bekommeren om de ander en de passieve component van bewogen worden door de nood van de ander. Ernstig zieken raken ontheemd in het ziekenhuis. Ze horen niet meer bij het vertrouwde leven en ook niet bij het ziekenhuisleven. Familie en bekenden zijn als vreemden geworden. Zieken kunnen een ervaring van Levenskracht hebben. De geestelijk verzorger kan deze ervaringen verstaan. Dan moet zij geschoold zijn in empathie. Zij luistert naar de patiënt, niet vanuit een bepaalde godsdienst of spiritualiteit, maar alleen geleid door invoelen en meevoelen. Heel haar aandacht moet gericht zijn op het horen hoe de Levende met deze mens begaan is.

Wat is de spirituele identiteit van de geestelijk verzorger?

Het is belangrijk dat geestelijk verzorgers hun geloof persoonlijk toegeëigend hebben en hun spiritualiteit inoefenen. Geestelijk leven is beoefening van spiritualiteit. In hoofdstuk 4 hebben we gezien dat de geestelijk verzorger geacht wordt thuis te zijn op een specifieke plek in het geestelijk domein om een gids voor anderen te kunnen zijn.

Het antwoord op deelvraag 3c is dat de geestelijk verzorger een mens van gebed, een mens van de Schrift en een mens van deze tijd is. Zij is ingewijd in het mysterie van het eigen bestaan, het mysterie van God en in de geloofsgemeenschap. Zij is toegewijd aan de mensen die zij begeleidt. Om dit alles goed te kunnen doen heeft zij zelf geestelijke begeleiding nodig.

criterium 6

Aan het eind van dit hoofdstuk kom ik tot het volgende criterium om te beoordelen wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis.

6. Geeft inspirerende inhoud aan het geestelijk leven van de geestelijk verzorger; haar ingewijd en toegewijd zijn, haar compassie met patiënten en haar spirituele beleving van haar pastorale praktijk. (spirituele identiteit)

Bij geestelijk leven denk ik aan je eigen gelovige ervaring in relatie tot de christelijke traditie en de inoefening van gebed en lectio divina, deelname aan het leven van je geloofsgemeenschap, bezinning op hedendaagse levensvragen en het ontvangen van geestelijke begeleiding. Ik baseer me hierbij op Heitink en van Dam. De begrippen ingewijd en toegewijd heb ik beschreven via Menken en van der Meulen. Compassie ontleen ik aan Waaijman.

Christelijke identiteit

De pastorale, theologische en spirituele identiteit van de geestelijk verzorger zijn verweven en steunen op het geloof in God, die zich heeft laten kennen in Jezus. Dit geloof wordt doorgegeven in de kerken, leidt tot theologische reflectie en wordt door de geestelijk verzorger persoonlijk toegeëigend.

²⁸ K. Waaijman, 'Wat is spiritualiteit en hoe doet zij zich voor in de gezondheidszorg?' in: H. Jochemsen & E. van Leeuwen (red.), *Zinervaring in de zorg. Over de betekenis van spiritualiteit in de gezondheidszorg*, Assen, Van Gorcum, 2005, 27-36.

Oogst van deel 1 en 2: Criteria

Deelvraag 4 luidt: Aan welke criteria moet een pastorale theologie en spiritualiteit beantwoorden om inhoud en richting te kunnen geven aan het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis, te kunnen helpen dit werk theologisch te duiden en geestelijk verzorgers te motiveren en inspireren? In de voorgaande hoofdstukken heb ik deze criteria geformuleerd. In antwoord op deelvraag 4 zet ik nu alle criteria op een rij:

- 1 Sluit aan bij de ervaringen en de spirituele hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten in het ziekenhuis.
- 2 Draagt bij aan een geïntegreerde visie op de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten die uitgaat van gelijkwaardigheid, inclusief is en diversiteit waardeert.
- 3 Draagt bij aan een hedendaagse visie op ambt, zending, representatie en worteling in traditie in relatie tot de gemarginaliseerde positie van kerk en traditie in de samenleving en het ziekenhuis. (pastorale identiteit)
- 4 Draagt bij aan een eigentijdse theologische visie op menselijke identiteit, eenheid, heilheid en zorg voor heel de mens. (theologische antropologie)
- 5 Verbindt christelijke wijsheid op multidimensionele abductieve theologische wijze met de praxis van geestelijke begeleiding aan mensen die ziek zijn, ouder worden, gaan sterven of moeten leven met een beperking. (theologische identiteit)
- 6 Geeft inspirerende inhoud aan het geestelijk leven van de geestelijk verzorger; haar ingewijd en toegewijd zijn, haar compassie met patiënten en haar spirituele beleving van haar praktijk. (spirituele identiteit)

Met deze criteria kan ik in het volgende deel beoordelen wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen kan bijdragen aan de pastorale theologie voor de praxis van geestelijke verzorging in het ziekenhuis, waar het in mijn wetenschappelijke probleemstelling om gaat.

Deel 3 Henri Nouwen

In deel 1 heb ik de context van de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis geschetst. In deel 2 heb ik haar christelijke identiteit in kaart gebracht. In deel 1 en 2 heb ik criteria geformuleerd om te kunnen beoordelen in hoeverre de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen inhoud en richting kan geven aan het werk van geestelijk verzorgers in het ziekenhuis, kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren.

In deel 3 richt ik mij op de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen. Ik begin met zijn wijze van theologiseren. In hoofdstuk 8 en 9 gaat het over zijn pastorale theologie en spiritualiteit en in hoofdstuk 10 onderzoek ik welke bouwstenen en aanknopingspunten deze bieden voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers in het ziekenhuis. Daarmee kan ik mijn hoofdvraag beantwoorden.

In elke paragraaf beantwoord ik een deelvraag over het theologiseren en de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen en vervolgens toets ik het antwoord op de deelvraag aan de criteria die ik in deel 1 en 2 geformuleerd heb.

Het gaat om de volgende deelvragen:

5. Hoe theologiseert Nouwen? H7
6. Wat is de theologische antropologie van Henri Nouwen? H8a
7. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood? H8b
8. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op geloof, spiritualiteit, God en Jezus? H8c
9. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en christelijke traditie? H9a
10. Wat is de pastoraal-theologische visie op en pastorale benadering van mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie van Henri Nouwen? H9b
11. Kunnen we uit het gedachtegoed van Henri Nouwen bouwstenen putten voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis? H10a
12. Zijn er in het gedachtegoed en de wijze van pastoraal handelen en theologiseren van Henri Nouwen aanknopingspunten die bruikbaar zijn in de praktijk van geestelijk verzorgers in het ziekenhuis? H10b

Overzicht van criteria:

	Geformuleerd in hoofdstuk	Toegepast in hoofdstuk
Criterium 1	1	8b: lijden
Criterium 2	2 + 4	9a: pastoraat, 9b: niet-christenen
Criterium 3	4	9a: pastoraat
Criterium 4	4	8a: mens-zijn
Criterium 5	5	7: theologiseren, 9a: pastoraat
Criterium 6	6	8c: geloof, 9a: pastoraat

De criteria staan op de vorige pagina.

Hoofdstuk 7 Wijze van theologiseren

In dit hoofdstuk beantwoord ik deelvraag 5: Hoe theologiseert Nouwen? In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie die een wijze van theologiseren biedt voor de praxis van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. Deze pastorale theologie moet richting geven aan haar werk en helpen dit werk theologisch te duiden. Het gaat niet alleen om een theoretisch inhoudelijk raamwerk, maar ook om richtingwijzers voor het theologiseren. Daarom wil ik weten hoe Nouwen theologiseert. Ik toets dit aan criterium 5.

Wijze van theologiseren

Creatief

O'Laughlin²⁹ beschrijft in zijn biografie van Nouwen diens ongebruikelijke creativiteit en artistieke vrijheid in het theologiseren. Nouwen benadert zijn onderwerpen met respect voor de traditie en openheid voor transformatie. Hij brengt ideeën en thema's van verschillende plaatsen samen en maakt opmerkelijke verbindingen met en tussen Bijbelteksten. Wanneer Nouwen schrijft over Johannes 15 zegt hij 'maak je thuis in mij', hoewel in Joh.15,4 staat '*blijf in mij*'. In Joh.15 gaat het over een rank zijn van wijnstok Jezus. Nouwen verruimt de betekenis van de tekst door een verbinding te maken met Joh.14,2.23 waar Jezus zegt dat hij bij degene zal komen wonen die hem liefheeft en een woning belooft in het huis van zijn Vader. Hij maakt van het evangelie van Johannes een oproep om intimiteit met Jezus te ervaren.

Nouwen is geïnspireerd door van Gogh. Beiden benaderen hun onderwerpen subjectief, vanuit hun persoonlijke ervaring. Nouwen observeert mensen en onderwerpen en is er contemplatief en creatief bij betrokken. Volgens O'Laughlin brengt Nouwen spiritualiteit in een impressionistische fase.

Beumer³⁰ beschrijft dat Nouwen theologie als kunst ziet. De spirituele methode van Nouwen is gekenmerkt door gaandeweg ontdekken op een spirituele reis of zoektocht. Het is een gaan van ... naar ..., bijvoorbeeld van illusie naar gebed of van het huis van de angst naar het huis van de liefde.

Spiritueel

Nouwen is geïnspireerd door Thomas Merton, die voor hem een model is van een kunstenaar die betrokken is in gebed en van een spiritueel schrijver. Nouwen schrijft dat we geroepen zijn om contemplatieven te zijn; zieners die geroepen zijn om het komen van God te zien, hier en nu onder ons.³¹

Beumer beschrijft dat theologie voor Nouwen dienstbaar moet zijn aan spiritualiteit. Het moet bijdragen aan een grotere communio met God en met mensen en omvorming naar het beeld van Christus. Nouwen kiest voor mystieke theologie die eenheid brengt tussen gebed en geloof.³²

Persoonlijk

Zoals ik bij het eerste aspect van de theologische stijl van Nouwen al beschreven heb, benadert hij zijn onderwerpen subjectief vanuit zijn persoonlijke ervaring, op een impressionistische manier.

²⁹ M. O'Laughlin, *God's beloved. A Spiritual Biography of Henri Nouwen*, Orbis Books, New York, 2004, 86-88, 91-95, 97-104.

³⁰ J. Beumer, *Onrustig zoeken naar God. De spiritualiteit van Henri Nouwen*, Tielt, Lannoo, 1996, 174-190.

³¹ M. O'Laughlin, *God's beloved. A Spiritual Biography of Henri Nouwen*, Orbis Books, New York, 2004, 105-109.

³² J. Beumer, *Onrustig zoeken naar God. De spiritualiteit van Henri Nouwen*, Tielt, Lannoo, 1996, 177-181.

Niet dogmatisch

Beumer beschrijft dat Nouwen nauwelijks systematische theologie beoefent. Nouwen vertrekt in zijn denken bij gelegenheden in en rond zijn eigen leven en verzet zich tegen theologie als systeem. Het gaat Nouwen om de ervaring van God en hij wil de praktische theologie spiritueler maken.³³

Conclusie

In antwoord op deelvraag 5 kan ik nu zeggen dat de wijze van theologiseren van Nouwen getypeerd kan worden als creatief, spiritueel, persoonlijk en niet-dogmatisch. Nouwen heeft in zijn denken respect voor traditie en is open voor transformatie. Hij theologiseert op contemplatieve wijze. Het is mystieke theologie. Nouwen verzet zich tegen theologie als systeem. Zijn denken is eerder dynamisch, in termen van 'gaan van ... naar ...'. Hieronder ga ik in op het creatieve aspect. De andere aspecten komen in hoofdstuk 8 en 9 nog aan de orde. Op dit moment kan ik nog niet precies zeggen wat de waarde ervan is voor de geestelijk verzorger.

Toetsing aan criterium 5 Theologische identiteit

In hoofdstuk 5 heb ik criterium 5 geformuleerd om te beoordelen wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. In dit hoofdstuk ging het over de theologische identiteit van de geestelijk verzorger. Daarbij gaat het om de verbinding tussen praxis en theologie. Bij Ganzevoort en Visser hebben we gezien dat hier een abductief en creatief theologiseren voor nodig is. Abductief wil zeggen het inzetten van theologische expertise om met de ander tot een adequate interpretatie van de situatie te komen, waardoor heilzame vernieuwing mogelijk wordt. Dit vraagt om creativiteit.

Criterium 5 luidt: *Verbindt christelijke wijsheid op multidimensionele abductieve theologische wijze met de praxis van geestelijke begeleiding aan mensen die ziek zijn, ouder worden, gaan sterven of moeten leven met een beperking.*

Multidimensioneel heeft met de theologische inhoud te maken. Dit komt in paragraaf 9a aan de orde. Ik richt me nu op het abductieve aspect. We hebben gezien dat Nouwen creatief is in het opnieuw interpreteren van christelijke wijsheid in bijvoorbeeld Bijbelteksten. Hij heeft respect voor de traditie en is open voor transformatie. Hij brengt thema's op artistieke wijze samen. Ik concludeer dat de wijze van theologiseren van Nouwen abductief is en wat dat betreft voldoet aan criterium 5. Dit is inspirerend voor geestelijk verzorgers omdat zij in hun werk steeds opnieuw op abductieve wijze moeten zoeken naar een verbinding tussen christelijke wijsheid en hun praxis van geestelijke begeleiding aan zieke mensen.

Verband met de wetenschappelijke probleemstelling

In dit hoofdstuk heb ik deelvraag 5 beantwoord en hebben we gezien wat de wijze van theologiseren van Nouwen is. We hebben daarin richtingwijzers gevonden voor het theologiseren van de geestelijk verzorger. Dit is van belang in verband met mijn wetenschappelijke probleemstelling waar het gaat om een pastorale theologie die een wijze van theologiseren biedt voor de praxis van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis.

³³ J. Beumer, *Onrustig zoeken naar God. De spiritualiteit van Henri Nouwen*, Tielt, Lannoo, 1996, 174-178.

Hoofdstuk 8 Theologische en spirituele visie op mens-zijn, lijden en God

In dit hoofdstuk zoek ik een antwoord op de deelvragen 6 tot en met 8, die gaan over de inhoud van de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen. Deze vragen zijn:

6. Wat is de theologische antropologie van Henri Nouwen? Paragraaf 8a
7. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood? 8b
8. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op geloof, spiritualiteit, God en Jezus? 8c

De thema's in dit hoofdstuk hebben te maken met de context van levensbeschouwelijke diversiteit en de context van zieke mensen, theologische antropologie en godsbeeld. Het gaat me daarbij om de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten. In dit hoofdstuk heb ik daarbij vooral aandacht voor de spirituele identiteit van de geestelijk verzorger. Het gaat me ook om de pastorale theologie voor de praxis van de geestelijke verzorging voor zieke mensen in mijn wetenschappelijke probleemstelling. In deel 2 hebben we gezien dat de theologische antropologie en het godsbeeld belangrijke onderdelen zijn van een pastorale theologie. Ik toets de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen aan de criteria die ik in deel 1 en 2 geformuleerd heb.

Dit alles doe ik met het oog op mijn hoofdvraag: biedt de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen bruikbare bouwstenen en aanknopingspunten voor een pastorale theologie en spiritualiteit die het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis mede inhoud en richting kan geven, die kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren.

Met het oog op de werkbaarheid beperk ik me tot één publicatie van Nouwen per paragraaf. Ik kies vooral uit zijn meest recente werk, omdat hierin zijn ervaringen met mensen met een beperking in de Ark verwerkt zijn.

Nouwen is geen systematisch theoloog en wil ook niet zo benaderd worden. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat hij dynamisch en creatief theologiseert. We zullen zien dat hij vaak gebruik maakt van polariteiten die in een zekere spanning tot elkaar staan. Zijn denken is consistent; van zijn vroege tot zijn late werk komen dezelfde concepten terug. Bij Nouwen zijn de seculiere werkelijkheid en de geestelijke werkelijkheid nauw verbonden. Met het oog op de spanning tussen christelijke identiteit en levensbeschouwelijke diversiteit, zal ik zijn denken steeds langs beide aspecten beschouwen. Wat is algemeen menselijk en voor iedereen verstaanbaar en wat is specifiek christelijk? Ik neem hierbij de vraag mee of Nouwen iets te zeggen heeft voor gesecculariseerde, ongelovige of twijfelende mensen. Ik vat geestelijk leven en geestelijke begeleiding op als praktijk. Dat wil zeggen een eenheid van theologische visie en handelen die elkaar wederzijds beïnvloeden. De theologische visie normeert het handelen. De theologische visie wordt gevoed door de christelijke traditie en wijsheid en door ervaring.

8a Visie op mens-zijn

In deze paragraaf zoek ik een antwoord op deelvraag 6: Wat is de theologische antropologie van Henri Nouwen? In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat Park de theologische antropologie als een belangrijk onderdeel van een pastorale theologie beschouwt. In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor geestelijk verzorgers. Ik toets de theologische antropologie van Nouwen aan criterium 4.

*Een parel in Gods ogen*³⁴

Ik kies hier voor *Een parel in Gods ogen* omdat Nouwen zich in dit boek richt tot een seculier publiek en omdat het ingaat op zijn antropologie. Door zich tot een seculier publiek te richten plaatst Nouwen zich in dit boek in de spanning tussen zijn eigen christelijke identiteit en de seculiere identiteit van zijn lezers. Dit vind ik interessant met het oog op de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten. Nouwen heeft dit boek geschreven voor zijn seculier joodse vriend Fred Bratman en zijn vrienden. Ik geef nu weer welke theologische antropologie Nouwen in dit boek uitwerkt.

Nouwen past het beeld van God die Jezus toespreekt bij zijn doop en hem de geliefde noemt, toe op alle mensen. En hij gebruikt het brood dat in de eucharistie wordt genomen, gezegend, gebroken en gedeeld als metafoor voor alle christenen die geroepen zijn om brood voor de wereld te zijn. Op deze manier kunnen zij Gods geliefden worden. Deze metafoor drukt voor hem zowel de hoogste geestelijke als de opperste seculiere werkelijkheid uit. Nouwen maakt gebruik van polariteiten die in een zekere spanning tot elkaar staan: je bent geliefd – een moeilijk proces om te worden wie je bent, afwijzing – verkiezing, zegen – vloek, gebrokenheid als waardeloosheid – gebrokenheid als positief aanvaarden, dood als verlies – dood als geschenk, afhankelijkheid – vrijheid, gescheiden – verbonden. Het gebruik van beeld, metafoor en polariteiten, maakt zijn antropologie dynamisch.

*Geliefd, aanvaard en gezegend*³⁵

Bij de doop van Jezus in de Jordaan klinkt een stem uit de hemel: 'Gij zijt mijn Zoon, de Geliefde: in U heb ik mijn welbehagen'. Nouwen betreft deze boodschap op alle mensen, ongeacht hun traditie. Het is een lang en moeilijk proces om te aanvaarden dat je de geliefde bent en te worden wie je bent. Het vraagt dat je accepteert dat God je neemt zoals je bent en dat je er mag zijn. Volgens Nouwen heeft God elke mens uitverkoren op basis van ontferming zonder anderen af te wijzen.

In de visie van Nouwen hebben mensen elkaars zegen nodig. Het Latijnse woord voor zegenen, benedicere, betekent goed spreken van iemand. Een zegen raakt aan de oorspronkelijke goedheid van een persoon en brengt tot uitdrukking dat hij geliefd is. Nouwen beschrijft hoe een gehandicapt lid van zijn gemeenschap, Jeanet, hem vroeg om haar te zegenen. Zij was niet tevreden met een snel kruisje op haar voorhoofd. Hij heeft haar toen gezegend door haar in zijn pijn te omarmen en Gods liefde voor haar en de liefde van de mensen om haar heen over haar uit te spreken. Daarna wilden ook andere aanwezigen op deze manier gezegend worden.

Voor Nouwen is de zegen die wij elkaar geven een uitdrukking van de zegen die van eeuwigheid af op ons mensen rust. Hij vermoedt dat veel mensen het gevoel hebben dat ze vervloekt zijn. Gebed is voor hem luisteren naar de stem die je de Geliefde noemt.

*Gebroken*³⁶

Voor Nouwen staat als een paal boven water dat alle mensen gebroken zijn. Dit blijkt uit ervaringen van eenzaamheid, verlatenheid, onzekerheid, depressiviteit, teleurstelling en vermoeidheid en bovenal het besef dat we eenmaal zullen sterven. Zij lijden het meest aan de gebrokenheid van hun hart.

³⁴ H. Nouwen, *Een parel in Gods ogen. Gedachten over de betekenis van een mensenleven*, Tielt, Lannoo, 1993.

³⁵ Idem, 21-64.

³⁶ Idem, 65-79.

Hij roept mensen op hun gebrokenheid als iets positiefs te aanvaarden en haar onder de zegen te stellen. Dit wil zeggen je gebrokenheid niet als een bevestiging van je zogenaamde waardeloosheid beleven, maar als een kans om de zegen steeds dieper tot je te laten doordringen.

De geliefden van God kunnen het lijden beleven als een weg tot diepere gemeenschap met God. Dit betekent niet dat de pijn per definitie minder wordt. Nouwen beschrijft zijn ervaring dat mensen met beperkingen die gingen beseffen dat God hen zijn geliefden noemt, juist in hun gebrokenheid konden schitteren als diamanten in het licht.

*Jezelf geven*³⁷

Voor Nouwen blijkt uit hun seksualiteit het diepe verlangen van mensen naar gemeenschap. Het menselijk lichaam hunkert naar een aanraking, een veilige omarming. In de samenleving zijn er nog maar weinig plaatsen waar mensen zich echt veilig voelen naar lichaam, verstand en ziel. Ze worden verleid bevrediging te zoeken in schone schijn en materieel genot. Dat maakt het zeer moeilijk een plaats te vinden waar zij volledig mens kunnen zijn.

In de visie van Nouwen zijn we niet slechts ter wille van onszelf, maar met het oog op de ander uitverkoren, gezegend, gebroken en gegeven. 'In het geven komt onze menselijkheid tot volle bloei.'³⁸ Ware vreugde en innerlijke vrede zijn voor Nouwen niet in bezit te vinden, maar in leven voor de ander. Het grootste geschenk is het geven van jezelf, de bereidheid om je leven met de ander te delen. Zo wordt je brood voor de wereld.

De dood van een geliefd kind van God kan in de visie van Nouwen zijn grootste geschenk worden. Je kunt je leven zo uit handen geven dat je in de dood aan je nabestaanden geschonken kan worden als een bron van hoop, vrede en levensmoed. Dit wegschenken van zichzelf is volgens Nouwen het diepste verlangen van mensen. De dood is de toegangspoort tot God zelf.

Je bent als mens in de wereld gezonden, je bent niet van de wereld. Het leven is de kans die God de mensen geeft om te worden wie zij zijn. God is liefde en wil geliefd worden.

Geestelijk leven is ja zeggen; kiezen voor het leven dat de dood overwint, ja zeggen tegen de liefde van God. Leven is een terugkeer tot Degene die de mensen gezonden heeft.

Met de dood voor ogen

Uit het boekje 'Met de dood voor ogen' van Nouwen³⁹ put ik in aanvulling op het bovenstaande nog twee aspecten van de theologische antropologie van Nouwen:

Kind van God

Mensen zijn afhankelijk van God. Mensen zijn geborgen in Gods hand. Wanneer ze dit beseffen hebben ze niets of niemand meer te vrezen. Wanneer zij hun innerlijke afhankelijkheid als gave zien, komen ze tot de vrijheid van de kinderen van God. 'Als we echt geloven dat we geboren zijn uit liefde en na de dood in die liefde zullen voortleven, en als we erop durven vertrouwen dat die liefde onze ware Vader en Moeder is, dan zullen alle vormen van kwaad, ziekte en dood hun uiteindelijke macht verliezen over ons hart.'⁴⁰

³⁷ H. Nouwen, *Een parel in Gods ogen. Gedachten over de betekenis van een mensenleven*, Tielt, Lannoo, 1993, 69-104.

³⁸ Idem, 81.

³⁹ H. Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt, Lannoo, 1993.

⁴⁰ Idem, 30.

Broeders en zusters van elkaar

Mensen zijn gelijk aan elkaar. Iedereen wordt als een hulpeloos mens geboren en iedereen sterft als een hulpeloos mens. Deze verbondenheid kan een grote vreugde zijn. Op een meer wezenlijk niveau dan waarop mensen gescheiden zijn, zijn ze een. Dit een-zijn ontdekken zij als ze kwetsbaar en zwak zijn.⁴¹

Lichamelijkheid

Tot slot sta ik stil bij de spiritualiteit van lichamelijkheid die Nouwen in de laatste jaren van zijn leven begon te ontwikkelen door zijn vriendschap met de trapezeartisten de 'Flying Rodleights' en het zorgen voor Adam in Daybreak, de Ark-gemeenschap waar Nouwen woonde. Adam had ernstige verstandelijke en lichamelijke beperkingen.

Nouwen was bezig te ontdekken wat het betekent om een lichaam te zijn, vlees geworden te zijn. Hij probeerde zich thuis te gaan voelen in zijn lichaam als plaats waar God woont en bevriend te raken met zijn lichaam.⁴² Hij wilde zijn lichaam aandeel geven in zijn verlangen om liefde te ontvangen en te geven, te accepteren dat zijn lichaam wil vasthouden en vastgehouden wil worden, wil aanraken en aangeraakt wil worden.

In Jezus heeft God een menselijk lichaam aangenomen. Daarbij is alle vijandschap tussen geest en lichaam overwonnen. Volgens Nouwen is het lichaam voorbestemd om opgestaan uit de dood te worden opgenomen in God.⁴³

In de Ark ontdekte Nouwen dat zorgen een taal van het lichaam is die de gemeenschap opbouwt. Woorden komen er op de tweede plaats.⁴⁴

Conclusie: De theologische antropologie van Henri Nouwen

In deze paragraaf beantwoord ik deelvraag 9: wat is de theologische antropologie van Henri Nouwen? Naar aanleiding van het voorgaande is het antwoord op deze vraag kort gezegd: Mensen zijn geliefd, genomen zoals ze zijn en gezegend door God. Zij hebben elkaars zegen nodig. Mensen zijn gebroken. Lijden kan een weg tot diepere gemeenschap met God worden. In het geven van jezelf komt menselijkheid tot volle bloei. De dood van een geliefd kind van God kan zijn grootste geschenk worden. Leven is de kans om te worden wie je bent en een terugkeer tot Degene die je gezond heeft. Geestelijk leven is ja zeggen tegen het leven dat de dood overwint en tegen de liefde van God. Elk mens is kind van God en geroepen tot vrijheid. Alle mensen zijn broeders en zusters van elkaar en met elkaar verbonden. Als mens ben je een lichaam. Het lichaam is de plaats waar God woont. Een lichaam wil vasthouden en vastgehouden worden, aanraken en aangeraakt worden, liefde geven en ontvangen. Het is een uitdaging om je thuis te voelen in je lichaam en er mee bevriend te raken. Door de menswording van Jezus is alle vijandschap tussen geest en lichaam overwonnen. Zorgen is een taal van het lichaam.

Voor Nouwen is zegenen niet iets wat alleen aan priesters of ambtsdragers toekomt, maar wat elk mens voor een ander kan doen. Als geestelijk verzorger help je mensen te worden wie ze zijn en hun gebrokenheid te aanvaarden. Je kunt hen zegenen door hun kostbaarheid te bevestigen en soms ook door een liturgische zegen. Als geestelijk verzorger ben je zelf ook een gebroken mens, een gewonde dienaar. Dit werk ik in paragraaf 9a verder uit.

⁴¹ H. Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt, Lannoo, 1993, 38-39.

⁴² J. Beumer, *Onrustig zoeken naar God. De spiritualiteit van Henri Nouwen*, Tielt, Lannoo, 1996, 85.

⁴³ H. Nouwen, *Binnen geroepen. Een persoonlijk dagboek*, Tielt, Lannoo, 2011, 39-40.

⁴⁴ J. Beumer, *Onrustig zoeken naar God. De spiritualiteit van Henri Nouwen*, Tielt, Lannoo, 1996, 187.

Wat betekent de theologische antropologie van Nouwen voor seculiere mensen?

In hoeverre slaagt Nouwen er in seculiere mensen te bereiken met zijn antropologie? Ik denk dat hij een aantal universeel menselijke verlangens beschrijft: het verlangen om geliefd, aanvaard en gezegend te zijn, het verlangen naar gemeenschap, veiligheid, geborgenheid en het verlangen te geven. Ook de ervaringen van gebrokenheid zijn universeel. Maar het geloof in God waar Nouwen van uit gaat kan niet zomaar gedeeld worden door seculiere mensen. Dat was ook de reactie van zijn vriend Fred.⁴⁵ De woorden van Nouwen waren gebaseerd op vooronderstellingen die Fred en zijn vrienden niet kunnen delen. Vragen die voor Fred voorafgaan aan een leven als geliefd kind van God zijn: Wie is God?, Wie ben ik?, Wat is de zin van het leven? en Hoe kan ik geloven? Nouwen zegt dat hij niet wil gaan bewijzen, maar alleen getuigen van zijn ervaringen. Zoekende christenen bleken wel wat aan het boek te hebben.

Toetsing aan criterium 4 Antropologie

Ik onderzoek of de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen bouwstenen en aanknopingspunten biedt voor een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. In hoofdstuk 3 hebben we bij Park gezien dat een theologische antropologie een belangrijk onderdeel is van een pastorale theologie. De theologische antropologie zoekt een antwoord op de vraag wie de mens is. Het gaat dus om de identiteit van mensen. In hoofdstuk 2 hebben we bij Ganzevoort en Visser gezien dat menselijke identiteit in onze tijd een permanent proces is van worden wie men is. In het levensverhaal zoeken mensen impliciet erkenning voor wie zij geworden zijn. In hoofdstuk 4 betoogde Veltkamp dat de geestelijk verzorger de eenheid en heilheid van de mens moet bepleiten en representeren. De geestelijk verzorger moet ervoor waken dat mensen niet in allerlei losse stukjes worden opgedeeld. De zorg voor de ziel en de zorg voor het lichaam horen bij elkaar. In hoofdstuk 4 heb ik criterium 4 geformuleerd om te toetsen in hoeverre de theologische antropologie van Nouwen kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. Dit criterium luidt: *Draagt bij aan een eigentijdse theologische visie op menselijke identiteit, eenheid, heilheid en zorg voor heel de mens.* Met eenheid en heilheid bedoel ik mensen als heel en geheel zien en aanspreken en geestelijke verzorging als zorg voor heel de mens, zoals Veltkamp dat beschrijft.

De theologische antropologie van Nouwen die ik hierboven beschreven heb geeft een theologische visie op menselijke identiteit. Voor hem is de diepste identiteit van een mens geliefd kind van God te zijn. Voor katholieke geestelijk verzorgers kan het naar mijn mening een eigentijdse theologische visie op menselijke identiteit zijn. De visie van Nouwen sluit aan bij de katholieke traditie. De visie van Nouwen staat op gespannen voet met sommige calvinistische stromingen waarin de thuiskomst bij God bij het sterven niet zo vanzelfsprekend is, de oorspronkelijke goedheid van mensen als bedorven door de zondeval beschouwd wordt en verlossing niet voor elke mens toegankelijk is. Geestelijk verzorgers die zich thuis voelen in deze manier van denken zullen de antropologie van Nouwen niet volledig kunnen accepteren.

Nouwen tematiseert de eenheid van mensen in dit boekje niet nadrukkelijk. Toch verwijst hij er wel enkele keren naar. Wanneer hij schrijft over de menselijke seksualiteit heeft hij het over het verlangen naar een omhelzing (lichamelijk aspect) als uitdrukking van het verlangen naar eenheid en gemeenschap (sociaal aspect).⁴⁶ Even verder schrijft hij over de nood aan een plaats waar mensen zich naar lichaam, verstand en ziel veilig weten en volledig mens kunnen zijn. Wanneer hij bij het onderwerp *geven* het beeld van samen eten gebruikt benoemt hij de lichamelijke dimensie (eten) en de sociale dimensie (verhalen vertellen, je

⁴⁵ H. Nouwen, *Een parel in Gods ogen. Gedachten over de betekenis van een mensenleven*, Tielt, Lannoo, 1993, 110-116.

⁴⁶ Idem, 69.

leven delen, in vrede met elkaar leven).⁴⁷ Hij schrijft: 'Ik denk dat we in ons hart niets liever willen dan onszelf te geven voor de lichamelijke, emotionele en geestelijke groei van de ander.'⁴⁸ Ik maak hieruit op dat een mens voor Nouwen een somato-psycho-sociaal-spiritueel wezen is waarbij alle dimensies in eenheid met elkaar verbonden zijn.

De theologische antropologie van Nouwen kan geestelijk verzorgers helpen patiënten van alle levensbeschouwingen en hun naasten positief tegemoet te treden. Elk mens is volgens deze visie immers geliefd, uitverkoren en gezegend. Deze antropologie kan geestelijk verzorgers ook helpen om het leven, gebrokenheid, lijden en sterven hoopvol en omarmend tegemoet te treden. Nouwen laat zien dat mensen in hun situatie van lijden tot een innerlijke vrijheid kunnen komen waardoor het lijden zijn macht verliest over hun hart.

De inhoud van de theologische antropologie van Nouwen kan een geestelijk verzorger in gesprek met patiënten alleen ter sprake brengen als dat aansluit bij de situatie van de ander.

Conclusie

Ik kom tot de conclusie dat Nouwen een theologische visie geeft op menselijke identiteit en de eenheid en heelheid van mensen. Zijn niet-dogmatische en persoonlijke benadering beoordeel ik als eigentijds. Deze visie van Nouwen zal toegankelijk zijn voor geestelijk verzorgers met diverse christelijke achtergronden. Voor bepaalde calvinistisch georiënteerde geestelijk verzorgers zal deze theologische antropologie niet aanvaardbaar zijn.

Verband met de wetenschappelijke probleemstelling

De theologische antropologie maakt deel uit van de pastorale theologie voor de praxis van de geestelijk verzorger, waar het in mijn wetenschappelijke probleemstelling om gaat.

8b Visie op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood

In deze paragraaf beantwoord ik deelvraag 7: Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood? Deze vraag houdt verband met de context van zieke mensen waarin de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis werkt. In deze context komen binnen de geestelijke verzorging vragen aan de orde over de betekenis van lijden, ziek zijn en sterven. Bij mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger. Deze pastorale theologie moet aansluiten bij de context van zieke mensen (zie hoofdstuk 1). In deze paragraaf toets ik aan de hand van criterium 1 in hoeverre de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op lijden en dood aansluit bij de ervaringen en spirituele hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten in het ziekenhuis.

De pastoraal-theologische visie van Nouwen op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood

Met de dood voor ogen

Ik beantwoord deelvraag 7 aan de hand van het boek *Met de dood voor ogen*, omdat dit boek ingaat op de thematiek van lijden en sterven. Nouwen schrijft het naar aanleiding van het overlijden van Maurice Gould, een van de bewoners van Daybreak. Hij vertelt in dit boek ook over het ongeluk waarbij hij zelf levensgevaarlijk gewond raakte en de ervaring had een geliefd kind van God te zijn waardoor er een onwankelbaar vertrouwen in hem was.⁴⁹

⁴⁷ H. Nouwen, *Een parel in Gods ogen. Gedachten over de betekenis van een mensenleven*, Tielt, Lannoo, 1993, 84.

⁴⁸ Idem, 85.

⁴⁹ H. Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt, Lannoo, 28-29.

Ter aanvulling maak ik gebruik van enkele delen uit *Een parel in Gods ogen*, waaruit ik in de vorige paragraaf ook geput heb.

Paradoxen

Nouwen werkt bij dit thema met paradoxen afhankelijkheid - vrijheid en armoede - rijkdom. De armoede van de stervende die het leven, zijn productiviteit en zijn geliefden verliest plaatst Nouwen tegenover zijn rijkdom van verbondenheid, je geest zenden en passiviteit die vruchtbaar is. Voor Nouwen is afhankelijkheid eigen aan het wezen van mensen. Nu volgt in antwoord op deelvraag 7 zijn visie op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood.

Lijden, ziek zijn en leven met een beperking

Nouwen schrijft over de worsteling van zijn schoonzus Marina om bevriend te worden met haar snel naderende dood. Hij had bewondering voor de strijd van aidspatiënten tegen de macht van de dood. Met enkelen had hij intensief contact. Hun lijden maakte hem opstandig. Hij geloofde dat zij geen verloren strijd streden, hoewel zij stierven, omdat de liefde sterker is dan de dood.⁵⁰ Door een geestelijke sprong kunnen mensen gaan geloven dat hun leven zijn vervulling vindt in het lijden. De gekruisigde Jezus wijst mensen hierin de weg. Jezus vervulde zijn roeping in het lijden, niet door actie, maar door passie.⁵¹ Door de vrijheid van de kinderen van God verliezen ziekte en dood hun macht over het mensenhart.⁵² Lichamelijke ziekten en mentale problemen maken deel uit van de gebrokenheid van mensen.⁵³ Deze vrijheid en gebrokenheid zijn in de vorige paragraaf aan de orde geweest.

Mensen met verstandelijke en fysieke beperkingen zijn net zo kostbaar als alle andere mensen en hebben in hun duidelijke gebrokenheid gaven te geven. Gaven zijn de talloze manieren waarop mensen hun persoonlijkheid tot uitdrukking brengen.⁵⁴

Ouder worden en sterven

Oude mensen zouden zich moeten voorbereiden op de dood. Dat wil zeggen je de vrijheid van de kinderen van God eigen maken en de dood ontwapenen. Weten dat je in Gods tegenwoordigheid bent en moed en kracht putten uit de totale afhankelijkheid van God. Het wil ook zeggen afhankelijkheid aanvaarden. Ouder worden en gaan sterven betekent voor Nouwen steeds meer kind van God worden, geheel ontvankelijk voor de genade.⁵⁵ Sterven kan mensen bewust maken van hun verbondenheid met alle mensen die allemaal zullen sterven als hulpeloze mensen. In de visie van Nouwen kan dit een grote vreugde worden en hen helpen hun sterfelijkheid te omarmen en bevriend te raken met de dood. Het besef van verbondenheid kan mensen bevrijden van hun angst voor de dood.⁵⁶ Mensen kunnen bij het sterven hun geest zenden. Wanneer iemand sterft voor anderen worden zij geïnspireerd en gesterkt door de Geest van zijn of haar liefde. De zin van het bestaan van iemand die ongeneeslijk ziek is moet voortvloeien uit passiviteiten die vruchten kunnen dragen en niet langer uit productiviteit, niet uit doen maar uit ondergaan en lijden.⁵⁷

⁵⁰ H. Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt, Lannoo, 45-57.

⁵¹ Idem, 98-101.

⁵² Idem, 25-33.

⁵³ H. Nouwen, *Een parel in Gods ogen. Gedachten over de betekenis van een mensenleven*, Tielt, Lannoo, 1993, 68.

⁵⁴ Idem, 87-88.

⁵⁵ H. Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt, Lannoo, 25-33.

⁵⁶ Idem, 35-43.

⁵⁷ Idem, 98-99.

Gods kracht kan zichtbaar worden in de zwakheid van mensen die gaan sterven.⁵⁸ Sterven is vertrouwen op God die je opvangt wanneer je sterft.⁵⁹

De dood van een mens kan vruchtbaar zijn voor anderen en zegen brengen.⁶⁰ Nouwen schrijft: 'En zo zal mijn dood inderdaad een wedergeboorte zijn. Er zal iets nieuws beginnen, iets waarbij ik nu nog geen vaststaande gedachten of beelden kan hebben. ... Het zal eindelijk zijn'⁶¹ In de vorige paragraaf hebben we gezien dat de dood voor Nouwen de toegangspoort naar God is.

Wat betekent deze visie voor geestelijke verzorging?

Als geestelijk verzorger beweeg je je in de genoemde paradoxen. Je blijft mensen trouw nabij, zonder oordeel, hoe zij ook omgaan met het lijden dat hen treft. Je erkent hun lijden en probeert de groei in geestelijke vrijheid van zieke mensen te bevorderen. Soms kun je iemand helpen zijn sterfelijkheid en dood te omarmen, maar je weet ook dat dit een taai proces is wat je niet in je macht hebt. Mensen met een hedonistische levensvisie ervaren ziekte en afhankelijkheid vaak als vreemd aan het leven. Als geestelijk verzorger kun je proberen hen er gevoelig voor te maken dat lijden en afhankelijkheid deel uitmaken van elk mensenleven en dat ze daarin verbonden zijn met alle mensen.

Toetsing aan criterium 1 Spirituele hulpvragen en zorgbehoeften

In hoofdstuk 1 heb ik de hulpvragen en zorgbehoeften van ziekenhuispatiënten op het gebied van geestelijke verzorging verkend aan de hand van onderzoek dat hiernaar gedaan is. Dit heeft meetinstrumenten opgeleverd die in de praktijk gebruikt kunnen worden om spirituele behoeften vast te stellen. De pastorale theologie voor geestelijke verzorging moet aansluiten bij de context van zieke mensen en bij hun hulpvragen en zorgbehoeften. Ik toets de pastoraal-theologische visie van Nouwen op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood aan criterium 1: *Sluit aan bij de ervaringen en de spirituele hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten in het ziekenhuis*. Dit doe ik om te beoordelen wat zijn pastorale theologie en spiritualiteit kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. Voor deze toetsing maak ik gebruik van de Spiritual Needs Survey die ik in hoofdstuk 1 besproken heb. Ik vul deze aan met de categorieën 'behoefte aan innerlijke vrede' en 'actief geven' uit de Spiritual Needs Questionnaire (SpNQ), omdat deze ontbreken in de Spiritual Needs Survey en door respondenten als de belangrijkste behoeften benoemd werden (zie hoofdstuk 1). Bij de ervaringen van patiënten gaat het om ervaringen van lijden, ziek zijn, pijn, leven met een beperking, ouder worden, gaan sterven en opgenomen zijn in het ziekenhuis. Ik onderzoek nu per item van beide instrumenten in hoeverre Nouwen hierbij aansluit.

Spiritual Needs Survey

- *Liefde, toebehoren, respect*

Nouwen sluit aan bij deze behoefte waar hij spreekt over de verbondenheid met alle mensen. Hij spreekt over zorgen als behorend tot de kern van het mens-zijn en zorgen 'met alle tederheid en liefde waar Gods beminde kinderen recht op hebben.'⁶²

- *Het goddelijke*

Nouwen zegt dat alle mensen een geliefd kind van God zijn. Dat bepaalt voor hem de relatie van een mens met God.

⁵⁸ H. Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt, Lannoo, 45-57.

⁵⁹ Idem, 65-78.

⁶⁰ Idem, 45-57.

⁶¹ Idem, 53.

⁶² Idem, 64 en 68.

- *Positiviteit, dankbaarheid, hoop, vrede*

Nouwen reikt een positieve en hoopvolle visie op leven, lijden en dood aan.

- *Betekenis en doel*

Nouwen geeft betekenis aan leven en lijden. Hij benadrukt leven en sterven voor anderen en de verbondenheid met anderen die ook lijden. Als mens kun je gaan geloven dat je leven zijn vervulling vindt in het lijden. Niet alle mensen en ook niet alle christenen zullen zich kunnen vinden in de betekenisgeving van Nouwen.

- *Moraal en ethiek*

Nouwen kiest niet voor een ethische benadering, maar leven en sterven voor anderen zou je kunnen beschouwen als zijn invulling van een ethisch leven leiden.

- *Waardering van schoonheid*

In de boeken die ik tot nu toe besproken heb, spreekt Nouwen hier niet expliciet over.

- *Oplossen, dood*

In het citaat wat ik op de vorige pagina onder het kopje *dood* aanhaal, zinspeelt Nouwen op een leven na de dood. In *Met de dood voor ogen* gaat hij niet in op het werken aan onopgeloste zaken.

Aanvulling vanuit de SpNQ:

- *Behoefte aan innerlijke vrede*

Het besef geborgen te zijn in Gods hand als zijn geliefd kind, is voor Nouwen de bron van innerlijke vrede.

- *Actief geven*

Leven en sterven voor anderen en zorgen voor anderen zijn vormen van actief geven die Nouwen beschrijft.

Conclusie

Sluit de pastoraal-theologische visie van Nouwen op lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, sterven en de dood aan bij de ervaringen en de spirituele hulpvragen en zorgbehoeften van patiënten in het ziekenhuis? Aan de hand van de Spiritual Needs Survey en de door mij gebruikte items uit de Spiritual Needs Questionnaire kan ik zeggen dat de visie van Nouwen aansluit bij de meeste genoemde behoeften. Hij sluit aan vanuit een specifieke christelijke visie.

Zoals in de vorige paragraaf ook al aan de orde kwam, herken ik in het denken van Nouwen een universeel menselijke laag en een specifiek christelijke laag. Universeel menselijk is de ervaring van afhankelijkheid, verbondenheid met mensen en dat alle mensen moeten sterven. Specifiek christelijk is het geloof een kind van God te zijn, in zijn tegenwoordigheid te zijn, dat Jezus zijn roeping vervulde in het lijden en het vertrouwen dat God je zal opvangen wanneer je sterft. De christelijke geestelijk verzorger beweegt zich op beide lagen. In mijn probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger. In haar handelen laat zij zich inspireren door de theologie. In gesprek met patiënten sluit zij aan bij de levensbeschouwing van de ander. De expliciet christelijke betekenisgeving van Nouwen kan alleen ter sprake komen als dat aansluit bij de patiënt met wie de geestelijk verzorger in gesprek is. De universeel menselijke betekenisgeving kan in gesprek met veel meer patiënten ter sprake komen. Maar ook als de expliciet christelijke betekenisgeving niet uitdrukkelijk ter sprake komt bepaalt deze mede de benadering die de geestelijk verzorger kiest. Wie zich laat inspireren door de visie van Nouwen benadert lijden, ziek zijn, leven met een beperking, ouder worden, afhankelijkheid, sterven en de dood hoopvol. Autonomie is dan niet per definitie het hoogste goed. Het accent komt meer op verbondenheid te liggen. Dit laatste sluit aan bij de behoefte aan toebehoren in de Spiritual Needs Survey. Deze behoefte is niet voorbehouden aan christenen.

Verband met de wetenschappelijke probleemstelling

Een visie op lijden en sterven is een belangrijk onderdeel van een pastorale theologie voor de praxis van de geestelijke verzorging in het ziekenhuis. In haar theologiseren over haar praxis zal de geestelijk verzorger zich regelmatig bezighouden met vragen rond lijden en sterven die opkomen in het contact met zieke mensen.

8c Visie op geloof, spiritualiteit, God en Jezus

In deze paragraaf beantwoord ik deelvraag 8: Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op geloof, spiritualiteit, God en Jezus?

In de wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor de praxis van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. Het godsbeeld is hier een belangrijk onderdeel van. In deze paragraaf onderzoek ik het godsbeeld van Nouwen. Hij ijkt zijn spiritualiteit en pastoraat op Jezus. Daarom is het belangrijk in kaart te brengen welk beeld Nouwen heeft van Jezus.

Ik ben op zoek naar een pastorale theologie die de geestelijk verzorger motivatie en inspiratie kan bieden. Dit hangt samen met geloof en spiritualiteit. In deze paragraaf kijk ik hoe Nouwen inhoud geeft aan geloof en spiritualiteit. Ik toets zijn visie aan criterium 6.

De pastoraal-theologische visie van Nouwen op geloof, spiritualiteit, God en Jezus

*Brieven aan Marc*⁶³

Ik beantwoord deelvraag 8 aan de hand van het boek *Brieven aan Marc*, dat aansluit aan bij deze vraag. Het boek bestaat uit brieven aan zijn neef Marc van 18 jaar die voor publicatie geschreven zijn. Aanleiding was een bezoek van Marc aan de Verenigde Staten waarbij hij geconfronteerd werd met jongeren die belangstelling hadden voor godsdienstig leven. Dit riep bij Marc vragen op naar zijn eigen geloof.

Polariteiten

In deze paragraaf zien we hoe Nouwen werkt met de polariteiten lijden/dood en bevrijding in het leven van Jezus en zijn leerlingen. Het kruis is daar het paradoxale teken van. Hij werkt ook met de polariteiten opklimmen en afdalen en de paradox van het beminnen van je vijanden.

God en Jezus

Nouwen spreekt over God, door over Jezus te spreken. Door Jezus leer je God kennen. De titels van de brieven geven eigenschappen van Jezus en God:

- *Jezus, de bevrijdende God*⁶⁴

Jezus heeft de wanhoop van het menszijn, de dood en het graf lijfelijk meegemaakt. Na zijn dood maakt hij zijn leerlingen duidelijk dat zijn dood een weg naar bevrijding is geworden. Als zij Jezus in Emmaüs herkennen in het breken van het brood, is zijn lichamelijke aanwezigheid niet meer nodig om hen nieuwe hoop te geven. (Lucas 24, 13-35) Hij wordt hun hartsvriend en schenkt hen nieuw leven en bevrijding. Zij ontvangen een geestelijke vrijheid.

⁶³ H. Nouwen, *Brieven aan Marc. Over Jezus en de zin van het leven*, Tielt, Lannoo, 1988.

⁶⁴ Idem, 23-35.

⁶⁴ Idem, 28.

- *Jezus, de mededogende God*⁶⁵

Op het Isenheimer Altar van de kunstenaar Grünewald, is Jezus aan het kruis afgebeeld met dezelfde etterbuilen als de pestlijders in het ziekenhuis waar het drieluik hing. Zij beseften zo wat de menswording werkelijk betekende: solidariteit, mededogen, vergeving en eindeloze liefde. Jezus was bereid om het lijden en de dood rechtstreeks onder ogen te zien en te ondergaan. Het kruis is een teken van lijden en dood, maar ook van hoop op totale vernieuwing. God wilde de mensen niet bevrijden door het lijden van hen weg te nemen, maar door het met hen te delen. Mededogen wil zeggen lijden delen met de ander; volledig medemens-in-het-lijden zijn. Jezus geeft zichzelf volledig weg.

- *Jezus, de afdalende God*⁶⁶

Nouwen overweegt de afdalende weg van Jezus met de Christushymne in Filippenzen 2. Door de menswording daalt Jezus steeds dieper af in menselijke zwakheid. Hij wordt steeds armer. Hij verliest zelfs de ervaring van Gods aanwezigheid. *Waarom hebt Gij mij verlaten*, roept Jezus aan het kruis. Zijn afdalende weg van lijden verandert in een opstijgende weg van vreugde en opstanding. Jezus wordt omhoog geheven aan het kruis in totale vernedering én in de verrijzenis, in totale verheerlijking. Het kruis verandert van een teken van wanhoop en dood in een teken van hoop en leven.

- *Jezus, de liefhebbende God*⁶⁷

Jezus roept zijn leerlingen op hun vijanden te beminnen (Lucas 6,27-35). Hij is gezonden om Gods liefde zichtbaar te maken. God bemint de mensen niet omdat zij dat verdiend hebben, maar omdat hij in vrijheid besloten heeft hen te beminnen. 'God bemint alle mensen, goed of slecht, met dezelfde onvoorwaardelijke liefde. Deze alle mensen omarmende liefde biedt Jezus ons aan en hij nodigt ons uit deze liefde in ons leven zichtbaar te maken.'⁶⁸ Jezus bad aan het kruis voor zijn beulen om vergeving.

- *Jezus, de verborgen God*⁶⁹

Jezus leidde een verborgen leven. Hij woonde in een onaanzienlijk dorp, trok rond met een groepje vissers en werd geminacht door de machthebbers. Maar een kleine groep leerlingen heeft de verrezen Jezus gezien. Jezus wil mensen ontmoeten in de verborgenheid van hun hart.

Tussenconclusie

Ik kan nu een deel van deelvraag 8 beantwoorden: De pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op God en Jezus is dat Jezus God doet kennen als een bevrijdende, mededogende, afdalende, liefhebbende en verborgen God.

Geloof en spiritualiteit

- *Geestelijk leven*

Nouwen gebruikt in het kader van geloof en spiritualiteit de term geestelijk leven. Dit omvat fysiek, intellectueel en emotioneel leven. Het hart is de plaats van het geestelijk leven.

Nouwen schrijft: 'Met "hart" bedoel ik het centrum van ons zijn, de "plaats" waar we het meest onszelf zijn, ..., waar we het meest volledig in de realiteit staan.'⁷⁰

Ook mensen van andere religies en niet-godsdienstige mensen kennen het geestelijk leven. Voor Nouwen zelf is geestelijk leven leven met Jezus in het centrum. Jezus leren kennen en met Hem verbonden leven. Op Jezus gaan lijken.

⁶⁵ H. Nouwen, *Brieven aan Marc. Over Jezus en de zin van het leven*, Tielt, Lannoo, 1988, 39-58.

⁶⁶ Idem, 61-77.

⁶⁷ Idem, 91-92.

⁶⁸ Idem, 91-92.

⁶⁹ Idem, 101-117.

⁷⁰ Idem, 16.

- *Bijbelse spiritualiteit*

Nouwen heeft een Bijbelse spiritualiteit. Hij bouwt zijn gedachten op door vooral teksten uit het Nieuwe Testament te overwegen.

- *Leerling van Jezus*

Het lijden en de verrijzenis van Jezus staan centraal in het geloof van Nouwen. Van de leerlingen van Jezus wordt gevraagd lijden en dood onder ogen te zien en te ondergaan. Het kruis is een teken van lijden, dood en wanhoop én een teken van leven en hoop op totale vernieuwing. Vrijheid en mededogen zijn wezenlijke aspecten van het geestelijk leven. Mededogen wil zeggen medemens-in-het-lijden zijn.⁷¹

Ieder moet voor zichzelf de afdalende weg van de liefde zoeken, met gebed, geduld en veel begeleiding.⁷²

Leerling van Jezus zijn is liefde voor alle mensen en bidden voor je vijanden, dat wil zeggen hen het beste toewensen. Zo wordt je vijand in het gebed tot medemens, die net zo zeer door God bemind wordt als jijzelf. 'Je hart wordt dieper en breder en opent zich meer en meer voor alle mensen.'⁷³

- *Gebed en eucharistie*

In hun hart zijn mensen het meest van zichzelf vervreemd. 'We blijven er weg alsof we er bang voor zijn. ... We kennen onze eigen verborgenheid niet en daardoor leven en sterven we vaak zonder ooit echt te weten wie we zijn. ... Het mysterie van het geestelijke leven is, dat Jezus ons in de verborgenheid van ons eigen hart wil ontmoeten, zijn liefde daar aan ons bekend wil maken, ons van onze vrees voor onszelf wil bevrijden en ons eigen diepste zelf aan ons bekend wil maken. ... Zo kun je dus zeggen en ervaren dat hoe meer je God leert beminnen, hoe meer je ook jezelf leert kennen en beminnen.'⁷⁴ Die liefde voor jezelf stelt je in staat om je medemensen te beminnen.

Het geestelijk leven vraagt om de discipline om innerlijke ruimte te scheppen waarin God je kan bereiken met een alles omvormende liefde.⁷⁵

Voor Nouwen is de eucharistie het centrum van het geestelijk leven. De aanwezigheid van de gekruisigde en verrezen Jezus herkennen in het brood. De eucharistie is centrum en bron van christelijke gemeenschap. Wanneer mensen er aan deelnemen worden zij ingelijfd in Jezus. Ze delen in zijn verrijzenis.⁷⁶ De eucharistie is het sacrament van liefde en vergeving.⁷⁷ Het stelt de gelovige in staat de weg van Jezus te gaan en de geweldloze liefde van God zichtbaar te maken.⁷⁸

In de visie van Nouwen helpt gebed om Jezus en het geestelijk leven te gaan begrijpen.⁷⁹

- *Luisteren naar Jezus*⁸⁰

Leven in de geest van Jezus is aandachtig blijven luisteren naar de stem van Gods liefde, die ons uitnodigt tot gehoorzaamheid. Nouwen noemt drie concrete vormen van luisteren:

- Luisteren naar de kerk: deelnemen aan het liturgisch leven van de kerk. De seizoenen en feesten van het liturgisch jaar maken het mogelijk Jezus steeds beter te leren kennen en meer verbonden te raken met het goddelijk leven dat hij aanbiedt.
- Luisteren naar het boek: geestelijke lezing van de Bijbel, over het geestelijk leven en over de levens van de grote heiligen.

⁷¹ H. Nouwen, *Brieven aan Marc. Over Jezus en de zin van het leven*, Tielt, Lannoo, 1988, 39-58.

⁷² Idem, 61-77.

⁷³ Idem, 83, 95.

⁷⁴ Idem, 111-112.

⁷⁵ Idem, 113.

⁷⁶ Idem, 55-57.

⁷⁷ Idem, 74-76.

⁷⁸ Idem, 96-97.

⁷⁹ Idem, 54-55.

⁸⁰ Idem, 121-126.

- Luisteren naar je hart: Bidden is heel attent luisteren naar de zachte stem van Jezus die in het diepst van je hart woont. Nouwen benadrukt dat het nodig is om hier elke dag tijd voor te reserveren, al is het maar voor tien minuten.
- *Communio*

Hernandez zegt over de spiritualiteit van Nouwen: Gebed is de uitdrukking van de zoektocht naar communio met God: toebehoren, intimiteit en eenheid met God. Communiegebed gaat gepaard met de praktijk van solitude, stilte en contemplatie. Voor Nouwen is solitude alleen zijn met God en stilte luisteren naar God.⁸¹

Conclusie

In antwoord op deelvraag 8 kan ik nu het volgende zeggen: De pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op God en Jezus is dat Jezus God doet kennen als een bevrijdende, mededogende, afdalende, liefhebbende en verborgen God. Zijn pastoraal-theologische visie op geloof en spiritualiteit is: Christelijk geestelijk leven is leven met Jezus in het centrum. Jezus leren kennen en met hem verbonden leven. Leerling van Jezus zijn betekent bereid zijn lijden en dood onder ogen te zien en te ondergaan en medemens-in-het-lijden zijn. Het betekent ook Jezus navolgen op de afdalende weg en liefde voor alle mensen. Geestelijk leven is innerlijk ruimte scheppen voor God en Jezus ontmoeten in de eucharistie. Het is luisteren naar de kerk, het boek en je hart. Het is beoefenen van gebed, solitude, stilte en contemplatie. Bij de toetsing aan criterium 6 die hierna volgt, verbind ik de visie van Nouwen met geestelijke verzorging.

Toetsing aan criterium 6 Spirituele identiteit

Een belangrijk aspect van mijn thesis is de betekenis van de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger. In deel 2 heb ik dit onderzocht. In hoofdstuk 6 ging het om de spirituele identiteit van de geestelijk verzorger. Ik vat nu kort de belangrijke concepten van dit hoofdstuk samen, die terugkomen in criterium 6.

Heitink stelt dat mensen zich geloof en traditie persoonlijk toe-eigenen door inoefening. Hij vindt dat ook voor geestelijk verzorgers van belang. Geestelijk leven is een praxis van handelingen, participatie en inoefening.

Van Dam gebruikt hiervoor de termen mens van gebed (bidden), mens van de Schrift (lectio divina) en mens van deze tijd (bruggen bouwen tussen traditie en huidige tijd). Groener spreekt over ingewijd zijn in het mysterie van het eigen bestaan (eigen innerlijk), het mysterie van God en genade en in de geloofsgemeenschap. Groener spreekt ook over toegewijd zijn; aandachtige ontvankelijkheid en zorgdragende inzet.

Bij Waaijman ging het over barmhartigheid of compassie. Dit heeft een actieve component, je van binnenuit bekommeren om de ander en een passieve, bewogen worden door de nood van de ander. In hoofdstuk 6 heb ik criterium 6 geformuleerd: *Geeft inspirerende inhoud aan het geestelijk leven van de geestelijk verzorger; haar ingewijd en toegewijd zijn, haar compassie met patiënten en haar spirituele beleving van haar praktijk.* Nu toets ik de pastoraal-theologische visie van Nouwen op geloof, spiritualiteit, God en Jezus aan dit criterium.

Spirituele beleving van de praktijk van de geestelijk verzorger

Nouwen reikt een praktijk van geestelijk leven aan die direct verbonden is met de liefde en inzet voor de medemens. Op deze manier kan het geestelijk leven van de geestelijk verzorger nauw verbonden zijn met de spirituele beleving van haar praktijk.

Groener spreekt over toewijding. Dit klinkt ook door bij Nouwen. Medemens-in-het-lijden zijn is een belangrijke taak voor de geestelijk verzorger. Nouwen reikt hiervoor bronnen aan uit

⁸¹ W. Hernandez, *Henri Nouwen and Soul Care. A Ministry of Integration*, Mahwah, New Jersey, Paulist Press, 2008, 57-58.

het leven van Jezus. Dit is ook de compassie waar Waaijman over spreekt. Liefde voor alle mensen is de grondhouding voor de geestelijk verzorger. Ervaring met de verborgenheid van je eigen hart helpt om met patiënten de verborgenheid van hun hart te verkennen.

Lijden, dood en verrijzenis

In de spiritualiteit van Nouwen staan het lijden, de dood en de verrijzenis van Jezus centraal. Lijden en dood zijn een weg naar bevrijding en nieuw leven geworden. Door de menswording deelt Jezus het lijden met wie lijdt. Op zijn afdalende weg ervaart Jezus op het kruis het verlaten zijn door God. Hierin is hij solidair met mensen die zich verlaten voelen door God. Jezus geeft zichzelf totaal in liefde, op het kruis en in de eucharistie.

Christelijke geestelijk verzorgers in een context van zieke mensen kunnen het lijden en sterven van patiënten verbinden met het lijden, sterven en verrijzen van Jezus. Zij kunnen zichzelf identificeren met de houding van Jezus van mededogen, afdalen en een alle mensen omarmende liefde. Dat bepaalt je christelijke identiteit als geestelijk verzorger. Als de geestelijk verzorger leert eigen lijden en dood onder ogen te zien zonder wanhopig te zijn, helpt haar dat om patiënten te begeleiden om hetzelfde te doen en te groeien in innerlijke vrijheid.

Bij patiënten die geloven in Jezus of in een christelijke context op zoek zijn naar God, kan de geestelijk verzorger het verhaal van de patiënt expliciet verbinden met het verhaal van Jezus in gesprek en in samen bidden. Ik heb al vaak ervaren dat wanneer ik met en voor de patiënt bid tot Jezus, die weet wat lijden is, er vrede neerdaalt. Zo wordt de verbondenheid met de gekruisigde en verreezen Jezus ervaarbaar.

Toe-eigening van de christelijke traditie

In het geestelijk leven van Nouwen staat de eucharistie centraal. Hij heeft zich het katholieke geloof en de katholieke liturgie persoonlijk toegeëigend. Geestelijk verzorgers die zoals ik dat geloof delen, kunnen geïnspireerd worden door de manier waarop hij betekenis geeft aan de eucharistie en deze beleeft. Niet elke christelijke geestelijk verzorger zal het beleven zoals Nouwen. Het is voor hen dan de uitdaging zich de christelijke traditie op eigen wijze zo toe te eigenen dat je erdoor gevoed wordt. Het is nodig om je eigen spiritualiteit actief te beoefenen om patiënten te kunnen begeleiden in hun geestelijk leven. Dit hebben we gezien in hoofdstuk 6.

Luisteren naar Jezus

Christelijke geestelijk verzorgers oriënteren zich op Jezus. Nouwen stelt drie concrete manieren voor om naar Jezus te luisteren.

1. Luisteren naar de kerk

Dit is een manier van inwijding in de geloofsgemeenschap. Verbondenheid met een geloofsgemeenschap met wie je je geloof kunt vieren, is een aspect van invulling geven aan het geestelijk leven van een geestelijk verzorger. Het liturgisch leven is ook een aspect van inwijding in het mysterie van God en genade. Sommige geestelijk verzorgers hebben een moeizame verhouding met de kerk. In de volgende paragraaf ga ik verder in op de verhouding van geestelijk verzorgers tot de kerk.

2. Luisteren naar het boek

Ook dit is een aspect van inwijding in het mysterie van God en genade. Het hoort ook bij mens van de Schrift zijn.

3. Luisteren naar je hart

Nouwen beschrijft hoe gebed ervoor kan zorgen dat je hart wijder wordt, wat helpt om elke patiënt met liefde tegemoet te treden. Verbinding houden met je hart, je innerlijk leven, is een manier van inwijding in het mysterie van je eigen bestaan. Het hoort bij mens van gebed zijn.

Van Dam vindt dat de pastor een mens van deze tijd moet zijn. Dat wil zeggen bruggen bouwen tussen actuele levensvragen en de christelijke traditie. Nouwen merkt op dat hedendaagse mensen druk zijn, nooit alleen en nooit stil.⁸² Ze streven naar maatschappelijk succes en denken liefde te moeten verdienen.⁸³ Wanneer zij ziek worden, wordt dit drukke leven plotseling doorbroken. Succes is misschien niet meer mogelijk zoals voorheen. In slapeloze nachten kan iemand zich eenzaam voelen in de stille ziekenhuiskamer. Vanuit de visie van Nouwen kan een geestelijk verzorger hem helpen zijn situatie onder ogen te zien. Mogelijk kan zij hem helpen een verborgen genade te ontdekken van thuis raken in je eigen hart en op het spoor komen van wat je draagt in deze situatie. Gaan beseffen dat je geliefd bent, zonder dat je dat hoeft te verdienen.

Conclusie

Geeft Nouwen inspirerende inhoud aan het geestelijk leven van de geestelijk verzorger, haar ingewijd en toegewijd zijn, haar compassie met patiënten en haar spirituele beleving van haar praktijk? Ik kom tot de conclusie dat Nouwen hier inhoud aangeeft. Deze visie op het geestelijk leven en de spirituele beleving van hun praktijk is inspirerend voor geestelijk verzorgers omdat deze hen helpt om inhoud te geven aan geestelijke verzorging vanuit hun christelijke identiteit en hun geloof in Jezus Christus. Geestelijke verzorging kan zo navolging van Jezus worden. Een geestelijk verzorger is medemens-in-het-lijden voor zieke mensen. Zij belichaamt hoop op bevrijding en de alle mensen omarmende liefde van God. Op deze manier helpt zij mensen lijden en dood onder ogen te zien. Nouwen spoort geestelijk verzorgers aan om werk te blijven maken van hun geestelijk leven en geeft richtingwijzers voor de concrete invulling van hun geestelijk leven. Zijn visie helpt om eenheid en verbondenheid tot stand te brengen tussen het geestelijk leven van een geestelijk verzorger en haar werk en vanuit haar christelijke identiteit dienstbaar te zijn aan mensen van alle levensbeschouwingen.

Verband met de wetenschappelijke probleemstelling

In mijn probleemstelling gaat het om de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten. Ik richt mij op de theologische en spirituele inhoud van het vak van de geestelijk verzorger. In deze paragraaf heb ik daar een aanzet toe gedaan. In de wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor de praxis van de geestelijk verzorger in de context van zieke mensen die kan helpen het werk theologisch te duiden. Ik heb de theologische visie van Nouwen op geloof, spiritualiteit, God, Jezus en lijden in beschouwing genomen. Ik ben tot de conclusie gekomen dat Nouwen inspirerende inhoud geeft aan het geestelijk leven van de geestelijk verzorger. Met de visie van Nouwen krijgt de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger inhoud en zijn visie kan helpen het werk van de geestelijk verzorger theologisch te duiden.

⁸² H. Nouwen, *Brieven aan Marc. Over Jezus en de zin van het leven*, Tielt, Lannoo, 1988, 113.

⁸³ Idem, 85.

Hoofdstuk 9 Theologische en spirituele visie op pastoraat en geestelijke begeleiding

In dit hoofdstuk zoek ik een antwoord op de deelvragen 9 en 10. Deze gaan over de inhoud van de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen, met name op het gebied van pastoraat en geestelijke begeleiding. Deze vragen zijn:

9. Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en christelijke traditie? Paragraaf 9a
10. Wat is de pastoraal-theologische visie op en pastorale benadering van mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie van Henri Nouwen? Paragraaf 9b

Ik kijk wat Nouwen zegt over pastorale en theologische identiteit. Dit thema heb ik in hoofdstuk 4 en 5 besproken. Ik houd daarbij de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten in het oog. Het gaat me om een pastorale theologie voor de praxis van geestelijke verzorging in het ziekenhuis in mijn wetenschappelijke probleemstelling. Zoals ik aan het begin van het vorige hoofdstuk al zei vat ik geestelijke begeleiding op als praktijk.

9a Visie op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en traditie

Ik onderzoek wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen kan bijdragen aan een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger. In deze paragraaf gaat het om zijn pastoraal-theologische visie op pastoraat, kerk en christelijke traditie (deelvraag 9). Dit is van belang met het oog op de pastorale identiteit van de geestelijk verzorger en de verbinding tussen de praxis van de geestelijk verzorger en de theologie (theologische identiteit). Ik toets de visie van Nouwen aan criterium 2, 3, 5 en 6 om te beoordelen in hoeverre deze kan bijdragen aan een pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis.

De pastoraal-theologische visie van Nouwen op pastoraat

Delen

Om te beschrijven wat de visie van Nouwen op pastoraat is, maak ik gebruik van het boek *Delen* omdat hij hierin ingaat op de identiteit van de geestelijk verzorger/ pastor en de visie op pastoraat. Het boek verscheen in 1971 en is voortgekomen uit de colleges praktische theologie die Nouwen gaf aan Notre Dame University. Het is een van zijn vroege werken. De thema's die hij beschrijft blijven terugkomen in zijn latere werk. Als hij het in dit boek over pastores heeft, heeft hij het over mannen. Dat verandert in zijn latere werk. Hij gaat in op de verschillende taken van de pastor. Ik beperk me tot enkele delen uit zijn boek die relevant zijn voor deelvraag 9.

Voor Nouwen moet je eigen persoonlijk geloof het hart zijn van je pastorale werk. Om beschikbaar te zijn voor anderen, moet je eerst beschikbaar zijn voor jezelf, dat wil zeggen al je ervaringen als de jouwe erkennen en aanvaarden.⁸⁴

Pastorale identiteit, pastorale relatie en pastorale benadering

Een pastor geeft leven door mensen te helpen de ware toestand van hun leven zonder angst onder ogen te zien. Door het leven van zijn naaste te bevestigen, bevestigt de pastor zijn eigen pastorale identiteit.

Een pastor moet zichzelf verloochenen om de ruimte te scheppen waarin God zijn werk kan doen, zichzelf vergeten om echt geïnteresseerd te raken in iemand anders. Zelfbevestiging

⁸⁴ H. Nouwen, 'Delen' in: *Pastoraat en spiritualiteit. Het verzamelde werk*, Tielt, Lannoo, 2010, 144-149 en 177-178.

en zelfontlediging zijn geen tegenstelling, want niemand kan zichzelf in liefde geven als hij geen besef heeft van zichzelf.⁸⁵

Een pastor sluit een contract door de ander te helpen zijn hulpvraag te verduidelijken en aan te geven of hij de gewenste hulp kan geven.

Maar het goddelijk verbond is de basis van een pastorale relatie. Het gaat om de onvoorwaardelijke verbondenheid om van dienst te zijn. Pastores kloppen aan op plaatsen waar niemand op hen zit te wachten. Zij zien af van de voorwaarde dat een zichtbare verandering moet plaatsvinden. Een pastor maakt Gods onbegrijpelijke trouw zichtbaar.⁸⁶

De kern van pastoraat bestaat niet uit vakbekwaam handelen, maar in eerbiedige contemplatie. Pastoraat is contemplatie. Het is de voortdurende zoektocht naar God in het leven van de mensen die je als pastor wilt dienen.

Alleen Jezus is pastor in ware zin. Als een pastor zichzelf kan verloochenen, trouw kan zijn en de zin van het menselijk lijden kan verstaan, kan de ander door zijn pastoraal handelen Gods liefde ontdekken.⁸⁷

Het leven vieren: beamen, gedenken en verwachten⁸⁸

Het is de roeping van een pastor het mensen mogelijk te maken hun situatie ten volle onder ogen te zien en te vieren. Vieren is het volledig aanvaarden van het leven, het omarmen van je verleden, heden en toekomst. Dit is moeilijk. Samen bidden is op een heel authentieke manier present zijn voor elkaar en elkaar bevestigen in de manieren waarop we het leven ervaren. Vieren kan niet alleen in de liturgie gebeuren.

Gehoorzaam aan de stem van de natuur, aan mensen en aan God⁸⁹

Een pastor die mensen de weg naar het vieren wil tonen moet gehoorzaam zijn aan de stem van de natuur, van de mensen en aan de stem van God. De natuur is in haar geheel een sacrament dat verwijst naar de realiteit van God-met-ons. Mensen verlangen ernaar te vieren, maar zijn er ook bang voor. Het is de uitdaging voor een pastor om hen de weg te wijzen en getuige te zijn van een werkelijkheid die hij gepeild heeft. Het ritueel stelt mensen in staat deze werkelijkheid om een veilige manier te ervaren.

Een pastor die vieren mogelijk wil maken moet een mens van gebed zijn, die innerlijk vrij is ten opzichte van mensen en het visioen waaraan hij gehoorzaam is. Hij weet dat hij dit visioen niet kan realiseren, maar alleen een gids kan zijn voor de weg ernaartoe.

Alleen Jezus was een celebrant die volledig dienstbaar was aan het vieren van het leven en volledig gehoorzaam was. Pastoraat is pogen het eigen zoeken naar God in pijn en vreugde, beschikbaar te maken voor anderen die God willen zoeken.

Helen

In aanvulling op het voorgaande put ik uit het boek *Helen*, verschenen in 1972, het concept van Nouwen van de pastor als gewonde heelmeeester. In dit boek vertrekt hij vanuit de 'atomaire mens' die is losgeraakt uit de vertrouwde referentiekaders van zijn culturele en religieuze traditie.

⁸⁵ H. Nouwen, 'Delen' in: *Pastoraat en spiritualiteit. Het verzamelde werk*, Tielt, Lannoo, 2010, 180-187.

⁸⁶ Idem, 188-192.

⁸⁷ Idem, 192-198.

⁸⁸ Idem, 216-222.

⁸⁹ Idem, 222-229.

*De gewonde heelmeeester*⁹⁰

Nouwen begint met het vertellen van de Talmoedlegende over de Messias die zijn wonden een voor een verzorgt om steeds klaar te kunnen staan als iemand hem nodig heeft. De pastor is geroepen 'om een gewonde heelmeeester te zijn, die zijn eigen wonden moet verzorgen en tegelijk klaar moet staan om de wonden van anderen te genezen.'⁹¹

Door inzicht in zijn eigen pijn en eenzaamheid kan een pastor zijn ervaring aanbieden als bron van genezing. Eenzaamheid hoort tot de menselijke conditie. Pastores lijden eronder dat hun professionele invloed op anderen afneemt.⁹²

Concentratie; thuis zijn in je eigen hart en inkeer, je eigen situatie onder ogen zien, is noodzakelijk voor helende gastvrijheid. Door meditatie en contemplatie maak je als pastor ruimte voor een ander. In het pijnlijke en eenzame proces van inkeer ontdekken we dat er-zijn betekent bemind-zijn. De gastvrijheid van een pastor werkt genezend omdat hij de ander uitnodigt zijn eenzaamheid te herkennen op een dieper niveau, waar zij gedeeld kan worden en uiteindelijk aanvaard. Christelijke dienstbaarheid is confronterend omdat ze de ander blijft herinneren aan zijn sterfelijkheid en gebrekkigheid. Met de erkenning hiervan begint bevrijding en kan gastvrijheid gemeenschap worden. Een pastor maakt als getuige van Christus, zijn eigen zoektocht dienstbaar aan anderen die zoeken naar een authentiek leven.⁹³

Contemplatie en relatie

Hernandez heeft de pastorale praktijk van Nouwen onderzocht. Hij stelt vast dat contemplatie volgens Nouwen ons innerlijk vermogen gebruikt om door te dringen in het centrum van de realiteit.⁹⁴ Door contemplatief gebed leer je als pastor de stem van God te onderscheiden en daar 'de wijsheid en de moed te vinden om je te richten op welke kwestie zich dan ook aan je voordoet'.⁹⁵

Pastoraat was voor Nouwen meer georiënteerd op relatie dan op inhoud. Mensen die door hem begeleid zijn vertellen over zijn oprechte interesse en opmerkzaamheid en zijn intense aandacht en compassie.⁹⁶

De pastoraal-theologische visie van Nouwen op kerk en traditie

*Een jaar met Henri Nouwen*⁹⁷

In dit boek dat in 1996 verscheen in de VS, schreef Nouwen voor het eerst uitdrukkelijk over de kerk, wat hij zelf geen gemakkelijk onderwerp vond.

Kerk en traditie

De Kerk is het lichaam van Christus en Gods volk dat als gemeenschap samen op weg is naar nieuw leven. De Kerk is heilig en zondig, mensenwerk en tuin van Gods genade, waar steeds weer heiligheid opbloeit. De Kerk is de gemeenschap van alle mensen die bij Christus

⁹⁰ H. Nouwen, 'Helen' in: *Pastoraat en spiritualiteit. Het verzamelde werk*, Tielt, Lannoo, 2010, 301-302.

⁹¹ Idem, 302.

⁹² Idem, 302-306.

⁹³ Idem, 307-313.

⁹⁴ W. Hernandez, *Henri Nouwen and Soul Care. A Ministry of Integration*, Mahwah, New Jersey, Paulist Press, 2008, 44.

⁹⁵ Idem, 62.

⁹⁶ Idem, 14-15, 31 en 35-38.

⁹⁷ H. Nouwen, *Een jaar met Henri Nouwen. Wijsheid en geloof voor elke dag*, Tielt, Lannoo, 2010, 15 oktober – 8 november.

horen en samen de getuigen zijn dat Christus leeft. Zij is uitgebreider dan de grenzen van een menselijke instelling.⁹⁸

Nouwen roept op om in de Kerk te geloven als godsgeschenk waar God bij mensen aanwezig is en door de mensen van de Kerk wil laten zien dat God van de wereld houdt. We moeten in de Kerk, maar niet van de Kerk zijn en van de Kerk houden. Van de Kerk zijn is zo bezig zijn met kerkelijke en klerikale dingen, dat Jezus niet meer centraal staat. Van de Kerk houden vraagt om de vaste wil de levende Christus te ontdekken en ontmoeten in alle mensen die samen de Kerk vormen. Daarvoor hoef je het niet eens te zijn met ieders opvattingen of gedrag. '...Soms is het nodig om tegenstand te bieden aan mensen die het uitzicht op Christus belemmeren.' Wanneer je door de Kerk gekwetst bent komt het erop aan de Kerk te kunnen vergeven. Als je de Kerk haat loop je het risico zowel de Kerk als Jezus te verliezen.⁹⁹

De zwaksten, waaronder ouderen, gehandicapten en zieken en de mensen aan de rand van de samenleving vormen het hart van de Kerk. De leden van de Kerk moeten de randen van de samenleving opzoeken. Het goede dat Jezus met ons voorheeft komt tot ons via de armen. Ook de leiders van de Kerk lijden onder eenzaamheid en verdriet. We moeten hen binnenhalen in het verbond van kwetsbare mensen dat we vormen en hen net als de mensen aan de basis met mededogen benaderen.¹⁰⁰

Het is de zending van de Kerk om te getuigen van Gods liefde die in Jezus zichtbaar geworden is, door Jezus' liefde ook voor arme en zwakke mensen buiten de Kerk voelbaar te maken, zelfs als we zijn naam niet noemen.¹⁰¹

Wat we weten over God, Jezus, de Kerk en haar opdracht is door de eeuwen heen tot ons gekomen via het volk Israël en de profeten, Jezus en de heiligen, en via allen die bijgedragen hebben tot onze innerlijke vorming.¹⁰²

*Liefs Henri*¹⁰³ en *Keerpunt*¹⁰⁴

Als aanvulling op het voorgaande voeg ik enkele citaten toe uit *Liefs Henri* waarin brieven van Nouwen verzameld zijn. Ik richt me daarbij op de visie van Henri Nouwen op de relatie van een pastor tot de kerk, zijn ambt en zijn identiteit als priester. Tot slot geef ik nog een paar korte stukjes uit het dagboek *Keerpunt* weer, waar Nouwen over zending schrijft.

Ambt en zending

Het ambt kan alleen uitgeoefend worden in de naam van Jezus Christus en in verbondenheid met Jezus en zijn kerk.¹⁰⁵ Nouwen schrijft aan ziekenhuispastor Udell: 'Als wij dat niet doen en neutrale bemiddelaars worden, verraden we onze roeping, denk ik. ... We kunnen daarom mijns inziens een boeddhist en een jood alleen helpen als zij ... ons aanvaarden als christelijke pastores en toestaan dat wij vanuit dit perspectief tot hen spreken, met de verwachting dat wij hun standpunt respecteren en volledig erkennen.'¹⁰⁶

Het ambt dankt haar bestaansrecht aan getuigenis. Een pastor moet werken vanuit een duidelijke christelijke identiteit.

Nouwen hecht belang aan een kerkelijke zending als ondersteuning van zijn werk. Nouwen vertelt dat hij op 30-12-1985 bij Simonis is geweest om zijn bisschop te vragen hem een

⁹⁸ H. Nouwen, *Een jaar met Henri Nouwen. Wijsheid en geloof voor elke dag*, Tielt, Lannoo, 2010, 15,16 en 22 oktober en 8 november.

⁹⁹ Idem, 18,19,23,25 en 27 oktober.

¹⁰⁰ Idem, 30 oktober, 1 en 4 november.

¹⁰¹ Idem, 5 en 6 november.

¹⁰² Idem, 14 november.

¹⁰³ H. Nouwen, *Liefs, Henri. Brieven over liefde, geloof en spiritueel leven*, Tielt, Lannoo, 2016.

¹⁰⁴ H. Nouwen, *Keerpunt. Op weg naar de Ark. Dagboeknotities*, Tielt, Lannoo, 2002, 105-111.

¹⁰⁵ H. Nouwen, *Liefs, Henri. Brieven over liefde, geloof en spiritueel leven*, Tielt, Lannoo, 2016, 33 en 121.

¹⁰⁶ Idem, 33.

zending te geven voor het beroep dat de Daybreak-gemeenschap op hem gedaan had. Hij vond het belangrijk dat zijn werk niet alleen een eigen keuze zou zijn, maar ook deel zou uitmaken van een opdracht. 'Als er moeilijkheden opdagen, zal de wetenschap dat ik gezonden ben me de kracht geven om niet weg te lopen maar trouw op mijn post te blijven.'¹⁰⁷ Na enkele dagen gaf Simonis Nouwen de zending voor drie jaar.

Conclusie

Deelvraag 9 luidt: Wat is de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en christelijke traditie? In antwoord op deze vraag kan ik nu het volgende zeggen:

Je eigen persoonlijk geloof moet het hart zijn van je pastorale werk. Jezus is het voorbeeld voor de pastor. Een pastor helpt mensen de ware toestand van hun leven zonder angst onder ogen te zien. Hij ontledigt zichzelf ten dienste van de ander. De pastorale relatie kenmerkt zich door onvoorwaardelijke trouw. Pastoraat is contemplatie. Een pastor is geroepen het mensen mogelijk maken hun leven te vieren. Hij is een gewonde heelmeeester door confronterende gastvrijheid. Een pastor maakt als getuige van Christus zijn eigen zoektocht dienstbaar aan anderen die zoeken naar een authentiek leven.

De Kerk is het lichaam van Christus en Gods volk. Zij is heilig en zondig. Zij is de gemeenschap van alle mensen die bij Christus horen. Nouwen roept gelovigen op om in de Kerk te geloven, van haar te houden en haar wanneer nodig te vergeven. Zij moeten in de Kerk, maar niet van de Kerk zijn. De zwaksten, waaronder ouderen, gehandicapten en zieken, vormen het hart van de Kerk.

Het is de zending van de Kerk om te getuigen van Gods liefde, door Jezus' liefde ook voor arme en zwakke mensen buiten de Kerk voelbaar te maken, zelfs als we zijn naam niet noemen.

Wat we weten over God, Jezus, de Kerk en haar opdracht is door de eeuwen heen tot ons gekomen via het volk Israël en de profeten, Jezus en de heiligen, en via allen die bijgedragen hebben tot onze innerlijke vorming. Dit is Nouwens visie op traditie.

Het ambt kan alleen uitgeoefend worden in de naam van Jezus Christus en in verbondenheid met Jezus en zijn Kerk. Het ambt dankt haar bestaansrecht aan getuigenis. Een pastor moet werken vanuit een duidelijke christelijke identiteit. Nouwen hecht belang aan een kerkelijke zending als ondersteuning van zijn werk.

Bij de nu volgende toetsing aan de criteria geef ik aan wat dit alles betekent voor geestelijke verzorging in het ziekenhuis.

Toetsing aan criterium 2

Context van levensbeschouwelijke diversiteit

Ik onderzoek wat de pastoraal-theologische visie van Nouwen kan bijdragen aan een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. Zij werkt in een context van levensbeschouwelijke diversiteit. In deze context bestaat een spanning tussen deze diversiteit bij patiënten en haar christelijke identiteit. In hoofdstuk 2 heb ik deze spanning verkend. In hoofdstuk 4 spreekt Heitink over integratie van ambt en ambacht en van het algemene aspect van geestelijke verzorging en het bijzondere aspect. Het algemene aspect hangt samen met pluraliteit en het bijzondere met identiteit. In deze beide hoofdstukken ben ik tot criterium 2 gekomen om te toetsen in hoeverre het denken Nouwen inhoud en richting kan geven aan het werk van de geestelijk verzorger, haar kan helpen dit werk theologisch te duiden en haar te motiveren en inspireren. Criterium 2 luidt: *Draagt bij aan een geïntegreerde visie op de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten die uitgaat van gelijkwaardigheid, inclusief is en diversiteit waardeert.* In hoeverre slaagt de pastoraal-theologische visie van Nouwen op pastoraat, kerk en traditie hierin?

In het denken van Nouwen zien we het algemene en bijzondere aspect van geestelijke verzorging zoals Heitink dat noemt terug. Algemeen: Een pastor helpt mensen de ware

¹⁰⁷ H. Nouwen, *Keerpunt, Op weg naar de Ark, Dagboeknotities*, Tielt, Lannoo, 2002, 105.

toestand van hun leven onder ogen te zien en te vieren. Hij sluit een contract met hen en is een professional. Hij biedt gastvrijheid en gemeenschap. Bijzonder: Een pastor schept ruimte waarin God kan werken en maakt Gods trouw zichtbaar. Hij beschouwt op contemplatieve wijze de situatie van de mens die hij ontmoet en toont Gods liefde. Hij bidt met mensen en is als mens van gebed getuige van de werkelijkheid van God. Hij maakt zijn eigen zoeken naar God beschikbaar voor anderen. Jezus is zijn voorbeeld. Beide aspecten staan niet los van elkaar in het denken van Nouwen. Hij beschrijft steeds een beweging van het algemene naar het bijzondere, waarbij het bijzondere het algemene verrijkt: van zelfbevestiging naar zelfverloochening, van contract naar verbond en van vakbekwaam handelen naar contemplatie. In die laatste beweging gaat hij van het ambachtelijke aspect van geestelijke verzorging naar het ambtelijke, in de zin van representeren van een levensbeschouwelijke stroming (zie Veltkamp in hoofdstuk 4). De beweging van het algemene naar het bijzondere is de manier waarop Nouwen beide aspecten integreert.

De houding 'in de Kerk en niet van de Kerk' beschouw ik als een vrijheid ten opzichte van de kerk die helpt om patiënten met diverse levensbeschouwelijke achtergronden open tegemoet te treden. Je volgt als geestelijk verzorger niet blind de richtlijnen van de kerk, maar weegt steeds zelf af wat je te doen staat.

Bij Nouwen moet de pastor als lid van de Kerk Gods liefde voelbaar maken voor arme en zwakke mensen en getuigen van Christus, zelfs als hij zijn naam niet noemt. Dat betekent naar mijn inzicht dat de christelijke geestelijk verzorger voor alle patiënten een getuige van Gods liefde in Christus is, zonder dat zij daarvoor de naam van Jezus Christus moet noemen. Hiermee geeft Nouwen een aanzet tot een geïntegreerde visie op de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten. In paragraaf 10b ga ik hier verder op in.

Toetsing aan criterium 3 Pastorale identiteit

Het gaat in mijn thesis onder andere over de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten. In hoofdstuk 4 ging het om de betekenis van ambt, zending, representatie en worteling in de christelijke traditie voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis en haar verhouding tot kerk en geloofsgemeenschap. Dit is de pastorale identiteit van de geestelijk verzorger. Ik resumeer nu kort enkele belangrijke aspecten die in hoofdstuk 4 aan de orde gekomen zijn. Voor Veltkamp betekent het ambtshalve criterium dat je als geestelijk verzorger een kerk vertegenwoordigt en representeert en daarin herkenbaar bent. In het voorgaande bij criterium 2 ben ik al ingegaan op het onderscheid dat Heitink maakt tussen het algemene en het bijzondere aspect van geestelijke verzorging. Voor hem blijft geestelijke verzorging zonder levensbeschouwelijke inkleuring een leeg begrip. Bij Ganzevoort en Visser gaat het bij ambt om het symbolisch belichamen van en verwijzen naar transcendentie. De beroepsvereniging VGVZ hecht grote waarde aan de levensbeschouwelijke competentie van de geestelijk verzorger. Dit is het vermogen om vanuit een goed doordachte eigen levensbeschouwing, op verantwoorde wijze gesprekspartner te kunnen zijn van patiënten met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden. De ambtelijke binding van de geestelijk verzorger borgt haar levensbeschouwelijke competentie. Haar worteling in de christelijke traditie is daarbij belangrijk. In hoofdstuk 4 heb ik het volgende criterium geformuleerd om te toetsen in hoeverre het denken Nouwen inhoud en richting kan geven aan het werk van de geestelijk verzorger, haar kan helpen dit werk theologisch te duiden en haar te motiveren en inspireren: Criterium 3: *Draagt bij aan een hedendaagse visie op ambt, zending, representatie en worteling in traditie in relatie tot de gemarginaliseerde positie van kerk en traditie in de samenleving en het ziekenhuis. (pastorale identiteit)*

Marginalisatie

Nouwen was zich bewust van de toenemende marginalisatie van kerk en traditie. Hij benoemt dit als een crisissituatie van het beroep van pastor waarbij zijn professionele invloed afneemt. Hij zoekt het antwoord op deze marginalisatie in het geestelijk leven van de pastor; concentratie en gemeenschap.

Representatie

De kerk is voor Nouwen de gemeenschap van allen die bij Christus horen en samen van Christus getuigen. Hij roept op tot geloof in de kerk, waarbij je best kritisch mag zijn. Hij beschrijft een loyaal-kritische houding ten opzichte van de kerk. Zieke en andere zwakke mensen zijn voor Nouwen het hart van de Kerk. Hij ziet het als zending van de kerk dat zij moet getuigen van de liefde van God in Jezus, door zijn liefde voor zwakke mensen voelbaar te maken, waarbij de naam van Jezus al dan niet genoemd wordt.

Christelijke geestelijk verzorgers horen tot de gemeenschap van de kerk zoals Nouwen dat verstaat en getuigen van Christus, of ze zijn naam noemen of niet. Ze nemen deel aan de zending van de kerk en representeren naar mijn inzicht op deze manier de kerk. Voor velen van hen is het een uitdaging om de kerk positief te waarderen. Nouwen onderkent de zondigheid en gebrekkigheid van de kerk, maar hecht ook groot belang aan een positieve band met de kerk. Jezus Christus moet daarbij voor hem centraal staan, samen met de zorg voor de zwaksten. Hij geeft handreikingen die geestelijk verzorgers kunnen helpen ondanks teleurstelling en pijn een positieve houding naar en band met de kerk te hebben: Gods aanwezigheid in de kerk onderkennen én waar nodig tegenstand bieden, vergeven, je richten op wie zorg nodig heeft, mededogen ook voor gebrekkige kerkleiders.

Worteling in traditie

Deelnemen aan het leven van de kerk in de liturgie (zie 9c: luisteren naar de kerk) en in je werk in het ziekenhuis, is een manier om steeds dieper geworteld te raken in de christelijke traditie.

Ambt en zending

Nouwen gebruikt het woord ambt zelden. In hoofdstuk 4 hebben we gezien dat ambt gaat over representatie van een kerk en het belichamen van en verwijzen naar transcendentie. Over deze zaken geeft Nouwen wel zijn visie. Alle mensen die bij Jezus willen horen en dus ook christelijke geestelijk verzorgers, horen bij de kerk en nemen deel aan de zending van de kerk. De zorg voor de zieken geeft de geestelijk verzorger ook namens de kerk. In deze zorg getuigt zij van Christus. Nouwen bekleedde het ambt van priester. Het ambt hangt voor hem samen met werken in de naam van Jezus, in verbondenheid met Jezus en zijn kerk en met getuigen. De kerkelijke zending wil voor Nouwen zeggen werken in opdracht van en met steun van de kerk. De invulling die Nouwen geeft aan ambt en zending vind ik ook bruikbaar voor geestelijk verzorgers omdat zij voldoende ruimte laat om op eigen loyaal-kritische wijze de band met de kerk in te vullen.

Conclusie

Ik heb laten zien wat de visie van Nouwen is op ambt, zending, representatie en worteling in traditie in relatie tot de gemarginaliseerde positie van kerk en traditie en daarmee op pastorale identiteit. Ik kom tot de conclusie dat dit een hedendaagse visie is die past bij het werk van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis.

In hoofdstuk 6 ging het om de verbinding tussen de theologie en de praxis van de geestelijk verzorger, ofwel haar theologische identiteit. In de inleiding van mijn thesis hebben we gezien dat er binnen de beroepsgroep discussie is over het belang van de theologie voor de geestelijke verzorging. Ik resumeer enkele belangrijke thema's uit dit hoofdstuk. Ganzevoort en Visser zeggen dat het erom gaat de geleefde theologie van de geestelijk verzorger toe te passen in haar handelen in haar concrete werksituatie. De geestelijk verzorger verbindt op abductieve (creatieve) wijze het verhaal van God en traditie met het verhaal van mensen, om met de ander tot een adequate interpretatie van de situatie te komen die vernieuwing mogelijk maakt. Zij kan de spirituele betekenis in het verhaal van de ander ontdekken en verwoorden en belichaamt haar geloof. Zij baseert haar handelen op haar theologische interpretatie.

Walton stelt dat het noemen van God in gesprek met een patiënt de interpretatieruimte niet inperkt. Voorwaarden hiervoor zijn dat de context en het contact aanleiding geven om God te noemen en dat het interpretatieaanbod vrij ontvangen en afgewezen kan worden.

Nauer pleit voor een herkenbare christelijke en katholieke identiteit voor geestelijk verzorgers en een inhoudelijke multidimensionele theologische fundering voor geestelijke verzorging. Met multidimensioneel verwijst ze naar drie dimensies: spiritueel-mystagogisch, somato-psychisch-heilzaam en diaconaal-profetisch. Geestelijke verzorging moet volgens haar verankerd zijn in een christelijk traditiefundament en radicaal tijdgebonden zijn.

In hoofdstuk 6 heb ik criterium 5 als volgt geformuleerd: *Verbindt christelijke wijsheid op multidimensionele abductieve theologische wijze met de praxis van geestelijke begeleiding aan mensen die ziek zijn, ouder worden, gaan sterven of moeten leven met een beperking. (theologische identiteit)* Ik onderzoek nu in hoeverre de pastoraal-theologische visie van Nouwen op pastorale zorg, kerk en christelijke traditie aan dit criterium voldoet.

Verbinding van christelijke wijsheid met de praxis van geestelijke begeleiding

Nouwen past christelijke concepten toe op de pastorale praktijk. Jezus is voor hem de pastor bij uitstek die niet zomaar geëvenaard kan worden. Maar de pastor kan iets van Jezus weerspiegelen. De pastor getuigt van de realiteit van God-met-ons, de realiteit van Gods liefde. Nouwen betreft het goddelijk verbond op de pastorale relatie. De onvoorwaardelijke verbondenheid om van dienst te zijn, kenmerkt de benadering van de geestelijk verzorger. Zij onderscheidt zich hierin van bijvoorbeeld de psycholoog die op behandeling gericht is. De stelling van Nouwen dat erkenning van sterfelijkheid en gebrekkigheid het begin is van bevrijding, is nauw verbonden met de betekenis die hij geeft aan het lijden, sterven en opstaan van Jezus. (Zie 9c) De geestelijk verzorger helpt mensen het leven te aanvaarden. Dit sluit aan bij hoe Nouwen vieren verstaat. Voor Nouwen is de levende Christus te ontdekken in elk mens. De pastor als mens van gebed, past bij de rol van gids van de geestelijk verzorger die thuis is in het geestelijk domein. (Zie hoofdstuk 4 bij Veltkamp) Nouwen roept op tot contemplatie van de pastorale situatie. Dit behelst ook een theologische analyse en interpretatie van die situatie vanuit de geleefde theologie van de pastor. Nouwen probeert de tekenen van de tijd te verstaan in zijn beschouwing van de atomaire eenzame mens. De manier waarop Nouwen de christelijke concepten toepast en zijn invulling van contemplatie zijn bruikbaar voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis.

Multidimensioneel

De dimensies van Nauer herken ik bij Nouwen:

Spiritueel-mystagogische dimensie: Het eigen zoeken naar God beschikbaar maken voor anderen die God zoeken.

Somato-psychisch-heilzame dimensie: De pastor als helende dienaar, de zwaksten centraal.

Diaconaal-profetische dimensie: Een loyaal-kritische houding naar de kerk, de zwaksten centraal.

Abductief

Nouwen is origineel en creatief in de manier waarop hij contemplatie toepast op pastoraat. In zijn concept van de pastor als gewonde heelmeester brengt hij op abductieve wijze eenzaamheid, de crisis van het pastoraal beroep, concentratie, gemeenschap en gastvrijheid samen. Ook zijn toepassing van het bijbelse 'in de wereld maar niet van de wereld' op 'in de kerk maar niet van de kerk' is creatief.

Christelijke identiteit

In het citaat uit de brief aan Leland Udell (bij ambt en zending) zien we dat Nouwen ervoor kiest om als pastor vanuit een duidelijke christelijke identiteit de dialoog aan te gaan met mensen met een andere levensbeschouwing. Hij onderkent daarbij het belang van zelfreflectie wanneer hij schrijft over beschikbaar zijn voor jezelf en inzicht hebben in je eigen pijn en eenzaamheid.

Conclusie

Nouwen verbindt christelijke wijsheid met de praxis van geestelijke begeleiding aan zieke mensen door de concepten van getuigen, verbond en bevrijding toe te passen op de beoefening van pastoraat. Lijdende mensen hebben een centrale plek in zijn denken. Contemplatie behelst een theologische analyse en interpretatie van de pastorale situatie. Het denken van Nouwen hierover is multidimensioneel en abductief. Ik concludeer dat de pastoraal-theologische visie van Nouwen op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en traditie voldoet aan criterium 5 en invulling geeft aan de theologische identiteit van de geestelijk verzorger.

Toetsing aan criterium 6 Spirituele identiteit

In mijn thesis onderzoek ik onder andere de betekenis van de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger voor haar werk. De spirituele identiteit maakt hier deel van uit. We hebben dit gezien in hoofdstuk 6. In paragraaf 8c heb ik bij de toetsing aan criterium 6 de achtergrond van dit criterium beschreven. Nu toets ik in hoeverre de pastoraal-theologische visie van Nouwen op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en traditie, voldoet aan criterium 6: *Geeft inspirerende inhoud aan het geestelijk leven van de geestelijk verzorger; haar ingewijd en toegewijd zijn, haar compassie met patiënten en haar spirituele beleving van haar praktijk.*

Bij de toetsing aan criterium 5 ging het om theologie, nu om spiritualiteit en geestelijk leven. Theologie en geestelijk leven zijn nauw verweven bij Nouwen en pastoraat houdt ook nauw verband met het geestelijk leven van de pastor.

Spirituele beleving van de pastorale praktijk

Nouwen kleurt de spirituele beleving van de pastorale praktijk op eigen wijze in. Contemplatie is daarbij een centraal begrip. Contemplatie is niet alleen een theologische onderneming, maar ook een onderneming van het hart. Zelfontlediging dient om ruimte te scheppen voor oprechte interesse in de ander en voor God om zijn werk te kunnen doen. De pastorale relatie is geïnspireerd op het goddelijk verbond. Om met mensen te kunnen vieren moet een pastor ook zijn eigen leven aanvaarden; ingewijd zijn in het mysterie van het eigen bestaan. Nouwen roept pastores op gehoorzaam te zijn aan de stem van de mensen en van God. Om zijn eigen zoeken naar God beschikbaar te maken voor anderen, moet de pastor een mens van gebed zijn; ingewijd zijn in het mysterie van God. Gewonde heelmeester zijn wil zeggen concentratie, inkeer, eigen geestelijk leven én gastvrijheid, pastorale dienst aan de ander. Compassie is een aspect van deze gastvrijheid: bewogen worden door en delen in de eenzaamheid en pijn van de ander. Gastvrijheid is ook toewijding: aandachtige

ontvankelijkheid en zorgdragende inzet. Alles wat Nouwen hier over de pastor zegt, kun je ook over de geestelijk verzorger zeggen. Het geeft inhoud aan haar geestelijk leven en draagt bij aan de spirituele beleving van haar praktijk.

Participatie aan kerk en traditie

In 8c heb ik beschreven dat geestelijk leven een praktijk is van onder andere participatie. Nouwen maakt duidelijk dat iedereen die bij Jezus wil horen en dus ook de geestelijk verzorger, deel uit maakt van de kerk en deelneemt aan het leven en de zending van de kerk. Zij is ingewijd in het mysterie van de geloofsgemeenschap.

Conclusie

Nouwen geeft inhoud aan de inwijding van de geestelijk verzorger in het mysterie van het eigen bestaan, het mysterie van God en het mysterie van de geloofsgemeenschap en aan haar toewijding aan en compassie met patiënten. Zijn visie op pastoraat en geestelijke begeleiding voedt de spirituele beleving van de praktijk van de geestelijk verzorger. In zijn pastoraal-theologische visie op pastoraat en geestelijke begeleiding, kerk en traditie geeft Nouwen zo inspirerende inhoud aan het geestelijk leven van de geestelijk verzorger en haar spirituele beleving van haar praktijk en daarmee aan haar spirituele identiteit. De visie van Nouwen is inspirerend voor de geestelijk verzorger om de volgende redenen: Zijn visie op lijden en levensaanvaarding past bij de context van zieke mensen. Zijn inclusieve benadering past bij de context van levensbeschouwelijke diversiteit. Zijn visie op pastoraat en kerk helpt de geestelijk verzorger haar pastorale, theologische en spirituele identiteit te integreren in haar concrete praktijk van geestelijke begeleiding van zieke en levensbeschouwelijk diverse mensen. Dit alles helpt de geestelijk verzorger met bezieling en enthousiasme haar werk te blijven doen.

De christelijke identiteit van de geestelijk verzorger

Door de toetsing aan de criteria 3,5 en 6 hebben we in deze paragraaf de visie van Nouwen op de pastorale, theologische en spirituele identiteit van de pastor/ geestelijk verzorger gezien. Deze drie aspecten van christelijke identiteit zijn bij hem nauw verweven. Het zelfverstaan als Gods geliefde kind en leerling en getuige van Jezus, het geloof in Gods liefde en bevrijding en de verbondenheid met Jezus, zijn het fundament van alle drie de aspecten van de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger die zich laat inspireren door Nouwen.

Verband met de wetenschappelijke probleemstelling

In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. Ik onderzoek of de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen hiervoor bruikbare aanknopingspunten biedt. In deze paragraaf heb ik laten zien hoe zijn visie inhoud geeft aan een pastorale theologie van pastoraat en kerk en richting kan geven aan het werk van de geestelijk verzorger. Nouwen toont hoe contemplatie haar helpt om haar werk theologisch te duiden. Hierboven heb ik beschreven hoe zijn denken haar kan motiveren en inspireren en aansluit bij de context van zieke mensen.

9b Pastorale benadering van mensen buiten zijn katholiek-christelijke traditie

In deze paragraaf zoek ik een antwoord op deelvraag 10: Wat is de pastoraal-theologische visie op en pastorale benadering van mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie van Henri Nouwen? Ik stel deze vraag omdat het in mijn thesis gaat over de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van haar patiënten. Ik onderzoek wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen kan bijdragen aan een pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om deze pastorale theologie. Daarom wil ik weten hoe Nouwen denkt over pastorale zorg voor niet-katholieken en niet-christenen en hoe hij daar in de praktijk mee omging. Ik toets zijn visie en pastorale benadering aan criterium 2.

De pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen op en zijn pastorale benadering van mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie

Nouwen heeft geen boek geschreven wat deelvraag 10 beantwoordt. Mensen helpen de ware toestand van hun leven zonder angst onder ogen te zien en gastvrijheid bieden kan een pastor doen voor mensen van alle levensbeschouwingen. Ik heb enkele stukjes gevonden waarin Nouwen spreekt over mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie. Hieruit destilleer ik het antwoord op deelvraag 10.

Visie van Nouwen op mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie.

Hernandez citeert in zijn proefschrift uit aantekeningen voor een cursus die Nouwen in 1994 gaf aan het Regis College in Toronto over 'Communion, Community and Ministry': 'Gedurende al deze jaren, heb ik geleerd dat protestanten net zo zeer tot de kerk behoren als katholieken, en dat hindoes, boeddhisten en moslims net zo zeer in God geloven als de meeste christenen; dat ongelovigen elkaar net zo zeer kunnen beminnen als gelovigen; dat de menselijke psyche multidimensioneel is; dat theologie, psychologie en sociologie elkaar op veel plaatsen overlappen, dat vrouwen een ware roeping hebben tot pastoraat; dat homoseksuele mensen een unieke roeping hebben in de christelijke gemeenschap; dat de arme mensen tot het hart van de kerk behoren; en dat de geest van God waait waarheen hij wil. Al deze ontdekkingen hebben geleidelijk de vele afscheidingen afgebroken die me een veilige tuin gegeven hadden en maakten me diep bewust dat Gods verbond met Gods volk iedereen insluit.'¹⁰⁸

In een dagboeknotitie van 10 november 1995 beschrijft Nouwen dat hij als jongeman dacht dat er geen verlossing was buiten de rooms-katholieke kerk en dat hij alle 'ongelovigen' binnen de ene ware kerk moest halen. In de loop van de jaren zijn zijn opvattingen over het verlossingwerk van Jezus verdiept en verruimd onder invloed van de ontmoeting met allerlei mensen en nieuwe theologische inzichten. 'Op dit moment zie ik het als mijn roeping om iedere mens te helpen zijn of haar eigen weg naar God te zoeken. Ik voel in mij een sterke roeping om te getuigen van Jezus als de bron van mijn eigen spirituele ontwikkeling om zo andere mensen in de gelegenheid te stellen Jezus te leren kennen en zich met Hem te verbinden.'¹⁰⁹ Nouwen gelooft dat Gods Geest ieder mens kan aanraken op een manier die ver boven zijn begrip en bedoelingen uitstijgt.

In een brief aan John, een lezer, schrijft Nouwen op 28-12-1987: Maar ik denk wel, dat het verkeerd is om te geloven dat we de wereld moeten redden door met volle wilskracht anderen over te halen tot Jezus of tot de doop. Dan nemen we de rol over van God, en dat is

¹⁰⁸ W. Hernandez, *Henri Nouwen and Soul Care. A Ministry of Integration*, Mahwah, New Jersey, Paulist Press, 2008, 1.

¹⁰⁹ H. Nouwen, *Op weg naar huis. Het laatste dagboek*, Tiel, Lannoo, 2001, 68.

niet onze rol. Alleen God redt, en Gods geest waait waar Hij wil, ook onder mensen die Jezus niet kennen en Hem nooit expliciet zullen kennen.¹¹⁰

Op 19-10-1994 schrijft Nouwen een brief aan Phyliss, een lezeres die gekwetst is doordat de kerk dikwijls niet-katholieken uitsluit van de Eucharistie. Hij zegt dat hij deelt in haar pijn en dat hij zelf vaak inclusiever is in zijn pastorale optreden. 'Mijn eigen overtuiging is dat Jezus' pastorale zorg inclusief is en vol mededogen, en ik hoop en bid dat de kerk manieren vindt om dat in het dagelijks leven in praktijk te brengen.'¹¹¹

Marc van Kampen, de neef van wie Nouwen *Brieven aan Marc* schreef, zegt over zijn oom: 'Hij wees erop dat veel van de kernwaarden van ieders leven in de Bijbel gevonden kunnen worden, dat deze waarden universeel zijn. Mensen kunnen betekenis vinden in andere religies of in iets anders dan religie zoals een zekere filosofie of ideologie.'¹¹²

Beth Porter woont in Daybreak. Zij vertelt over een gesprek dat ze met Nouwen had over procestheologie in het kader van religieus pluralisme. Ze waren het met elkaar eens dat het idee van het persoonlijk karakter van God overeind moest blijven, al het andere kon beschouwd worden als een metafoor die vervangen kon worden door een nieuwe metafoor. Ze spraken erover dat religieuze taal ons helpt ons geloof uit te drukken, maar niet absoluut is. Porter ervaaarde dat Nouwen verwachtte dat God altijd groter en verder voorbij is aan zowel onze perceptie als de linguïstische formuleringen waaraan we gewend zijn, maar ook altijd intiem aanwezig.¹¹³

Pastorale benadering van Nouwen van mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie

Jean Vanier, stichter van de Ark-gemeenschap, zegt over Nouwen: Henri Nouwen drong zijn geloof of ideeën nooit aan iemand op. Hij ging losjes om met de regels van de Rooms Katholieke Kerk met betrekking tot intercommunie, omdat hij wilde dat elke aanwezige een persoonlijke ontmoeting met Jezus zou hebben. Henri had een charisma om eenheid te scheppen. Hij begeleidde mensen van verschillende tradities op hun innerlijke weg. Hij was een man van oecumene en verlangde naar meer eenheid tussen christenen.¹¹⁴

Beth Porter vertelt over een ontmoeting tussen Nouwen en een joodse vrouw bij een interreligieuze dialoog. De joodse vrouw klaagde Nouwen aan als een vertegenwoordiger van het Christendom dat de joodse mensen in de steek gelaten heeft tijdens de holocaust. Nouwen luisterde, erkende de geschiedenis en drukte zijn spijt uit voor het falen van de christelijke kerk.

Nouwen steunde Porter toen ze kernlid v.d. Ark Ellen Weinstein meenam naar de synagoge en steunde Ellen toen ze haar Bat Mitzvah wilde doen. Hij betrok de gemeenschap hierbij. Henri bemoedigde Porter bij haar inspanningen om kernlid Alia Quereshi in contact te brengen met de moslim geloofsgemeenschap. Hij hielp de Ark-gemeenschap meer te leren over haar moslimgeloof en tradities. De vader van Alia werd uitgenodigd om te vertellen over de Ramadan. Nouwen luisterde aandachtig en bedankte hem warm. In zijn preken vertelde hij hoe meneer Quereshi hem geholpen had om over het vasten zelf te denken als een vorm van gebed en een weg tot gemeenschap met God.¹¹⁵

Conclusie

In antwoord op deelvraag 10: De pastoraal-theologische visie van Nouwen op mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie is: Gods verbond sluit mensen van alle levensbeschouwingen in. Jezus heeft de deur naar het huis van God geopend voor mensen van alle levensbeschouwingen, of ze hem nu kennen of niet. Nouwen voelt zich geroepen

¹¹⁰ H. Nouwen, *Liefs, Henri. Brieven over liefde, geloof en spiritueel leven*, Tielt, Lannoo, 2016, 141.

¹¹¹ Idem, 264.

¹¹² B. Porter (ed.), *Befriending life., Encounters with Henri Nouwen*, New York, Doubleday, 2001, 180.

¹¹³ Idem, 192-193.

¹¹⁴ Idem, 259-263.

¹¹⁵ Idem, 189-191.

mensen te helpen hun eigen weg naar God te zoeken en te getuigen van Jezus. Het is verkeerd om anderen met volle wilskracht over te halen tot Jezus. God redt en Gods Geest waait ook onder mensen die Jezus nooit zullen kennen. Jezus' pastorale zorg is inclusief. Bijbelse kernwaarden zijn universeel. Mensen kunnen betekenis vinden in andere religies en in seculiere levensbeschouwingen. De meeste religieuze metaforen zijn niet absoluut. De pastorale benadering van Nouwen van mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie is: Nouwen drong zijn geloof of ideeën niet op. Hij wilde inclusief zijn in zijn pastorale zorg, naar het voorbeeld van Jezus. Nouwen begeleidde mensen van verschillende tradities. Hij streefde naar eenheid tussen mensen met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden. Nouwen ging in gesprek met mensen van allerlei levensbeschouwingen, verdiepte zich in de levensbeschouwing van de ander en toonde er respect voor. Hij moedigde mensen van zijn gemeenschap aan dat ook te doen. Nouwen gaf pastorale zorg aan christenen van allerlei kerken. Op verzoek van Rabbijn Albert Michah Lewis voerde Nouwen een pastoraal gesprek met hem.¹¹⁶ Hij had zorg voor joodse en moslim kernleden van Daybreak. Ik heb niet kunnen vinden of Nouwen ook pastorale zorg gaf aan seculiere mensen. Wel heeft hij Fred Bratman, voor wie hij *Een parel in Gods ogen* schreef (zie 9a), geholpen en aangemoedigd om zijn droom om schrijver te worden waar te maken.¹¹⁷

Toetsing aan criterium 2

Context van levensbeschouwelijke diversiteit

Criterium 2 luidt: *Draagt bij aan een geïntegreerde visie op de spanning tussen christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten die uitgaat van gelijkwaardigheid, inclusief is en diversiteit waardeert.*

In paragraaf 9a heb ik bij de toetsing aan criterium 2 de achtergrond beschreven van dit criterium. In paragraaf 9b gaat het over de pastoraal-theologische visie op en pastorale benadering van Nouwen van de genoemde spanning. Nouwen had contact met mensen van allerlei levensbeschouwingen. Zijn pastoraat was vooral gericht op christenen van verschillende kerken. Als ik kijk naar de verschillende groepen die ik bij Kunneman in hoofdstuk 2 besproken heb, richtte het pastoraat van Nouwen zich vooral op mensen met een kerkelijke zingevingsstijl en in veel mindere mate op overige gebonden religieuzen. Ik weet niet in hoeverre hij pastorale zorg gegeven heeft aan humanistische, spirituele en nihilistische mensen. Er is een verschil in de contexten waarin Nouwen werkte, op de universiteit en in de Daybreak-gemeenschap als pastor en die van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis.

Ik vind in de visie en pastorale benadering van Nouwen wel aanknopingspunten voor geestelijke verzorging. In zijn pastorale visie sluit hij geen van de genoemde groepen uit van pastorale zorg en worden alle mensen ingesloten in Gods verbond. Gods Geest waait ook onder mensen die Jezus nooit zullen kennen. Nouwen erkent dat de Bijbelse kernwaarden ook buiten de Bijbel te vinden zijn en mensen inspireren en dat mensen ook betekenis kunnen vinden buiten het christendom. De meeste religieuze metaforen zijn voor hem niet absoluut en kunnen door andere metaforen vervangen worden. Nouwen drong zijn geloof en ideeën niet op aan anderen en hij wil hen niet overhalen tot Jezus. Hij toonde interesse in en respect voor andere levensbeschouwingen. Vanuit deze visie en deze pastorale benadering kunnen christelijke geestelijk verzorgers geestelijke verzorging bieden aan patiënten met alle mogelijke levensbeschouwingen. Het geeft ruimte om met elke patiënt op zoek te gaan naar wat voor hem waardevol is en betekenis geeft en dit uit te drukken in taal en metaforen die bij deze patiënt passen. Vanuit de visie van Nouwen mag de geestelijk verzorger erop vertrouwen dat niet alles van haar alleen afhangt omdat Gods Geest werkzaam is in het leven van de patiënt en in het handelen van de geestelijk verzorger.

Er bestaat bij Nouwen een zekere spanning tussen enerzijds zijn verlangen door te getuigen anderen in staat te stellen Jezus te leren kennen en anderzijds zijn overtuiging dat het

¹¹⁶ B. Porter (ed.), *Befriending life. Encounters with Henri Nouwen*, New York, Doubleday, 2001, 166-172.

¹¹⁷ Idem, 245-247.

verkeerd is om anderen met volle wilskracht over te halen tot Jezus, tussen getuigen van Jezus met en zonder woorden. Een geestelijk verzorger beweegt zich in een vergelijkbaar spanningsveld. Wanneer breng je God of Jezus of je eigen geloof ter sprake en wanneer niet? Het belang van de patiënt is daarbij leidend. Het komt aan op het vermogen om vanuit je christelijke identiteit op verantwoorde wijze gesprekspartner te zijn voor de patiënt met zijn eigen levensbeschouwing, zoals we in paragraaf 9a gezien hebben bij de toetsing aan criterium 3. In hoofdstuk 5 gaf Walton aan dat God genoemd mag worden door de geestelijk verzorger op voorwaarde dat de context en het contact er aanleiding toe geven en het interpretatieaanbod vrij ontvangen en afgewezen kan worden. De vrijheid om het interpretatieaanbod te ontvangen of af te wijzen zie ik terug bij Nouwen

Conclusie

In hoeverre voldoet de pastoraal-theologische visie op en pastorale benadering van Nouwen van mensen buiten zijn eigen katholiek-christelijke traditie aan criterium 2? Op de integratie van het algemene en bijzondere aspect van geestelijke verzorging ben ik in paragraaf 9a al ingegaan bij de toetsing aan criterium 2. Ik laat dat nu buiten beschouwing. Dat Nouwen uitgaat van gelijkwaardigheid, spreekt uit het eerste citaat van Nouwen door Hernandez, in het begin van deze paragraaf. Dit citaat laat ook zien dat God in de visie van Nouwen inclusief is. In zijn brief aan Phyliss toont Nouwen dat hij inclusief wilde zijn in zijn pastorale handelen. Uit de omgang van Nouwen met joodse en moslim kernleden van Daybreak en zijn samenwerking met pastores van verschillende kerken, blijkt zijn waardering van diversiteit. Zo kom ik tot de conclusie dat Nouwen een goede bijdrage levert aan een geïntegreerde visie op de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten, die uitgaat van gelijkwaardigheid, inclusief is en diversiteit waardeert.

Verband met de wetenschappelijke probleemstelling

In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie die een theoretisch raamwerk en een wijze van theologiseren biedt voor de praxis van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. Zij werkt in een context van levensbeschouwelijke diversiteit. In deze paragraaf hebben we de pastoraal-theologische visie en pastorale benadering van Nouwen gezien met betrekking tot deze context en de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger. Dit biedt aanknopingspunten voor een hedendaagse pastorale theologie voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis.

Evaluatie van de toetsing van de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen aan de zes criteria

Ik maak nu kort de balans op:

Criterion 1

In paragraaf 8b heb ik vastgesteld dat de visie van Nouwen aansluit bij de meeste spirituele zorgbehoeften van patiënten in het ziekenhuis.

Criterion 2

In paragraaf 9a kwam ik tot de conclusie dat Nouwen een aanzet geeft tot een geïntegreerde visie op de spanning tussen de christelijke identiteit van de geestelijk verzorger en de levensbeschouwelijke diversiteit van patiënten.

In 9b heb ik geconstateerd dat de visie van Nouwen uitgaat van gelijkwaardigheid, inclusief is en diversiteit waardeert.

Criterion 3

In paragraaf 9a heb ik vastgesteld dat Nouwen een hedendaagse visie geeft op pastorale identiteit; ambt, zending, representatie en worteling in traditie in relatie tot de gemarginaliseerde positie van kerk en traditie.

Criterion 4

In paragraaf 8a hebben we gezien dat Nouwen bijdraagt aan een eigentijdse visie op menselijke identiteit, eenheid en heelheid van mensen. Deze visie zal mogelijk niet aanvaardbaar zijn voor sommige calvinistisch georiënteerde geestelijk verzorgers.

Criterion 5

In hoofdstuk 7 was mijn conclusie dat Nouwen op abductieve wijze theologiseert.

In paragraaf 9a heb ik geconstateerd dat Nouwen invulling geeft aan de theologische identiteit van de geestelijk verzorger door de christelijke concepten van getuigen, verbond en bevrijding op multidimensionele en abductieve wijze toe te passen op de praxis van geestelijke begeleiding aan zieke mensen.

Criterion 6

In paragraaf 8c en 9a heb ik vastgesteld dat Nouwen inspirerende inhoud geeft aan het geestelijk leven van een geestelijk verzorger en de spirituele beleving van haar praktijk.

Conclusie

De pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen voldoet in ruime mate aan de criteria die ik heb opgesteld om vast te stellen of zij inhoud en richting kunnen geven aan het werk van geestelijk verzorgers in het ziekenhuis, kunnen helpen dit werk theologisch te duiden en geestelijk verzorgers te motiveren en inspireren.

Hoofdstuk 10 **Bouwstenen en aanknopingspunten uit het denken en doen van Henri Nouwen voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers in het ziekenhuis**

In de voorgaande hoofdstukken heb ik de wijze van pastoraal handelen en theologiseren van Henri Nouwen onderzocht en zijn pastorale theologie en spiritualiteit in kaart gebracht. Ik heb zijn denken en manier van doen getoetst aan de criteria die ik in deel 1 en 2 geformuleerd heb. Nu ga ik de bouwstenen en aanknopingspunten uit het denken en doen van Nouwen verzamelen die kunnen bijdragen aan een pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers in het ziekenhuis.

10a **Bouwstenen**

In deze paragraaf beantwoord ik deelvraag 11: Kunnen we uit het gedachtegoed van Henri Nouwen bouwstenen putten voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis?

Ik stel deze vraag met het oog op mijn hoofdvraag waar het gaat om bouwstenen en aanknopingspunten voor een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit die het werk van geestelijk verzorgers mede inhoud en richting kan geven, kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren.

In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie die een theoretisch raamwerk en een wijze van theologiseren biedt voor de praxis van geestelijke verzorging voor zieke mensen.

Bouwstenen voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het ziekenhuis

Ik geef compact weer welke bouwstenen ik put uit het gedachtegoed van Nouwen dat ik in de voorgaande hoofdstukken besproken heb. De pastorale theologie van Nouwen is geen massief systeem. Ik onderscheid zes grote blokken, die weer bestaan uit meerdere bouwstenen (inzichten of concepten). Ik stel voor deze blokken en bouwstenen in de geest van Nouwen te beschouwen als bouwstenen waar je op een creatieve manier mee kunt spelen, zoals kinderen met bouwblokken steeds weer nieuwe creaties maken. Ze zijn niet bedoeld om er dogmatisch mee om te gaan. Het gaat om een spirituele pastorale theologie. Ik pas het denken van Nouwen toe op geestelijke verzorging in het ziekenhuis. De cijfers achter de titels van de blokken verwijzen naar de voorgaande hoofdstukken en paragrafen, waar de concepten uitvoeriger besproken zijn.

1. *Theologische en spirituele antropologie: 8a*

Mensen zijn geliefd, aanvaard zoals ze zijn en gezegend door God. Zij hebben elkaars zegen nodig. Mensen zijn gebroken. In het geven van jezelf komt menselijkheid tot volle bloei. De dood van een geliefd kind van God kan zijn grootste geschenk worden. Leven is de kans om te worden wie je bent en een terugkeer tot Degene die je gezond heeft.

Geestelijk leven is ja zeggen tegen het leven dat de dood overwint en tegen de liefde van God. Elk mens is kind van God en geroepen tot vrijheid. Alle mensen zijn broeders en zusters van elkaar en met elkaar verbonden. Als mens ben je een lichaam. Ik leid daaruit af dat als het lichaam van een mens ziek is, pijn heeft of beperkt is, dat de hele persoon raakt. Het lichaam is de plaats waar God woont. Een lichaam wil vasthouden en vastgehouden worden, aanraken en aangeraakt worden, liefde geven en ontvangen. Het is een uitdaging om je thuis te voelen in je lichaam en er mee bevriend te raken. Door de menswording van Jezus is alle vijandschap tussen geest en lichaam overwonnen. Zorgen is een taal van het lichaam.

Als geestelijk verzorger kun je mensen zegenen door hun kostbaarheid te bevestigen. Je helpt mensen te worden wie ze zijn. De antropologie van Nouwen geeft inhoud aan geestelijke verzorging als zorg voor heel de mens.

2. *Theologie en spiritualiteit van lijden, ziek zijn en sterven: 8a en 8b*

Mensen die ongeneeslijk ziek zijn strijden vaak met de dood. Nouwen heeft hier bewondering voor. Hij gelooft dat liefde sterker is dan de dood en dat het door een geestelijke sprong mogelijk is te gaan geloven dat je leven zijn vervulling vindt in het lijden. De gekruisigde Jezus wijst mensen hierin de weg. Jezus vraagt zijn leerlingen te worden als kinderen. (Mat. 18,3) Nouwen verbindt dit met het aanvaarden van een groeiende afhankelijkheid bij het ouder worden en gaan sterven. Jezus stierf in machteloosheid. Voor Nouwen is alle menselijke afhankelijkheid ingebed in een meer fundamentele afhankelijkheid van God. Deze afhankelijkheid leidt tot vrijheid, als je beseft dat je geborgen bent in Gods hand. Wanneer je gelooft dat je na je dood in de liefde van God zult voortleven, verliezen ziekte en dood uiteindelijk hun macht over je hart. Lijden kan een weg tot diepere gemeenschap met God worden. Nouwen roept oude mensen op zich voor te bereiden op de dood, door zich de vrijheid van de kinderen van God eigen te maken.¹¹⁸ Sterven kan mensen bewust maken van hun verbondenheid met alle mensen. Zij kunnen bij het sterven hun geest zenden. Mensen met verstandelijke en fysieke beperkingen zijn net zo kostbaar als alle andere mensen en hebben net zo zeer gaven te geven.

Patiënten gaan op verschillende manieren om met het lijden dat hen treft en hebben verschillende overtuigingen over de betekenis van lijden, ziek zijn en sterven. Als geestelijk verzorger blijf je al deze mensen trouw nabij, zonder oordeel. Je erkent hun lijden en probeert hun groei in geestelijke vrijheid te bevorderen. Soms kun je iemand helpen zijn situatie te omarmen, maar je weet ook dat dit een taai proces is wat je niet in je macht hebt. Wanneer je als geestelijk verzorger vanuit de visie van Nouwen werkt kan dit je helpen om zelf een zekere innerlijke vrijheid te verwerven, die je kan helpen om vrijmoedig het gesprek aan te gaan met mensen over lijden en sterven. Dit betekent niet dat het lijden je niet raakt. Wanneer het aansluit bij de ander, kun je iets van de visie van Nouwen inbrengen in dit gesprek. Dit kunnen universele of specifiek christelijke elementen zijn.

3. *Christologie en soteriologie: 8c en 9b*

Jezus is de bevrijdende, mededogende, afdalende, liefhebbende en verborgen God. De dood van Jezus is de weg naar bevrijding geworden. Hij kan hartsvriend van mensen worden. God wilde de mensen bevrijden door het lijden met hen te delen.

De menswording van Jezus betekent solidariteit, mededogen, vergeving en eindeloze liefde. Mededogen wil zeggen, volledig medemens-in-het-lijden zijn. Het kruis is een teken van lijden, wanhoop, dood en van hoop op totale vernieuwing en leven.

God heeft zijn liefde voor de wereld willen tonen door in Jezus steeds dieper af te dalen in menselijke zwakheid. De afdalende weg is de weg van het lijden én de weg naar de vreugde en de opstanding.

Jezus is gezonden om Gods liefde zichtbaar te maken. God bemint de mensen niet omdat zij dat verdiend hebben, maar omdat hij in vrijheid besloten heeft hen te beminnen.

Jezus heeft de deur naar het huis van God geopend voor mensen van alle levensbeschouwingen, of ze hem nu kennen of niet.

Christelijke geestelijke verzorging is navolging van Jezus als medemens-in-het-lijden. Als geestelijk verzorger mag je zijn alle mensen omarmende en vergevende liefde zichtbaar maken en hoop op bevrijding belichamen.

¹¹⁸ H. Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt, Lannoo, 25-33.

4. *Mystieke theologie en spiritualiteit: 7, 8b, 8c en 9a*

Theologie moet dienstbaar zijn aan spiritualiteit. Mensen van alle levensbeschouwingen kennen het geestelijk leven. Voor Christenen is het leven met Jezus in het centrum: Jezus leren kennen, met hem verbonden leven en op Jezus gaan lijken. Het is kiezen voor het leven en ja zeggen tegen de liefde van God.

Leerling van Jezus zijn betekent de bereidheid om lijden en dood onder ogen te zien en te ondergaan en liefde voor alle mensen. Vrijheid en mededogen zijn wezenlijke aspecten van het geestelijk leven.

Leven met Jezus is toegroeien naar het omarmen en vieren van heel het leven, met de vreugde en het lijden die op je weg komen en de dood.

Luisteren naar de stem van Gods liefde is belangrijk in het geestelijk leven. Drie concrete vormen van luisteren zijn:

- Luisteren naar de kerk: deelnemen aan het liturgisch leven van de kerk
- Luisteren naar het boek: geestelijke lezing
- Luisteren naar je hart: luisterend bidden

Door het gebed leer je jezelf kennen en beminnen, wat je in staat stelt om je medemensen te beminnen.

Contemplatie gebruikt ons innerlijk vermogen om door te dringen tot het centrum van de realiteit. Door contemplatief gebed leren geestelijk verzorgers te luisteren naar de stem van God en deze te onderscheiden en daar de wijsheid en de moed te vinden om zich te richten op elke kwestie die zich aan je voordoet.

Voor Nouwen is de eucharistie het centrum van het geestelijk leven. De aanwezigheid van de gekruisigde en verrezen Jezus herkennen in het brood. De eucharistie is centrum en bron van christelijke gemeenschap. Wie deelneemt aan de eucharistie wordt ingelijfd in Jezus en deelt in zijn verrijzenis. Het stelt de gelovige in staat de weg van Jezus te gaan.

De verbondenheid met Jezus in het eigen geestelijk leven en het gebed zijn belangrijk voor geestelijk verzorgers. De christelijke geestelijk verzorger overweegt regelmatig op contemplatieve wijze wat haar te doen staat in haar werk. Dit komt hieronder nog terug. Zij heeft een positieve grondhouding naar het leven en naar mensen.

Voor katholieke geestelijk verzorgers met een eucharistische spiritualiteit kan de eucharistie een centrale plaats innemen in hun geleefde theologie en mogelijk kan de betekenis die Nouwen aan de eucharistie geeft ook inspirerend zijn voor geestelijk verzorgers voor wie het avondmaal een belangrijke plaats heeft in hun geestelijk leven.

Als geestelijk verzorger kun je mensen helpen te ontdekken hoe zij thuis kunnen raken in hun eigen hart.

5. *Pastorale theologie en spiritualiteit: 7, 9a, 9b*

Je eigen persoonlijk geloof moet het hart zijn van je werk als christelijke geestelijk verzorger. Jezus is je voorbeeld. Een geestelijk verzorger helpt mensen de ware toestand van hun leven zonder angst onder ogen te gaan zien. Zij wordt medemens-in-het-lijden voor de zieke mensen die zij begeleidt. De pastorale relatie kenmerkt zich door onvoorwaardelijke trouw, respect en niet oordelen. Geestelijke verzorging is *contemplatie*: de voortdurende zoektocht naar God in het leven van de mensen die je wilt dienen. Een geestelijk verzorger is geroepen het mensen mogelijk te maken hun leven te vieren.

Een geestelijk verzorger biedt gastvrijheid. Door inkeer maakt ze ruimte voor een ander. Inkeer helpt haar de ander te begrijpen en met hem mee te voelen: compassie. Gastvrijheid is ook aandacht schenken en goed luisteren. Christelijke geestelijke verzorging kan confronterend zijn omdat het de ander herinnert aan zijn sterfelijkheid en gebrekkigheid, maar ook aan het inzicht dat met de erkenning hiervan bevrijding begint. Een geestelijk verzorger moet luisteren naar en gehoorzamen aan de stem van de mensen en de stem van God. Een geestelijk verzorger is met of zonder woorden getuige van de werkelijkheid van Gods liefde en de bevrijdende aanwezigheid van Jezus hier en nu. Zij maakt haar eigen zoektocht dienstbaar aan anderen die zoeken naar een authentiek leven.

Gods verbond sluit mensen van alle levensbeschouwingen in. Als geestelijk verzorger help je mensen hun eigen weg naar God te zoeken. Het is verkeerd om anderen met volle wilskracht over te halen tot Jezus. God redt en Gods Geest waait ook onder mensen die Jezus nooit zullen kennen. Een christelijke geestelijk verzorger begeleidt alle mensen van alle levensbeschouwingen. Bijbelse kernwaarden zijn universeel. Mensen kunnen betekenis vinden in andere religies en in seculiere levensbeschouwingen. De meeste religieuze metaforen zijn niet absoluut. God overstijgt onze perceptie en onze woorden.

6. *Ecclesiology*: 9a

De kerk is het lichaam van Christus en Gods volk dat uit een bestaan dat cirkelt rond de dood, is weggeroepen naar een bestaan dat gericht is op leven. Zij is heilig en zondig. De kerk is de gemeenschap van alle mensen die bij Christus horen en de getuigen zijn dat Christus leeft.

De zwaksten; oudere mensen, mensen met een beperking, zieke mensen en mensen die aan de rand van de samenleving staan vormen het hart van de kerk. De geestelijk verzorger moet hen opzoeken en hen aandacht en compassie schenken.

De geestelijk verzorger neemt deel aan de zending van de kerk om te getuigen van de liefde van God die in Jezus zichtbaar is geworden. Ze maakt deze liefde voelbaar voor zieke mensen door hen te bezoeken en naar hen te luisteren. Zo laat ze weten wie de levende Christus is, zelf als ze zijn naam niet noemt.

Dit vraagt van de geestelijk verzorger dat zij gelooft in de kerk, van de kerk houdt en de kerk vergeeft. Zij is in de kerk maar niet van de kerk en stelt zich kritisch-loyaal op naar de kerk. Als christelijke geestelijk verzorger ben je geroepen om te spreken en te handelen in de naam van Jezus Christus. Vanuit dit perspectief spreek je met mensen met diverse levensbeschouwelijke achtergronden, met respect voor en erkenning van het standpunt van de ander.

Een christelijke geestelijk verzorger doet haar werk in verbondenheid met Jezus en zijn kerk. Een kerkelijke zending drukt dit uit en is een ondersteuning van haar werk. Het ambtshalve aspect van geestelijke verzorging is verbonden met getuigenis.

Conclusie

In antwoord op deelvraag 11 kan ik concluderen dat we uit het gedachtegoed van Henri Nouwen bruikbare bouwstenen kunnen putten voor een pastorale theologie en spiritualiteit voor de geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis. Ik heb deze bouwstenen verdeeld in 6 grote blokken: antropologie, theologie en spiritualiteit van lijden, ziek zijn en sterven, christologie en soteriologie, mystieke theologie en spiritualiteit, pastorale theologie en spiritualiteit en ecclesiologie.

10b Aanknopingspunten

In deze paragraaf beantwoord ik deelvraag 12: Zijn er in het gedachtegoed en de wijze van pastoraal handelen en theologiseren van Henri Nouwen aanknopingspunten die bruikbaar zijn in de praktijk van geestelijk verzorgers in het ziekenhuis. In mijn wetenschappelijke probleemstelling gaat het om een pastorale theologie die een theoretisch raamwerk en een wijze van theologiseren biedt voor de praxis van geestelijke verzorging voor zieke mensen. In de vorige paragraaf heb ik bouwstenen voor het theologisch raamwerk verzameld. De pastorale theologie voor geestelijk verzorgers moet hen helpen hun werk theologisch te duiden en motivatie en inspiratie bieden voor hun werk.

In deze paragraaf onderzoek ik welke aanknopingspunten Nouwen biedt voor de wijze van theologiseren, de praktijk van het geestelijk leven van de geestelijk verzorger en voor de praktijk van geestelijke verzorging. In het begin van hoofdstuk 8 heb ik aangegeven dat een praktijk een eenheid van theologische visie en handelen is die elkaar wederzijds

beïnvloeden. Ik richt mij nu op het handelen van de geestelijk verzorger. Ik versta een aanknopingspunt als iets wat maakt dat je iets begrijpt en op basis waarvan je verder kunt redeneren en handelen. Ik geef nu kort de aanknopingspunten weer die ik bij Nouwen gevonden heb voor de praktijk van geestelijk verzorgers in het ziekenhuis.

1. *Wijze van theologiseren: 7 en 8c*

Een christelijke geestelijk verzorger gebruikt op abductieve en creatieve wijze haar theologische expertise om met de ander tot een adequate interpretatie van zijn situatie te komen, waardoor bevrijding mogelijk wordt. Zij kijkt daarbij op contemplatieve wijze vanuit haar innerlijke ervaring van Gods tegenwoordigheid uit naar het komen van God hier en nu in de situatie van de ander. Dit is een proces van gaandeweg ontdekken. Zij heeft daarbij respect voor de christelijke traditie waaruit zij put en staat open voor transformatie. Zij is niet dogmatisch in het theologiseren. Haar theologiseren moet bijdragen aan een grotere *communio* met God en met de mensen die zij begeleidt.

In haar theologiseren oriënteert de geestelijk verzorger zich op de menswording en de afdalende weg van Jezus Christus.

2. *Praktijk en discipline van geestelijk leven: 7 en 8c*

Als leerling van Jezus en in het bewustzijn dat haar pastoraal handelen moet voortkomen uit haar *communio* met God, beoefent de christelijke geestelijk verzorger een discipline van geestelijk leven. Dit draagt bij aan haar veerkracht en vermogen tot compassie (zie inleiding). Het gaat er om innerlijke ruimte te scheppen voor God door stilte en solitude (alleen zijn met God) en te luisteren naar de stem van Gods liefde. Dit luisteren wordt concreet in:

- Luisteren naar de kerk: deelnemen aan het liturgisch leven van de kerk en de eucharistie of het avondmaal
- Luisteren naar het boek: geestelijke lezing van de Bijbel, over de Bijbel, het geestelijk leven en de grote heiligen
- Luisteren naar je hart: afdalen in je hart en daar in de aanwezigheid van God verkeren, attent en actief luisteren naar Jezus. Het is belangrijk om hier elke dag tijd voor te reserveren.

3. *Praktijk van geestelijke verzorging: 8c en 9a*

De relatie met degene die zij begeleidt staat voorop in het werk van een geestelijk verzorger. Het goddelijk verbond is de basis van de pastorale relatie. Een geestelijk verzorger maakt dit ervaarbaar door haar trouw en onvoorwaardelijke verbondenheid om van dienst te zijn. Haar handelen komt voort uit haar *communio* met God. Om de ander goed te begeleiden moet zij al haar eigen ervaringen erkennen en aanvaarden en groeien naar authentiek leven. Een geestelijk verzorger helpt mensen de ware toestand van hun leven zonder angst onder ogen te gaan zien. Zij kan het mensen mogelijk maken hun leven en hun situatie te vieren. Zij helpt anderen op hun zoektocht naar authentiek leven.

Geestelijke verzorging is *een praktijk van gastvrijheid* die bestaat uit oprechte aandacht schenken, goed luisteren, de ander zo goed mogelijk begrijpen en met hem meevoelen (compassie).

Een christelijke geestelijk verzorger helpt mensen hun eigen weg naar God te zoeken. Zij haalt anderen niet over tot Jezus. Zij brengt het christelijk geloof alleen ter sprake als de context en het contact er aanleiding toe geven. Zij dringt haar geloof en ideeën niet op. De geestelijk verzorger gaat met elke patiënt op zoek naar wat voor hem waardevol is en betekenis geeft en drukt zich daarbij uit in taal en metaforen die bij deze patiënt passen. Een geestelijk verzorger toont interesse in en respect voor andere levensbeschouwingen en verdiept zich erin.

Een geestelijk verzorger *getuigt* met en zonder woorden van Jezus. Zij maakt de liefde van God die in Jezus zichtbaar geworden is, voelbaar voor zieke mensen door hen te bezoeken en naar hen te luisteren.

Geestelijke verzorging als contemplatie wil zeggen dat een geestelijk verzorger haar innerlijk vermogen gebruikt om door te dringen tot het centrum van de realiteit van de pastorale situatie terwijl ze luistert naar de stem van God. Ze maakt een theologische analyse en interpretatie van de situatie en tegelijk is contemplatie een spirituele onderneming van haar hart. Het is de voortdurende zoektocht naar God in het leven van de mensen die zij wil dienen.

Een geestelijk verzorger werkt met een kerkelijke zending als uitdrukking dat zij haar werk in verbondenheid met Jezus en zijn kerk doet. Zij stelt zich kritisch-loyaal op naar de kerk.

Conclusie

In antwoord op deelvraag 12 trek ik de conclusie dat er in het gedachtegoed en de wijze van pastoraal handelen en theologiseren van Henri Nouwen aanknopingspunten te vinden zijn die bruikbaar zijn in de praktijk van geestelijk verzorgers in het ziekenhuis. Ik heb aanknopingspunten gevonden voor de wijze van theologiseren van een geestelijk verzorger, voor de praktijk en discipline van haar geestelijk leven en voor haar praktijk van geestelijke verzorging.

Verband met de wetenschappelijke probleemstelling

In dit hoofdstuk heb ik bouwstenen en aanknopingspunten verzameld uit het denken en doen van Nouwen voor de pastorale theologie voor de praxis van de geestelijke verzorging voor zieke mensen waar het in mijn wetenschappelijke probleemstelling om gaat. Ik kan nu mijn hoofdvraag gaan beantwoorden.

Conclusie en besluit

Antwoord op de hoofdvraag

Biedt de pastoraal-theologische visie van Henri Nouwen bruikbare bouwstenen en aanknopingspunten voor een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit die het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis mede inhoud en richting kan geven, die kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren?

In hoofdstuk 10 hebben we gezien dat de visie van Nouwen bruikbare bouwstenen en aanknopingspunten biedt voor een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit voor geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis. De bouwstenen geven inhoud aan een pastoraal-theologische visie op hun werk. De aanknopingspunten zijn richtingwijzers voor hun theologiseren en pastoraal handelen.

Deze bouwstenen en aanknopingspunten zijn motiverend en inspirerend voor geestelijk verzorgers omdat zij hen helpen om inhoud te geven aan geestelijke verzorging vanuit hun christelijke identiteit. Geestelijke verzorging kan zo navolging van Jezus worden. Nouwen biedt aansprekende concepten voor geestelijke verzorging als contemplatie en gastvrijheid waarbij lijdende mensen een centrale plek hebben in zijn denken. Hij helpt geestelijk verzorgers zich te verhouden tot kerk en traditie. Zijn visie helpt om eenheid en verbondenheid tot stand te brengen tussen het geestelijk leven van een geestelijk verzorger en haar geestelijke begeleiding en vanuit haar christelijke identiteit dienstbaar te zijn aan mensen van alle levensbeschouwingen.

Evaluatie van de doelstelling

De doelstelling van mijn onderzoek is: *Onderzoeken wat de pastorale theologie en spiritualiteit van Henri Nouwen kan bijdragen aan een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit die het werk van geestelijk verzorgers in het algemeen ziekenhuis mede inhoud en richting kan geven, kan helpen dit werk theologisch te duiden en hen kan motiveren en inspireren.* Ik concludeer dat ik geslaagd ben in deze doelstelling. In hoofdstuk 8 en 9 heb ik zijn pastorale theologie en spiritualiteit geïnventariseerd en getoetst aan de door mij opgestelde criteria. Mij is gebleken dat zij deze toets in ruime mate kunnen doorstaan. In hoofdstuk 10 heb ik bruikbare bouwstenen en aanknopingspunten voor een hedendaagse pastorale theologie en spiritualiteit voor de praxis van geestelijke verzorging voor zieke mensen in het algemeen ziekenhuis verzameld. Om deze pastorale theologie gaat het in mijn wetenschappelijke probleemstelling. In mijn maatschappelijke probleemstelling gaat het om een duidelijke *christelijke identiteit en spiritualiteit van de geestelijk verzorger* in de context van levensbeschouwelijke diversiteit in het ziekenhuis. De pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen geeft invulling aan deze christelijke identiteit en spiritualiteit van de geestelijk verzorger op een manier die past in de context van levensbeschouwelijke diversiteit. Zij helpt haar zich te bewegen in het spanningsveld tussen haar christelijke identiteit en de levensbeschouwelijke diversiteit van de patiënten die zij begeleidt.

Titelverklaring

Twee sleutelbegrippen in de pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen zijn contemplatie en compassie of mededogen. Zij zijn verbonden met de praktijk van geestelijk leven en de praktijk van geestelijke verzorging van de geestelijk verzorger in het ziekenhuis. Deze beide praktijken vormen een eenheid. De pastorale theologie en spiritualiteit van Nouwen inspireert de geestelijk verzorger in haar zorg voor de ziel, van contemplatie naar compassie. Het gaat daarbij om leven met Jezus in het centrum, hem navolgen als medemens-in-het-lijden en aandachtige beschouwing van de pastorale situatie vanuit de innerlijke ervaring van Gods tegenwoordigheid.

Lijst van gebruikte literatuur

1. J. Beumer, *Onrustig zoeken naar God. De spiritualiteit van Henri Nouwen*, Tielt, Lannoo, 1996.
2. M.B. ter Borg, *Waarom geestelijke verzorging? Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij*, Nijmegen, KSGV, 2000.
3. A. Büssing, H.-J. Balzat, P. Heusser, Spiritual Needs of Patients with Chronic Pain Diseases and Cancer. Validation of the Spiritual Needs Questionnaire, *European journal of medical research* 15 (2010), 266-273.
4. W.B.J.H. v.d. Donk e.a. (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.
5. J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen, Kok, 2006.
6. M. Ford, *Een gewonde profeet. Een portret van Henri Nouwen*, Tielt, Lannoo, 2000.
7. K. Galek, K. Flannelly, A. Vane, R. Galek, Assessing a Patient's Spiritual Needs. A Comprehensive Instrument, *Holistic Nursing Practice* March/April (2005), 62-69.
8. R. Ganzevoort en J. Visser, *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 2009.
9. W. Hernandez, *Henri Nouwen and Soul Care. A Ministry of Integration*, Mahwah, New Jersey, Paulist Press, 2008.
10. G. Kronjee en M. Lampert, 'Leefstijlen in zingeving', in: W.B.J.H. v.d. Donk e.a. (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.
11. T.L. Kruger, *Keys to resilient practice in contemporary chaplaincy*, Lancaster, UMI, 2010.
12. H. Kunneman, 'Horizontale transcendentie en normatieve professionalisering: de casus geestelijke verzorging' in: W.B.J.H. v.d. Donk e.a. (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.
13. C. Leget, Spirituele zorg en geestelijk verzorgers, *Bijblijven* 29 (2013), 44-51.
14. C. Menken-Bekius en H. v.d. Meulen, *Reflecteren kun je leren. Basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*, Kampen, Kok, 2007, 83-85.
15. D. Nauer, (Katholieke) geestelijke verzorging. Een constructief-kritische blik vanuit het buitenland, *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 71 (2013), 9-24.
16. H. Nouwen, *Binnen geroepen. Een persoonlijk dagboek*, Tielt, Lannoo, 2011, 39-40.
17. H. Nouwen, *Brieven aan Marc. Over Jezus en de zin van het leven*, Tielt, Lannoo, 1988.
18. H. Nouwen, 'Delen' in: *Pastoraat en spiritualiteit. Het verzamelde werk*, Tielt, Lannoo, 2010.
19. H. Nouwen, *Een jaar met Henri Nouwen. Wijsheid en geloof voor elke dag*, Tielt, Lannoo, 2010.
20. H. Nouwen, *Een parel in Gods ogen. Gedachten over de betekenis van een mensenleven*, Tielt, Lannoo, 1993.
21. H. Nouwen, 'Helen' in: *Pastoraat en spiritualiteit. Het verzamelde werk*, Tielt, Lannoo, 2010.
22. H. Nouwen, *Keerpunt. Op weg naar de Ark. Dagboeknotities*, Tielt, Lannoo, 2002.
23. H. Nouwen, *Liefs, Henri. Brieven over liefde, geloof en spiritueel leven*, Tielt, Lannoo, 2016.
24. H. Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt, Lannoo, 1993.
25. H. Nouwen, *Op weg naar huis. Het laatste dagboek*, Tielt, Lannoo, 2001.
26. M. O'Laughlin, *God's beloved. A Spiritual Biography of Henri Nouwen*, Orbis Books, New York, 2004.
27. S. Park, An Evolving History and Methodology of Pastoral Theology, Care and Counseling, *Journal of Spirituality in Mental Health* 1 (2006), 5-33.

28. B. Porter (ed.), *Befriending life. Encounters with Henri Nouwen*, New York, Doubleday, 2001.
29. Regiegroep, *Eindnota Toekomstig Bestel Geestelijke Verzorging*, april 2013.
30. VGVZ, *Beroepsstandaard geestelijk verzorger 2015*, https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2016/06/beroepsstandaard_definitief.pdf , geraadpleegd op 3-11-2017.
31. VGVZ, *Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen*, VGVZ, 2002 aangepast in 2010.
32. VGVZ, *Ambtelijke binding*, VGVZ-cahiers 4, VGVZ, 2010.
33. M. Walton, Dialogische kwaliteit. Identiteit van geestelijk verzorgers in zorginstellingen *Handelingen 3* (2009), 27-37.
34. K. Waaijman, 'Wat is spiritualiteit en hoe doet zij zich voor in de gezondheidszorg?' in: H. Jochemsen & E. van Leeuwen (red.), *Zinervaring in de zorg. Over de betekenis van spiritualiteit in de gezondheidszorg*, Assen, Van Gorcum, 2005, 21-36.